

ნიკო ბერკენიშვილის ინსტიტუტი

ოლეგ ჯიბაშვილი

**რუსეთ-ოსმალეთის
1768-1774 წლების ომი
და სამხრეთ საქართველო**

გამომცემლობა

„შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“

ბათუმი – 2010

აგტორი ნაშრომს უბღენის პედაგოგების – აბელ სურგულაძისა და ალექსანდრე ბენდიანიშვილის ნათელ სსოგნას

წარმოდგენილ მონოგრაფიაში – რუსეთ-ოსმალეთის 1768-1774 წლები
ბის ომი და სამხრეთ საქართველო – შესწავლილია XVIII საუკუნის 60-
70-იანი წლების მიჯნაზე არსებული რუსულ-ქართული ურთიერთობების,
ოსმალთაგან მესხეთისა და მიმდებარე ტერიტორიების (აღმოსავლეთ
ლაზეთი, სომხეთის ერთი ნაწილი) გათავისუფლებასთან დაკავშირებით
შემუშავებული ერეკლე II-ის გეგმების განხორციელებადობის, რეგიონში
არსებული ძალთა თანაფარდობის, პრობლემისადმი ოფიციალური
რუსეთის დამოკიდებულებისა და სხვა მნიშვნელოვანი საკითხები.

მიმდინარე ეტაპზე, როდესაც რუსულ-ქართული ურთიერთობები
კელაჲ ყურადღების ცენტრშია, როდესაც მავანნი პოლიტიკური დაკ-
ეუთით ისტორიულ ფაქტებსა და მოვლენებს შეგნებულად ამახინჯებენ,
წარსულის რეალური სურათის აღდგენას დიდი მნიშვნელობა ენიჭება,
როგორც წმინდა მეცნიერული, ისე პრაქტიკულ-იდეოლოგიური თვალსაზ-
რისით. ნაშრომის მიზანია თავისი მოკრძალებული წელილი შეიტანოს
ამ საქმეში.

მონოგრაფია განკუთვნილია როგორც სამეცნიერო წრისათვის, ისე
ისტორიით დაინტერესებული ფართო საზოგადოებისათვის.

რედაქტორი: ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი
მაღხაზ სიორიძე

რეცენზენტები: ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი
დოდო ჭუმბურიძე
ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი
მურმან პაპაშვილი
ისტორიის აკადემიური დოქტორი
ირაკლი ბარაშიძე

ISBN 978-9941-412-46-2

ბ „შოთა რუსთაფლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“ – 2010

რედაქტორის საგან

რუსულ-ქართული ურთიერთობები ყოველთვის განსაკუთრებული ყურადღების საგანს წარმოადგენდა ქართულ ისტორიოგრაფიაში. შექმნილია უამრავი ნაშრომი, თუმცა, მათი ავტორები როგორც ცარიზმის დროს, ისე საბჭოთა პერიოდში მკაცრად იყვნენ შეზღუდული სახელმწიფო ცენზურით. ამიტომ, ნაშრომთა უმეტესი ნაწილი შესრულებულია პოლიტიკური კონინუიტუტიდან გამომდინარე და არ ასახავს სინამდვილეს.

რუსულ-ქართულ ურთიერთობათა ჭეშმარიტი ისტორიის შესაქმნელად სერუპულოზური შრომაა საჭირო. თანაც, ეს არის გადაუდებელი საქმე, ვინაიდან ამ საკითხზე ისტორიოგრაფიაში დამკვიდრებულ ბევრ, რბილად რომ ვთქვათ, არასწორ შეხედულებას ჩვენი ქვეყნის არაკეთილმოსურნენი ხშირად იყენებენ ჩვენდავე საზიანოდ და პოლიტიკური სპეკულაციისათვის.

რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობათა ისტორიის ობიექტურად შესწავლის თვალსაზრისით, ჩვენი შეხედულებით, ფრიად საყურადღებო გამოკვლევაა ისტორიის დოქტორის, ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის მეცნიერ-თანამშრომლის ოლეგ ჯიბაშვილის წინამდებარე მონოგრაფია. იგი ეხება რუსეთ-ოსმალეთის 1768-1774 წლების ომში ერეკლე II-ის ბრძოლას მესხეთის გამოხსნისათვის. თემა უდავოდ აქტუალურია. მოცემულ პერიოდში პრაქტიკულად პირველად შედგა რუსეთის იმპერიასთან ქართველთა სამხედრო თანამშრომლობა, რამაც, სამწუხაროდ, საქართველოსათვის სასიკეთო შედეგები ვერ გამოიღო.

ავტორი ბევრ პრობლემატურ საკითხს აშუქებს, აქვს საინტერესო მიგნებები და ორიგინალური დასკვნები. მისეულ ინტერპრეტაციას აძლევს ზოგიერთ მოვლენას და ახლებურად წარმოაჩენს მას. განსაკუთრებით სიღრმისეულად აშუქებს გენ. ტოტლებენის ავანტიურას და ნათელს ჰფენს აწყურის ღალატის ჭეშმარიტ მოტივებს. სათანადო პირველწყაროებისა

და არგუმენტების მოშველიებით, საფუძვლიანად ასაბუთებს ოფიციალური რუსეთის აშკარა მონაწილეობის ფაქტს აღნიშნულ ავანტიურაში.

ჩვენ არ შეეუდგებით წიგნის დაწერილებით განხილვას – მკითხველი მას თავად გაეცნობა და შეაფასებს. ეიტყვიტ მხოლოდ, რომ ოლეგ ჯიბაშვილის მონოგრაფია დაწერილია პასუხისმგებლობის მაღალი გრძნობით, მეცნიერული სიმართლითა და დახვეწილი ლიტერატურული ენით. ავტორს აქვს ორიგინალური ხედვა, ფართო განზოგადოების და ინტერპრეტაციის უნარი; მსჯელობს თავისუფლად, იცნობს შესაბამის ეპოქას და არ უჭირს მოვლენათა შორის ლოგიკური კავშირების დანახვა.

ნაშრომი განმსჭვალულია ეროვნული სულისკვეთებით, ამასთან, არის ობიექტური და მართებულად ასახავს სინამდვილეს.

დარწმუნებული ვართ, რომ მკითხველი ინტერესით გაეცნობა ამ წიგნს.

შესავალი

რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის პრობლემები ქართულ ისტორიოგრაფიაში ყოველთვის წინა პლანზე იყო წამოწეული, რაც საკითხის აქტუალობითაა განპირობებული. ეს გასაგებიცაა – უკანასკნელი ასწლეულების მანძილზე საქართველოს ბედს სწორედ აღნიშნული ურთიერთობა განსაზღვრავდა და, ფაქტობრივად, განსაზღვრავს დღესაც.

სამწუხაროდ, საბჭოთა პერიოდის ისტორიოგრაფია რუსეთ-საქართველოს ურთიერთდამოკიდებულების შეფასებისას ვერ იყო ბოლომდე ობიექტური, რაც არსებული რეჟიმის იდეოლოგიური კრიტერიუმებით იყო განპირობებული. ცენზურა განსაკუთრებით XX საუკუნის შუა წლებში გამოირჩეოდა სიმკაცრით. ნიშანდობლივია, რომ 1945 წლის ოქტომბერში მაცესტას აგარაკზე (სოჭთან ახლოს) საქართველოს ისტორიის საკითხების შესწავლასთან დაკავშირებით დაბარებულ ნიკო ბერძენიშვილს სტალინმა საგანგებოდ მიუთითა რუსეთის როლის დადებითი კუთხით წარმოჩენის აუცილებლობაზე. მათ შეხვედრებს სიმონ ჯანაშია და საქართველოს რესპუბლიკის მაშინდელი ხელმძღვანელი კანდიდ ჩარკვიანიც ესწრებოდნენ.¹

ემიგრანტი მეკლევარი მ.კეიტაიშვილი მიუთითებს, რომ თუ ნაშრომი ხაზს არ უსვამდა "საქართველოს რუსეთთან შეერთების უდიდეს პროგრესულ მნიშვნელობას", ამას ავტორს "ისტორიული ჭეშმარიტების წინააღმდეგ" გამოსვლად უთელიდნენ და კრიტიკის ქარცეცხლში ატარებდნენ.² მსგავსი ტენდენცია საბჭოთა იმპერიის არსებობის ბოლო ათწლეულებში მნიშვნელოვნად შესუსტდა, თუმცა, მთლიანად არ გამქრალა.

¹ ნ.ბერძენიშვილი, სტუმრად სტალინთან, გაზ. "საქართველოს რესპუბლიკა", 2003, 186-189.

² მ.კეიტაიშვილი, რუსიფიკაცია საქართველოში, იხ.: "ბედი ქართლისა" (ისტორიული, ლიტერატურული და სამეცნიერო კრებული), პარიზი, 1955, 20, გვ. 26-27.

მიუხედავად არაჯანსაღი სამუშაო პირობებისა, ქართველმა მეცნიერებმა თავიანთი უანგარო შრომით შექმნეს ღირებული ანალიტიკური მასალებისა და ძვირფასი ფაქტობრივი მონაცემების უმდიდრესი საგანძური, რაც დღეს საშუალებას გვაძლევს აღნიშნულ ბაზაზე დაყრდნობით ახალი მიმართულებებით გაეშალოთ ჩვენი კვლევა-ძიება.

1768-1774 წლები რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობების ისტორიაში მნიშვნელოვანი მონაკვეთია. რუსეთის იმპერია საექსპედიციო კორპუსის სახით პრაქტიკულად პირველად გამოჩნდა საქართველოში და რეგიონში არსებული პოლიტიკური ძალების თანაფარდობაში მნიშვნელოვანი ცვლილებები შეიტანა. ასევე პირველად განხორციელდა სამხედრო კავშირი საქართველოსთან და ერთობლივი საომარი ოპერაციები საერთო მტრის წინააღმდეგ. აღნიშნული წლებიდან დაედო სათავე ამიერკავკასიის პოლიტიკური სარბიელიდან ოსმალეთისა და ირანის ეტაპობრივ გაძევებას და მათ ადგილზე რუსეთის დამკვიდრებას.

წინამდებარე ნაშრომში შესწავლილია დასახელებულ ომში ერეკლე II-ის რუსეთის მხარეზე გამოსელების მიზეზები, მისი ბრძოლა მესხეთის განთავისუფლებისათვის და რუსეთის საიმპერატორო კარის ტეშმარიტი დამოკიდებულება როგორც ქართველთა ეროვნული ინტერესებისადმი, ისე ტოტლებენ-სუხოტინის მიერ საქართველოში გატარებული პოლიტიკისადმი.

აღნიშნულ საკითხებზე მსჯელობისას ჩვენ ძირითადად დოკუმენტურ მასალას ვეყრდნობით. განსაკუთრებით გამოეყოფილთ პროფ. ვ.მაჭარაძის მიერ ორ ნაკვეთად გამოცემულ ნაშრომს "მასალები XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის (1763-1774 წწ.)", რომელსაც 800-მდე ისტორიული საბუთი ერთვის თან.³ ისტორიულ დოკუმენტთა ამ მდიდარ კორპუსში სრულყოფილი სახით არის წარმოდგენილი თავის დროზე პროფ. ა.ცაგარე-

³ ვ.მაჭარაძე, მასალები XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის, ნაწ. III, ნაკვ. I, თბ., 1988; ნაწ. III, ნაკვ. II, თბ., 1997.

ლის მიერ გამოქვეყნებული საბუთებიც. უმეტესობა კი პირველად პროფ. ვ.მაჭარაძემ გამოაქვეყნა ყოფილი საბჭოთა კავშირის არქივებში და შემოიტანა მეცნიერულ მიმოქცევაში. უნდა ითქვას, რომ მნიშვნელოვანწილად სწორედ აღნიშნულმა საარქივო დოკუმენტებმა განსაზღვრა ჩვენი საკვლევი თემის მიმართულება და აქცენტები. ნაშრომზე მუშაობისას გამოვიყენეთ, ასევე, შესაბამისი პერიოდის საისტორიო წყაროები და სათანადო სამეცნიერო ლიტერატურა.

ქართული ნარატიული წყაროებიდან ჩვენთვის საინტერესო პერიოდზე გარკვეულ წარმოდგენას გვიქმნის ომან ხერხეულიძის, თეიმურაზ ბაგრატი და დავით ბატონიშვილების თხზულებები.⁴ მიუხედავად მათში არსებული ქრონოლოგიური და ფაქტობრივი ხასიათის შეცდომებისა, ისინი მაინც იმსახურებენ ყურადღებას ისტორიული ეპოქის უკეთ გააზრების თვალსაზრისით. ;

საყურადღებო ცნობებს შეიცავს გენ. ტოტლებენის ყოფილი ადიუტანტის, კაპ. შარლ დე გრაი დე ფუასა და რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის ნამდვილი წევრის, იოჰან ანტონ გიულდენშტედტის ჩანაწერები.⁵

წარმოშობით ფრანგი დე გრაი დე ფუა 1768-1774 წლების ომის დროს საქართველოში მომხდარი მრავალი საინტერესო ფაქტის თვითმხილველი იყო, რასაც დაწერილებით გადმოგვცემს თავის ჩანაწერებში საქართველოს შესახებ. გარდა ამისა, მნიშვნელოვან ცნობას შეიცავს ერეკლე მეფისადმი მისი

⁴ ო.ხერხეულიძე, მეფობა ირაკლი მეორისა, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, ლექსიკონი და საძიებელი დაურთო ლ.მიქიაშვილმა, თბ., 1989; თ.ბაგრატიონი, მეფობა ირაკლი მეორისა, იხ.: ო.ხერხეულიძე, დასახ. ნაშრ.; დავით ბატონიშვილი, ახალი ისტორია, თბ., 1941; ბაგრატი ბატონიშვილი, ახალი მოთხრობა, იხ.: დავით ბატონიშვილი, დასახ. ნაშრ.

⁵ დე გრაი დე ფუა საქართველოს შესახებ, ფრანგულიდან თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებელი დაურთო ჯ.ოდიშელმა, თბ., 1985; გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, გერმანული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო გ.გელაშვილმა, ტ. I, თბ., 1962, ტ. II, თბ., 1964.

1770 წლის 2 მაისის წერილი, რომლითაც ვიგებთ, რომ რუსეთის საიმპერატორო კარი ტოტლებენისაგან წინასწარ ფლობდა ინფორმაციას მისი ავანტიურისტული გეგმების თაობაზე.⁶

საინტერესოდ აქვს აღწერილი რუსული კორპუსისა და მისი სარდლების (ტოტლებენი, სუხოტინი) მოქმედება საქართველოში გიულდენშტედტს. იგი გაკვირვებული იყო ლეონ ბატონიშვილისა და ანტონ კათალიკოსის რუსეთში ელჩობის საკითხსაც. საინტერესოა მისი დამოკიდებულება აწყურის ინციდენტისადმი. გიულდენშტედტის მიხედვით, ტოტლებენმა, მას შემდეგ რაც მიაღწია ერეკლე მეფის ოსმალეთთან ომში ჩაბმას, სურსათის ნაკლებობის მომიზეზებით აწყურიდან უკან დაიხია.⁷ ოფიციალური რუსეთიც სურსათის უქონლობასა და ზურგის კომუნიკაციებთან კავშირის გაწყვეტის საფრთხეს ასახელებდა აწყურიდან ტოტლებენის უკუქცევის ნამდვილ მოტივად. გრაფ ნ.პანინისათვის გაგზავნილ წერილებში ერეკლეს დასაბუთებული მსჯელობით დამტკიცებული აქვს აღნიშნული არგუმენტების აბსურდულობა.⁸

1768-1774 წლების ომში საქართველოს მონაწილეობის საკითხს სათანადო ადგილი აქვს დათმობილი რუსულ და ქართულ ისტორიოგრაფიაში.

1866 წელს გამოქვეყნდა ა. პეტროვის ხუთტომიანი ნაშრომის – "Война Россия с Турцией и польскими конфедератами, с 1769-1774 год" – I ტომი. როგორც ავტორი მიუთითებს, ეს იყო 1768-1774 წლების ომის თემაზე დაწერილი პირველი სერიოზული ნაშრომი. აღნიშნულ ტომში საქართველოში მიმდინარე მოვლენებს ძალიან მცირე ადგილი აქვს დათმობილი. პეტროვი შეცდომით მიუთითებს, რომ ტოტლებენი 40-ათასია-

⁶ დე გრაი დე ფუა საქართველოს შესახებ, გვ. 23.

⁷ გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, ტ. II, გვ. 223-231.

⁸ გამაჭარაძე, მასალები..., ნაწ. III, ნაკვ. II, დოკ. 348, გვ. 287; დოკ. 351, გვ. 297.

ნი ჯარით შემოვიდა საქართველოში.⁹ სინამდვილეში, რუსული კორპუსი თავდაპირველად 480 მეომრისაგან შედგებოდა.

1874 წელს გამოვიდა ა.პეტროვის დასახელებული ნაშრომის III ტომი. აქ ავტორის სიყალბემდე გაზვიადებული ინფორმაცია აქვს მოტანილი ტოტლებენის მიღწევებზე, თითქოს 1771 წლის ივლისში "კავკასიაში მოქმედმა რუსულმა რაზმმა გენერალ-მაიორ ტოტლებენის მეთაურობით დაიპყრო საქართველო, იმერეთი, სამეგრელო, გურია და შავი ზღვის აფოლებზე თითქმის ყველა თურქული ციხე-სიმაგრე ტრაპიზონამდე, რის შემდეგაც თავისი რაზმი მან გენერალ-მაიორ სუხოტინს გადააბარა, თავად კი პეტერბურგში წავიდა".¹⁰ სხვათა შორის, ასეთივე ყალბ ცნობას იძლევა 1771 წელს პამბურგში გამოცემული უცნობი ავტორის წიგნი "რუსეთსა და პორტას შორის მიმდინარე ომის საომარ მოქმედებათა ასპარეზი". ავტორი მიუთითებს: "გენერალ-ლეიტენანტი გრაფი ფონ ტოტლებენი რამდენიმე კვირის წინ ჩავიდა პეტერბურგში და ის იქ დიდი პატივით მიიღო დედოფალმა. ამ გენერალმა ორი ლაშქრობით შეძლო საქართველოს, იმერეთის, სამეგრელოსა და გურიის სამეფოების რუსეთის სკიპტრისადმი დაქვემდებარება. ასევე შავი ზღვის სანაპიროზე მდებარე ხსენებულ ქვეყნებში, დაწყებული ყირიმის საზღვრიდან ტრაპიზონამდე, დაიპყრო თურქული ციხე-სიმაგრეები".¹¹ როგორც ჩანს, პეტროვიცა და უცნობი გერმანელი ავტორიც ერთი და იგივე წყაროთი სარგებლობდა.

1869 წელს გამოიცა აკად. პ. ბუტკოვის სამტომეული "Материалы для новой истории Кавказа с 1722 по 1803 год". ჩვენთვის საინტერესო საკითხების აღწერისას ავტორი გარკვეულ ტენდენციურობას იჩენს. მაგალითად, ტოტლებენის უკუქცევის მიზეზად ასახელებს გაუგებრობებს და ერეკლეს მცდელობას

⁹ Петров А., Война России с Турцией и польскими конфедератами, с 1769-1774 год, т. I, год 1769, СПб., 1866, с. 331.

¹⁰ Петров А., დასახ. ნაშრ., т. III, год 1771, СПб., 1874, с. 192.

¹¹ დ.კანდელაკი, გერმანელი წყარო რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის შესახებ (1771 წ.), "კლიო" (საისტორიო აღმანახი), 1999, №4, გვ. 37.

– თავისი მიზნების აღმასრულებლად ექცია რუსული რაზმი, თანაც უეუქცევის ადგილად შეცდომით ასახელებს ასპინძას. არასწორად წარმოაჩენს რუსული კორპუსის როლს ლეკები-საგან საქართველოს დაცვის საქმეშიც.¹²

ტენდენციურად ასახავს საქართველოში მიმდინარე პროცესებს ცნობილი ისტორიკოსი ს.სოლოვიოვიც. მისი შეფასებით, საექსპედიციო კორპუსის სამხედრო მოქმედებების წარუმატებლობაში ქართულ მხარეს მიუძღოდა ბრალი. ქართველების უმოქმედობითა და უდისციპლინობით აქვს ახსნილი მეცნიერს ტოტლებენისა და ერეკლე მეფის მიერ ახალციხის საფაშოზე მოწყობილი ერთობლივი ლაშქრობის მარცხიც.¹³

საკმაოდ დიდი ადგილი აქვს დათმობილი 1768-1774 წლების ომში საქართველოს მონაწილეობის საკითხს ეპოტოს წიგნში "Исторический очерк, Кавказская война от их начала до присоединения Грузии". მასზე ძირითადად მე-5 და მე-6 თავებშია საუბარი. აღსანიშნავია, რომ პოტო ერეკლე II-ის რუსეთის მხარეზე ომში ჩაბმის მიზეზად ოსმალთაგან მიტაცებული მიწების დაბრუნების სურვილს ასახელებს. იგი დაწვრილებით აღწერს საქართველოში რუსული კორპუსის მოქმედებას და ერთობლივ სამხედრო ოპერაციებს. პოტოს შეფასებით, მცირე აზიის მხრიდან პირველი შეტევა თურქებზე წარუმატებლად დასრულდა, რაც კორპუსის მეთაურებად არასწორად შერჩეული კადრების დანიშვნამ განაპირობა. დიპლომატიურობას მოკლებულმა ტოტლებენმა და სუხოტინმა ვერ შეძლეს დაქსაქსული ქართული ძალების გაერთიანება და მათი დარაზმვა საერთო მტრის წინააღმდეგ – მიუთითებს იგი.¹⁴

¹² Бутков П., Материалы для новой истории Кавказа с 1722 по 1803 год, СПб., 1869, с. 282-289.

¹³ Соловьёв С., История России с древнейших времен, кн. 14, т. 27-28, М., 1965, с. 386.

¹⁴ Исторический очерк, Кавказская война от их начала до присоединения Грузии, под редакцией генерал-майора Потто, Тиф., 1899, с. 75-122.

საბჭოთა პერიოდის ისტორიკოსი ო.მარკოვა თავის მონოგრაფიაში "Россия, Закавказье и международные отношения в XVIII веке", ჩვენთვის მნიშვნელოვან საკითხებზე საინტერესო მოსაზრებებს გამოთქვამს. ტოტლებენს იგი უწოდებს ავანტიურისტს, ადამიანს, რომლისთვისაც უცხო იყო იმ ქვეყნის ინტერესები, რომელსაც ემსახურებოდა (ანუ რუსეთის - ო.ჯ.) და ღალატის მთელ სიმძიმეს პირადად მას აკისრებს. 1768-74 წლებში რუსეთის საქართველოსადმი დამოკიდებულებაზე მიუთითებს, რომ რუსეთს ეს ქვეყანა აინტერესებდა, როგორც ამიერკავკასიაში თურქთა ძალების დაბანდების საშუალება და არა როგორც დაპყრობის ობიექტი. მარკოვა ქუჩუკ-კაინარჯის ზავის შედეგებს დადებითად მიიჩნევს მთელი ქართველი ერისათვის, თუმცა, იქვე მიუთითებს, რომ მან ვერ გაამართლა აღმოსავლეთ საქართველოს იმედები ახალციხის საფაშოს დაბრუნების თაობაზე და ყირიმის დამოუკიდებლობა ნაყიდი იქნა ქართლ-კახეთის მოთხოვნებზე უარის თქმის ხარჯზე.¹⁵

უფრო ფართოდ არის გაშუქებული ოსმალთა წინააღმდეგ რუსებისა და ქართველების ერთობლივი ბრძოლის პერიპეტიები ქართველ მკვლევართა შრომებში.

1919 წელს ქართულმა კლუბმა გამოსცა ივანე ჯავახიშვილის ნაშრომი "დამოკიდებულება რუსეთსა და საქართველოს შორის მე-18-ე საუკუნეში".¹⁶ წინასიტყვაობაში მეცნიერი მნიშვნელოვან განცხადებას აკეთებს: "ყველა აქამდის გამოცემულს თხზულებებში რუსეთში არსებულ პოლიტიკურ და საცენზურო პირობების სიმკაცრის წყალობით ავტორებს ისტორიული სიმართლის სრული სინამდვილითა და გულახდილობით გამოთქმა არ შეეძლოთ. ეს ნაკლი უნდა შევსებულიყო და ჩემი მონოგრაფიის უმთავრეს მიზანსაც სწორედ ეს შეადგენდა". ნაშრომი სწორედ ასეთი სულისკვეთებითაა და-

¹⁵ Маркова О., Россия, Закавказье и международные отношения в XVIII веке, М., 1966.

¹⁶ იხ. ივ. ჯავახიშვილი, პ. სურგულაძე, პროფ. ლისტი, ისტორიული რარიტეტები, თბ., 1989.

წერილი. მიუხედავად იმისა, რომ 1768-74 წლების მოვლენების აღწერას მცირე ადგილი ეთმობა, მაინც საკმაოდ ნათლად არის წარმონიშნული რუსეთის ჭეშმარიტი დამოკიდებულება საქართველოს მიმართ. აღსანიშნავია, რომ ივანე ჯავახიშვილის დასახელებული შრომა განმეორებით მხოლოდ 1989 წელს, ეროვნული მოძრაობის აღმავლობის შემდეგ დაიბეჭდა.

1972 წელს გამოვიდა ს.ხოსიტაშვილის წიგნი "ასპინძის ომი". ავტორი, განიხილავს რა რუსეთის საექსპედიციო კორპუსისა და ერეკლე II-ის ერთობლივ სამხედრო ოპერაციას ახალციხის საფაშოში, აწყურის ინციდენტთან დაკავშირებით ასკვნის: "ეს იყო ვერაგული ღალატი მეფე ერეკლესადმი. აევანტიურისტ გენერალს მეფის რუსეთის ნებართვით გადაწყვეტილი ჰქონდა ქართლ-კახეთის სამეფოს ტახტიდან მოეშორებინა ერეკლე და რუსეთის იმპერატორის სახელით ემართა საქართველო, თუ ამის შესაბამისი მომენტი მიეცემოდა".¹⁷ უნდა მიეუთითოთ, რომ აღნიშნული მართებული მოსაზრება არ არის საფუძვლიანად გამაგრებული დოკუმენტური მასალით, რაც დამაჯერებლობას უკარგავს მას. სამცხე-ჯავახეთში შეკრებილი გადმოცემების ფონზე მკვლევარი აგრეთვე აშუქებს იმ კეთილგანწყობას, რაც ადგილობრივმა მოსახლეობამ გამოხატა ერეკლე მეფის მიმართ ასპინძის ბრძოლაში.¹⁸

1768-1774 წლების მოვლენებს სათანადო ადგილი აქვს დათმობილი პროფ. შ.ლომსაძის სქელტანიან მონოგრაფიაში "სამცხე-ჯავახეთი".¹⁹ მკვლევარი მართებულად შენიშნავს, რომ აღნიშნული წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომში ერეკლე მეფის "პირველი საზრუნავი მაინც სამცხე-საათაბაგოს შემოერთება იყო" და ძირითადად ამ კუთხიდან განიხილავს საკითხს. ავტორი ყურადღებას უთმობს აგრეთვე ტოტლებენისა და სუხოტინის მოქმედებების აღწერას, ხოლო ქუჩუკ-კაინარ-

¹⁷ იქვე, გვ. 74.

¹⁸ იქვე, გვ. 118-119.

¹⁹ შ.ლომსაძე, სამცხე-ჯავახეთი (XVIII საუკუნის შეაწლებიდან XIX საუკუნის შეაწლებამდე), თბ., 1975, გვ. 64-92.

ჯის ზავის შესახებ მიუთითებს, რომ მან "საქართველო-თურქეთის ურთიერთობა ვერ მოაწესრიგა, იგი თვით საქართველოს უნდა მოეგვარებინა". რაც შეეხება 1772-1774 წლების ელჩობაში ხერთვისელი იბრაჰიმ-ბეგის მონაწილეობის ფაქტს, შ.ლომსაძე შენიშნავს: "ამჯერად გაგზავნილი საქართველოს ელჩობა იმითაც იყო საინტერესო, რომ მას შემოსაერთებელი ქვეყნის წარმომადგენელი თან ახლდა იბრაჰიმ-ბეგის სახით. ეს ფაქტი ალბათ თავისებურ გავლენას მოახდენდა პეტერბურგზე".

ჩვენთვის საინტერესო საკითხებთან დაკავშირებით საგულისხმოა პროფ. ა.იოსელიანის სტატია "თვისობრივად ახალი ეტაპი რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობაში". ავტორი ზუსტ შეფასებას აძლევს XVIII საუკუნის 60-70-იანი წლების მიჯნაზე ახალ ფაზაში შესულ რუსულ-ქართულ ურთიერთობებს. "პოლიტიკურად დანაწილებული ფეოდალური საქართველოს მთელი ძალების გაერთიანებითა და 1768-1774 წლების რუსეთ-თურქეთის ომში ერთობლივი ჩაბმით თვისობრივად ახალი ეტაპი დაიწყო როგორც რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობაში, ასევე საქართველოსათვის ბრძოლაში" – მიუთითებს იგი.²⁰ აკეთებს რა ოსმალეთის წინააღმდეგ ერთობლივი ბრძოლისა და რუსეთში მივლინებული ელჩობის შედეგების ანალიტიკურ მიმოხილვას, ა.იოსელიანი მიდის შემდეგ დასკვნამდე: "1772-1774 წლებში ერეკლეს ელჩობის მოღვაწეობა იმდენად შინაარსიანი და ნათლად ჩამოყალიბებული საბუთიანობით ხასიათდებოდა, რომ სინამდვილეში იქცა რუსეთ-საქართველოს ტრაქტატის დადება-გაფორმების გარკვეულ წინაპირობად. რუსეთ-თურქეთის ომში ჩაბმა-მონაწილეობით მეფე ერეკლე საწადელს ვერ ეწია. მესხეთ-ჯავახეთი გამოუხსნელი რჩებოდა, რეაქციის ძალები კი ქართლში კიდევ უფრო აქტიურობდნენ. ომით სამეფო დაზარალდა არამარტო ნიუთიერად, არამედ მას აუმახედრდნენ მეზობელი მუსლიმანური

²⁰ ა.იოსელიანი, თვისობრივად ახალი ეტაპი რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობაში, იხ.: საისტორიო მოამბე, თბ., 1985, ტ. 51-52, გვ. 337.

ქვეყნები... ამის მიუხედავად, ერეკლე მეფე ბოლომდე იცავდა და მტკიცედ სწამდა რუსეთ-საქართველოს განუყრელი მეგობრობის დიდი როლი და მნიშვნელობა".²¹

1988 წელს გამოიცა პროფ. მ.სამსონაძის საყურადღებო მონოგრაფია "საქართველოს გაერთიანების პრობლემა და საგარეო ორიენტაცია XVIII საუკუნეში". საფუძვლიანად აანალიზებს რა საქართველოში მიმდინარე რთულ პროცესებს, მკვლევარი აკეთებს შემდეგ დასკვნას: "რუსეთ-თურქეთის ომის (1768-1774 წწ.) პერიოდში საქართველოში ერთმანეთს გადაეჭდო იმპერატრიცა ეკატერინე II-ის, ერეკლე II-ის, სოლომონ I-ის, დადიანისა და გურიელის ინტერესები... ყოველი მათგანი ცდილობდა, რომ ნაკლები მატერიალური თუ ფიზიკური ზარალის ფასად, მეტი სარგებლობა ენახა. ამან განსაზღვრა მათ შორის უკმაყოფილება და ზოგჯერ შუღლიც".²² მკვლევრის აზრით, ასეთმა ტენდენციამ განაპირობა კიდევ ანტიოსმალური კოალიციის წარუმატებლობა. რაც შეეხება აწყურის ინციდენტს, პროფ. მ.სამსონაძის შეფასებით, ეს იყო ტოტლებენის პირადი ღალატი და არა ცენტრის მითითება, თუმცა, აღნიშნავს იმასაც, რომ ტოტლებენის მოქმედებები უმთავრესად გამოწვეული იყო "ცარიზმის მაგისტრალური პოლიტიკით" და გენერლის პიროვნული ხასიათი განსაზღვრავდა ამ ქმედებათა "ფორმას და არა შინაარსს".²³

1988-1997 წლებში, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, ორ ნაკვეთად გამოვიდა პროფ. ე.მაჭარაძის სოლიდური ნაშრომი "მასალები XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის",²⁴ რომელშიც მართლაც რომ დაწერილებითაა გაანალიზებული 1768-1774 წლების ომთან დაკავშირებით საქართველოში მიმდინარე სამხედრო-

²¹ იქვე, გვ. 343-344.

²² მ.სამსონაძე, საქართველოს გაერთიანების პრობლემა და საგარეო ორიენტაცია XVIII საუკუნეში, თბ., 1988, გვ. 194.

²³ იქვე, გვ. 135-180.

²⁴ აღნიშნული ნაშრომის ერთი ნაწილი 1957 წელს ცალკე წიგნის სახით გამოქვეყნდა (ე.მაჭარაძე, ასპინძის ბრძოლა, თბ., 1957).

პოლიტიკური ხასიათის მოვლენები. აღნიშნულ მონოგრაფიას უდიდესი მნიშვნელობა აქვს საქართველოს ისტორიის ამ უაღრესად საყურადღებო მონაკვეთის შესწავლის საქმეში. საკითხის განხილვის შემდეგ მეცნიერი ასკენის: "სამხედრო კავშირი, რომელიც 1768-74 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომში განხორციელდა, მნიშვნელოვანი ეტაპია რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიაში. მართალია, ამ კავშირს თან ახლდა მთელი რიგი ჩრდილოვანი მომენტებიც (ტოტლებენის ავანტიურა, სუხოტინის უტაქტო საქციელი, რუსეთის მთავრობის არაგულისხმიერი დამოკიდებულება ქართველი პოლიტიკოსებისადმი და სხვა), მაგრამ ეს ოდნავაც არ არყევდა მოწინავე ქართველ პოლიტიკოსთა რწმენას, [რომ რუსეთთან] კავშირი აუცილებელი იყო. ხოლო საერთო მტრის წინააღმდეგ დაღვრილი სისხლი განამტკიცებდა რუსი და ქართველი ხალხების საუკუნეობრივ მეგობრობას, ხელს უწყობდა მათ შემდგომ დაახლოებას".²⁵ რაც შეეხება ტოტლებენის ავანტიურას, პროფ. ვმაჟარაძე მას გენერლის პირად ინიციატივად მიიჩნევს და აცხადებს: "ძნელი დასაჯერებელია, რომ ტოტლებენისათვის ქვეყნის დაპყრობა და ერეკლეს ტახტიდან ჩამოგდება დაევალებინა რუსეთის მთავრობას".²⁶ აღნიშნულ მოსაზრებასთან დაკავშირებით საინტერესოა ახალგაზრდა მკვლევარის, რ.გოგოლაურის მიერ გაკეთებული დასკვნა, რომ "ტოტლებენი მოქმედებდა რუსეთის საიმპერატორო კარის შესაბამისი ინსტრუქციებით და ის აზრი, რომლის თანახმად მკვლევართა ერთი ნაწილი მიიჩნევს, რომ თითქოს ტოტლებენი მოქმედებდა თვითნებურად, რუსეთის ხელისუფლების დაუკითხავად, მცდარია".²⁷

მითითებული სტატია რ.გოგოლაურის საკანდიდატო ნაშრომის – "ბრძოლა სამხრეთ საქართველოს განთავისუფლებისათვის 1770-1829 წლებში" – შემადგენელი ნაწილია. საინტე-

²⁵ ვმაჟარაძე ვ., მასალები..., ნაწ. III, ნაკვ. II, გვ. 94.

²⁶ იქვე, გვ. 16

²⁷ რ.გოგოლაური, ასპინძის ბრძოლა და ტოტლებენი, იხ.: ასპინძა სამცხისა და ჯავახეთის საღვარზე, ახალციხე, 2000, გვ. 26.

რესოა, რომ დისერტანტის მეცნიერ-ხელმძღვანელი აწ განსვენებული პროფ. ე.მაჭარაძე იყო, ანუ ზემოთ მოყვანილი დასკვნაც, შესაბამისად, მისი თანხმობით არის გაკეთებული. ვფიქრობთ, მრავლისმეტყველი ფაქტია. აქვე გვინდა შევნიშნოთ, რომ იმ ავტორებს შორის, ვისაც მსგავსი მოსაზრება აქვს გამოთქმული ტოტლებნის ავანტიურაში ოფიციალური რუსეთის მონაწილეობის თაობაზე, ყველაზე უკეთ რ.გოგოლაურის შეხედულებაა არგუმენტირებული დოკუმენტური მასალით. თუმცა, ბოლომდე ნათელი სურათის წარმოსაჩენად, არც ეს არის საკმარისი.

ჩვენთვის საინტერესო პრობლემების მიმოხილვას ეძღვნება გ.პაიჭაძისა და ქ.ჩხატარაიშვილის ნაშრომი "1768-1774 წლების რუსეთ-თურქეთის ომი და საქართველო".²⁸

და ბოლოს, ამა თუ იმ კუთხით და მეტ-ნაკლები სიღრმით ჩვენს საკვლევ თემატიკას ეხება ნ.ბერძენიშვილის,²⁹ ი.ცინცაძის,³⁰ ლ.ტუხაშვილის,³¹ მ.რეხვიაშვილის,³² ნ.ჩეჩულინის,³³ ა.იოანესიანის,³⁴ ა.დრუჟინინას³⁵ და სხვათა ნაშრომები.

ჩვენს მიერ გამოყენებული დოკუმენტური მასალისა და სამეცნიერო ლიტერატურის ბაზაზე ნაშრომში დასმული პრობლემები თანამედროვე პოზიციებიდან არის გაანალიზებული.

²⁸ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, თბ., 1973, გვ. 648-663.

²⁹ ნ.ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, წ. II, თბ., 1965; წ. VI, თბ., 1973.

³⁰ ი.ცინცაძე, XVIII საუკუნის რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიის არქივიდან; მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. 32, თბ., 1955; მისივე, 1783 წლის მფარველობითი ტრაქტატი, მასალები რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის, თბ., 1960.

³¹ ლ.ტუხაშვილი, ქართლ-კახეთის სამეფოს ურთიერთობა კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის ხალხებთან მე-18 ს.-ის მე-2 ნახევარში, იხ.: საქართველოს ფეოდალური ხანის ისტორიის საკითხები, ტ. II, თბ., 1972.

³² მ.რეხვიაშვილი, იმერეთის სამეფო, თბ., 1989.

³³ Чечулин Н., Внешняя политика России в начале царствования Екатерины II (1762-1774), СПб, 1896.

³⁴ Иоаннисян А., Иосиф Эмин, Ереван, 1945.

³⁵ Дружинин Е., Ключик-Каинарджийский мир 1774 года, М., 1955.

ბული და შესწავლილი. გამახვილებულია ყურადღება ზოგიერთ ისეთ დოკუმენტზე, რომელიც მანამდე ჩრდილში იყო მოქცეული ან არასწორი ინტერპრეტაცია ეძლეოდა.

ეფიქრობთ, 1768-1774 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომში ერეკლე II-ის მიერ მესხეთის განთავისუფლებისათვის გაჩაღებული ბრძოლის შედეგები, ანუ უცხო ძალაზე დაყრდნობით ქვეყნის ტერიტორიული მთლიანობის აღდგენის წარუმატებელი ცდა, კარგი გაკვეთილია დღევანდელი საქართველოსათვის. ,

თავი I – რუსეთ-ოსმალეთის 1768-1774 წლების ომის დასაწყისი და ქართლ-კახეთის სამეფო

§1. ომის დასაწყისი და ერეკლე II-ის გეგმები მესხეთთან დაკავშირებით

რუსეთი XVIII საუკუნის მეორე ნახევრისთვის მზარდი შესაძლებლობებისა და პრეტენზიების ქვეყანას წარმოადგენდა. შესაბამისად, იზრდებოდა მისი მისწრაფებები ტერიტორიული გაფართოებისაკენ, რაც სტიმულირდებოდა მმართველი წრეების პოლიტიკური და ეკონომიკური ინტერესებით. რუსეთის ექსპანსიონისტურ პოლიტიკაში განსაკუთრებულ ადგილს თანდათან ოსმალეთის იმპერიის ვრცელი და გეოსტრატეგიულად საკმაოდ მოხერხებული მდებარეობის მქონე ტერიტორიების საკითხი იჭერდა. აქედან გამომდინარე, რუსეთი თავიდანვე ერთ-ერთი ყველაზე აქტიური მონაწილე გახდა იმ პოლიტიკური ბატალიისა, რომელიც XIX საუკუნის პირველი ნახევრიდან (ვერონის კონგრესი, 1822 წელი) "აღმოსავლეთის საკითხის" სახელით არის ცნობილი.

"აღმოსავლეთის საკითხი", როგორც საერთაშორისო პრობლემა, ჯერ კიდევ XVIII საუკუნის მეორე ნახევრიდან დადგა დღის წესრიგში. ფაქტობრივად, ეს იყო ევროპის დიდი სახელმწიფოების, მათ შორის რუსეთის, ურთიერთდაპირისპირება ოსმალეთის იმპერიის მემკვიდრეობისათვის გამართულ ბრძოლაში. თუმცა, ოსმალეთის გარკვეული ტერიტორიების მიმართ ინტერესი რუსეთს უფრო ადრეულ საუკუნეებში გაუჩნდა. "აღმოსავლეთის საკითხი", – წერს ისტორიკოსი ს. ჟიგანოვი, – რუსეთისათვის მაშინ წამოიჭრა, როცა ბიზანტიის ადგილზე მაჰმადიანური სახელმწიფო წარმოიშვა, და მისთვის "წარმოადგენს ძნელსა და რთულ ამოცანას, უზრუნველყოს საკუთარი მატერიალური ინტერესები აღმოსავლეთში, რომლებიც დაკავშირებულია შავ ზღვაზე რუსული სავაჭრო და

სამხედრო ფლოტის ნაოსნობის სრულ თავისუფლებასთან” [100. II].

შავი ზღვის პრობლემამ განსაკუთრებით მწვავე ხასიათი XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში მიიღო, როცა რუსეთის იმპერია თავისი საზღვრების შავ ზღვამდე გაზრდის “აუცილებლობის” წინაშე დადგა [111. 349]. “XVIII საუკუნის 60-იან წლებში, – აღნიშნავს ისტორიკოსი ო.მარკოვა, – ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების საჭიროებებმა, შავ ზღვაზე მისი ვაჭრობის ინტერესებმა რუსეთის საგარეო პოლიტიკაში წინა პლანზე შავი ზღვის პრობლემა წამოსწიეს” [107. 58].

რუსეთ-ოსმალეთის უკანასკნელ კონფლიქტში (1735-1739 წწ. ომი) აღნიშნული პრობლემის გადაჭრა არ მოხერხდა. მართალია, რუსულმა იარაღმა საკმაო წარმატებებს მიაღწია, მაგრამ ბელგრადის ზაემა (1739 წ. 18 სექტემბერი) მოლოდინი არ გაამართლა. “რუსეთმა ვერ მიიღო შავსა და აზოვის ზღვებში თავისი სავაჭრო ფლოტის თავისუფალი ნაოსნობის უფლება, ხოლო ვაჭრობის წარმოება ივალდებულა თურქული გემების გამოყენებით” [110. 208]. გარდა ამისა, იგი აიძულეს მოეთხარა აზოვის სიმაგრე და ეცნო დამოუკიდებლობა მცირე და დიდი ყაბარდოსი, რომლებიც აქამდე მისი მფარველობის ქვეშ იმყოფებოდნენ [110. 208]. მოვლენების ასეთი განვითარება გამოიწვია ევროპის ქვეყნების მიერ პორტასადმი აქტიურმა მხარდაჭერამ და რუსეთის მოკავშირე ავსტრიის მიერ ოსმალეთთან სეპარატიული ზავის დადება [19. 36].

შავი ზღვის პრობლემაზე უშუალოდ იყო მიბმული და არანაკლებ თავსატეხს ქმნიდა ყირიმის სახანოს საკითხიც. ოსმალეთის იმპერიის ეს აგრესიული ვასალი რუსეთის სამხრეთულ საზღვრებს მუდმივი საფრთხის ქვეშ ამყოფებდა, რითაც აბრკოლებდა სამხრეთის ნაყოფიერი მიწების ინტენსიურ ათვისებას. ყირიმის საკითხთან დაკავშირებით საინტერესოა რუსეთის კანცლერის მ.ი.ვორონცოვის 1762 წლის 6 ივლისის მოხსენება ეკატერინე II-სადმი, რომელშიც, როგორც ამას ისტორიკოსი ე.დრუჟინინა შენიშნავს, შავი ზღვის პრობ-

ლემის გარშემო არსებული სამთავრობო აზრია ფორმულირებული.

ყირიმელ თათრებთან მეზობლობა, რომლებსაც 70 ათასამდე ცხენოსანი ჯარი გამოჰყავთ, – წერს ევრონცოვი, – “შეუდარებლად უფრო საზიანოა რუსეთისათვის, ვიდრე ოსმალეთის პორტასთან მეზობლობა; ისინი ხასიათდებიან მტაცებლობითა და ბოროტი ქმედებებისადმი ძალიან დიდი მიდრეკილებით. დახელოვნებულნი არიან სწრაფ და მოულოდნელ სამხედრო თავდასხმებში; რუსეთი იძულებულია თავდაცვისა და უსაფრთხოების უზრუნველყოფის მიზნით მათ წინააღმდეგ მუდმივად იქონიოს გამაგრებული ხაზი ჯარის მნიშვნელოვანი რაოდენობით და მშვიდობიანობის დროსაც კი, მსგავსად საომარი პერიოდისა, იმყოფებოდეს სრულ მზადყოფნაში” [99. 65].

ამდენად, ყირიმის სახანო რუსეთს სერიოზულ პრობლემებს უქმნიდა. მართალია, მისი დასჯის ძალა რუსეთის მთავრობას გააჩნდა, მაგრამ სანამ ყირიმი ოსმალეთის ვასალად ითვლებოდა, განაჩენის სისრულეში მოყვანას მრავალი დიპლომატიური და პოლიტიკური ხასიათის ხელისშემშლელი ფაქტორი ელობებოდა [99. 66].

კანცლერი ევრონცოვი, ავითარებს რა აზრს ყირიმიდან მომდინარე საშიშროების შესახებ, მიდის უმნიშვნელოვანეს დასკვნამდე: “ყირიმის ნახევარკუნძული თავისი ადგილმდებარეობით იმდენად მნიშვნელოვანია, რომ ჭეშმარიტად შეიძლება ჩაითვალოს რუსეთისა და თურქეთის სამფლობელოების გასაღებად; სანამ ის დარჩება თურქეთის ქვეშევრდომობაში, ყოველთვის საშიში იქნება რუსეთისათვის; საპირისპიროდ ამისა, ის რომ რუსეთის სახელმწიფოს ეკუთვნოდეს, ან იყოს დამოუკიდებელი ყველასაგან, მაშინ არა მარტო რუსეთის უსაფრთხოება იქნებოდა საიმედოდ და მტკიცედ დაცული, არამედ აზოვისა და შავი ზღვებიც რუსეთის მფლობელობის ქვეშ მოექცეოდა” [99. 66].

როგორც დოკუმენტის ტექსტიდან ჩანს (მისი ძირითადი ნაწილი მოტანილი აქვს ედრუჟინინას თავის მონოგრაფიაში

"Ключук-Каинарджийский мир 1774 года"), რუსეთის მზარდი სახელმწიფოსათვის უპირველესი ამოცანა 1760-იან წლებში ყირიმის სახანოსა და აზოვი-შავი ზღეების პრობლემების გადაჭრაში მდგომარეობდა. ეყრდნობა რა ევრონაცოვის სიტყვებს, ედრუჟინინა სამართლიანად მიუთითებს, რომ რუსეთი თანახმა იყო პირველ ეტაპზე ყირიმისათვის თუნდაც დამოუკიდებელი სახელმწიფოს სტატუსის მოპოვებისათვის მიეღწია. რუსეთის მმართველი წრეები იმედოვნებდნენ, რომ ოსმალეთისაგან მოწყვეტილ ყირიმში ადვილად მოახერხებდნენ საკუთარი გავლენის გაერცელებას და როგორც სახანოს, ისე შავი და აზოვის ზღეების ფაქტობრივი მფლობელები თავად გახდებოდნენ [99. 67].

"ევრონაცოვის მოხსენებაში, – ასკენის ედრუჟინინა, – რუსეთის საგარეო პოლიტიკის პროგრამამ თურქეთსა და ყირიმთან მიმართებაში საკმაოდ სრული ასახვა ჰპოვა. წინა პლანზე გადმოიწია სტრატეგიული ამოცანა – სამხრეთის საზღვრების უსაფრთხოების უზრუნველყოფა. ამ ამოცანის გადაწყვეტას უკავშირდებოდა როგორც პოლიტიკური, ისე ეკონომიკური შედეგები. თურქეთის, ყირიმისა და მათ ზურგს უკან მდგომი უფრო ძლიერი ქვეყნების მხრიდან (იგულისხმება ევროპული სახელმწიფოები – ო.ჯ.) მომდინარე მუდმივი საფრთხის ნაცვლად რუსეთის სახელმწიფო იმედოვნებდა აზოვისა და შავ ზღეებზე გაბატონებას. უმნიშვნელოვანეს ეკონომიკურ შედეგად მოიაზრებოდა აღმოსავლეთისა და სამხრეთის ქვეყნების "მთელი კომერციის" რუსეთისაკენ მოზიდვა" [99. 68].

ბოლო პუნქტთან დაკავშირებით აქტიური მოქმედება ჯერ კიდევ პეტრე I-მა დაიწყო. როგორც ცნობილი ისტორიკოსი ს.სოლოვიოვი მიუთითებს, "პეტრე თვალს არ აცილებდა აღმოსავლეთს, რამეთუ კარგად იცოდა მისი მნიშვნელობა რუსეთისათვის, იცოდა როგორ გამდიდრდებოდა ღარიბი რუსი ერი, თუკი იგი გახდებოდა შუამავალი ევროპისა და აზიის სავაჭრო ურთიერთობებში" [119. 696]. კასპიისპირა პროვინციების ხელში ჩაგდებათ (1723 წ. 23 სექტემბრის ხელშეკრუ-

ლება) პეტრე I-მა მნიშვნელოვანი ნაბიჯი გადადგა ამ მიმართულებით. მან მიიღო კარგი გარანტი უზრუნველყო აღმოსავლეთში რუსეთის ეკონომიკური ინტერესები, რაც მდგომარეობდა ამ ქვეყნის მისწრაფებაში "გაეძლიერებინა სავაჭრო ურთიერთობანი ირანთან, ამიერკავკასიასთან, შუა აზიასთან, ინდოეთთან და გამხდარიყო შუამავალი აღმოსავლეთსა და ევროპას შორის ვაჭრობის საქმეში" [57. 160].

მაგრამ რუსეთი მალე იძულებული გახდა დაეტოვებინა კასპიისპირეთი (1732-1736 წწ.), გადასულიყო ე.წ. "ქმედით თავდაცვაზე" [36. 188] და ხელსაყრელი სიტუაციის დადგომამდე მოეხდინა ჩრდილოეთ კავკასიის თუნდაც ერთი ნაწილის ათვისება, შეექმნა აქ სამხრეთისაკენ შემდგომი გაფართოებისათვის საჭირო "სამხედრო-სტრატეგიული და სოციალურ-პოლიტიკური ბაზები" და გადაექცია ისინი შემდგომი წინსვლის პლაცდარმად [27. 93].

შორსმჭვრეტელი ვორონცოვი კასპიისპირეთის გეოსტრატეგიულ მნიშვნელობასაც სათანადო შეფასებას აძლევდა. ამახვილებდა რა იმპერატრიცას ყურადღებას თურქების განზრახვაზე – მიეტაცებინათ დასუსტებული ირანის კუთვნილი მიწები, "განსაკუთრებით, კასპიის ზღვის სიახლოვეს", იგი წერდა: თუ ეს მოხდა, "მაშინ მათ არ გაუჭირდებათ არა მარტო ამ ზღვაზე არსებული ჩვენი ვაჭრობის განადგურება, არამედ გზის გაკაფვაც რუსეთის შიდა სივრცეებისაკენ" [99. 47].

კანცლერ ვორონცოვის მოხსენებაში ფორმულირებული შეხედულებები რუსეთის ხელისუფლების წინაშე ოსმალეთთან დაკავშირებულ რამდენიმე მკაფიოდ გამოკვეთილ ამოცანას აყენებდა. სახელმწიფოებრივი ინტერესებიდან გამომდინარე, რუსეთისათვის აუცილებელი იყო: ა) მოეპოვებინა აზოვისა და შავ ზღვებზე თავისუფალი ნაოსნობის უფლება; ბ) შეეერთებინა ყირიმის სახანო, ან ოსმალეთისაგან მისი დამოუკიდებლობის აღიარების მიღწევით საფუძველი ჩაეყარა აქ რუსული გავლენის გაერცვლებისათვის, რითაც აღიკვეთებოდა ყირიმიდან მომდინარე საფრთხე და, პერსპექტივაში, აზოვისა და შავ ზღვებზე დამყარდებოდა რუსეთის მფლობე-

ლობა; გ) აღეკვეთა ირანის კუთვნილი ტერიტორიების მიტაცების ხარჯზე კასპიისპირეთში თურქების დამკვიდრების მისწრაფება.

საკითხის ასე დაყენება მოწმობს, რომ 1760-იანი წლების დასაწყისში ლოდინის პოლიტიკას პეტერბურგში დროებით მოვლენად თვლიდნენ და "რუსეთი მთელი თავისი ეროვნული ინტერესებით შავი და კასპიის ზღვების აუზში პოზიციების განმტკიცებისაკენ ისწრაფვოდა" [60. 26]. კანცლერის მოხსენების უკან საკმაოდ სოლიდური ძალები მოიაზრებოდა. გამომდინარე აქედან, ეკატერინე II-მ, რომელმაც აღნიშნული მოხსენება ტახტზე ასვლის ახლო ხანებში მიიღო, თავისი საგარეო პოლიტიკის პრიორიტეტულ მიმართულებად აქცია იგი და ყველაფერი იღონა მისი რეალიზებისათვის.

ჩვენ სპეციალურად შევჩერდით XVIII საუკუნის 60-იანი წლების რუსეთის საგარეო ინტერესებზე ასე ვრცლად, რათა დაგვეფიქსირებინა მისი უმთავრესი ამოცანები მოცემული პერიოდისათვის. შემდგომში ჩვენ ეს საშუალებას მოგვცემს უკეთ გავერკვეთ საქართველოსადმი რუსეთის მთავრობის დამოკიდებულების არსში.

1756-1762 წლების ე.წ. 7-წლიანი ომის შემდეგ ძალთა თანაფარდობა ევროპაში რუსეთის საკეთილდღეოდ შეიცვალა. განმტკიცდა მისი მდგომარეობა ბალტიისპირეთში და ამაღლდა საერთაშორისო ავტორიტეტი [111. 349]. თითქოს შეიქმნა ხელსაყრელი სიტუაცია ოსმალეთთან დაკავშირებული პრობლემების გადასაჭრელად. მაგრამ რუსეთის მთავრობა ცდილობდა რაც შეიძლება გადაეადებინა მოსალოდნელი ომი თურქებთან და ჯერ ევროპაში არსებული, პოლონეთთან და შვეციასთან დაკავშირებული ზოგიერთი მტკივნეული საკითხი მოეგვარებინა [99. 69]. სიურთხილე იმით იყო გამოწვეული, რომ მიუხედავად დიდი შინაგანი კრიზისისა, "1768-1774 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომამდე ოსმალეთის იმპერია ჯერ კიდევ ინარჩუნებდა გარკვეულ საერთაშორისო ავტორიტეტს, მას კიდევ უწევდნენ ანგარიშს და მისი კიდევ ეშინოდათ" [39. 48]. მხოლოდ აღნიშნულმა ომმა დაანახა მსოფლიოს მთელი

სიცხადით ოსმალეთის გამოფიტულობა და შინაგანი რღვევა, დაარწმუნა რა რუსეთიც, რომ "თურქეთი ის სერიოზული მოწინააღმდეგე აღარ იყო, როგორიც წინათ წარმოედგინათ" [76. 15-16]. მანამდე კი ბრწყინვალე პორტას მოჩვენებით ძლიერებას იგი გარკვეულ ანგარიშს უწევდა. გარდა ამისა, საიმპერატორო კარი ითვალისწინებდა ევროპის სახელმწიფოების პოზიციებსაც, რომელთაგანაც ზოგი აშკარად, ზოგიც ფარულად, მზად იყო ხელი შეეშალა რუსეთის შემდგომი გაფართოება-გაძლიერებისათვის.

მიუხედავად სიფრთხილისა, რუსეთ-ოსმალეთის კონფლიქტი მაინც "ღროზე ადრე" დაიწყო და მასში ინსპირატორის როლი საფრანგეთმა ითამაშა.

კანადისა და ინდოეთის ინგლისისათვის დათმობის შემდეგ (XVIII საუკუნის შუა ხანები) საფრანგეთი გაბატონებულ მდგომარეობას ლევანტის ვაჭრობაშიღა ინარჩუნებდა [19. 41]. ამ პერიოდისათვის საფრანგეთი ერთადერთი დიდი ევროპული სახელმწიფო იყო, რომელსაც ოსმალეთის იმპერიის სხვადასხვა პროვინციაში მყარი ეკონომიკური ინტერესები გააჩნდა [96. 31]. ამასთანავე, გეზი ირანისაკენ ჰქონდა აღებული [77. 45]. "აქედან გამომდინარე, გასაგებია, როგორი უნდა ყოფილიყო საფრანგეთის პოზიცია თურქეთის საკითხისადმი. ფრანგი ვაჭრები და მრეწველები რუსეთის წინ წაწევას შავი ზღვისაკენ და ყოველგვარ საშიშროებას თურქეთის სამფლობელოების მიმართ პირდაპირ და სერიოზულ საშიშროებად თვლიდნენ საფრანგეთის ეკონომიკური ინტერესებისათვის" [19. 41]. ფრანგული დიპლომატიის მიზანი და ოცნება იყო "დაებრუნებინა რუსეთი იმ მდგომარეობაში, რომელშიც იგი იმყოფებოდა XVIII საუკუნის დასაწყისისათვის" [11. 350]. ამ საქმეში მისი ერთგული მოკავშირეები იყვნენ შვეცია და, განსაკუთრებით, ავსტრია, რომელიც უკიდურესად არასასურველ მოვლენად თვლიდა რუსეთის წინსვლას შავი ზღვისა და დუნაის შესართავისაკენ, აღიქვამდა ამ ტენდენციას "განსაკუთრებულ საშიშროებად" (ავსტრიის კანცლერის კაუნიციის

სიტყვები, 1767 წ.) და რუსეთის მიმართ ეკავა ისეთივე პოზიცია, როგორიც საფრანგეთს [99. 75].

ანტირუსულ პოლიტიკას "თავიანთი შინაგანი განწყობით" ხელს უწყობდნენ თვით რუსეთის ფსევდომოკავშირეებიც – ინგლისი და პრუსია [36.193]. მართალია, ანგლო-ფრანგული ანტაგონიზმი ახლო აღმოსავლეთში, რომელიც XVIII საუკუნის მეორე ნახევრიდან წარმოიშვა და წარმოადგენდა ორი უდიდესი ევროპული სახელმწიფოს მსოფლიო პეგემონობისათვის ბრძოლის შემადგენელ ნაწილს, აიძულებდა ინგლისს დაახლოებოდა რუსეთს [96. 35], რომლის მიმართაც მას სერიოზული ეკონომიკური ინტერესებიც გააჩნდა [107. 59], მაგრამ, საბოლოო ჯამში, "რუსეთი ბრიტანეთის ხელისუფლების მხრიდან წინააღმდეგობას წააწყდა მისთვის ყველაზე არსებითი პრობლემის გადაჭრაში – გამხდარიყო საზღვაო სახელმწიფო საკუთარი ფლოტითა და თავისუფალი ნაოსნობით ჩრდილოეთისა და სამხრეთის ზღვების სივრცეებში" [99. 82]. რაც შეეხება პრუსიას, იგი, დრომდე გაყუჩებული, ხელსაყრელი სიტუაციის დადგომისთანავე მზად იყო მიეტაცებინა სხვისი ტერიტორიის ნაწილი. ამის გამო პრუსიასთან კავშირის დადების შემდეგაც (1764 წ.) რუსეთი ამ ქვეყანას უნდობლობითა და სიფრთხილით ეკიდებოდა" [99. 82]. პრუსიამ ეს უნდობლობა მალევე გაამართლა – "1770 წელს აესტრიხის იმპერატორის იოსეფ II-სა და პრუსიის მეფის ფრიდრიხ II-ის შეხვედრაზე გადაწყდა ემოქმედათ აღმოსავლეთში ეკატერინე II-ის გეგმების საწინააღმდეგოდ" [96. 36].

დიდ პოლიტიკაში არსებული ძლიერი ანტირუსული განწყობა აშკარად მიაჩნებოდა იმაზე, რომ რუსეთს თავისი გეგმების განხორციელებისას არა მარტო ოსმალეთის შეიარაღებული ძალების, არამედ ევროპის ქვეყნების დიპლომატიური ინტრიგების წინააღმდეგაც მოუხდებოდა ბრძოლა. გამომდინარე აქედან, 1768-1774 წლების ომში პეტერბურგი მთავარ აქცენტს აუცილებელი პრობლემების მოგვარებაზე აკეთებდა და ცდილობდა ნაკლებად დაპირისპირებოდა ბრწყინვალე

პორტას რუსეთისათვის იმხანად მეორეხარისხოვანი საკითხების მიზეზით. ეს ტენდენცია საქართველოს ბედზეც აისახა.

ანტირუსული პოლიტიკის მედროშე - საფრანგეთის მთავრობა - ჯერ კიდევ 1766 წლის აპრილში კატეგორიულად მოითხოვდა თავისი წარმომადგენლობისაგან სტამბოლში, წაექეზებინა ბრწყინვალე პორტა რუსეთის წინააღმდეგ საბრძოლველად [107. 60]. თავის მხრივ, ოსმალეთის იმპერია, რომელიც ევროპის დიდი სახელმწიფოების აშკარა მხარდაჭერას გრძნობდა, მიუხედავად შინაგანი კრიზისისა, რუსეთისაგან მომდინარე საფრთხის ლიკვიდირების მიზნით მზად იყო ომი წამოეწყო მასთან [84. 8]. მალე, "ყირიმში საფრანგეთის კონსულის, ბარონ ტოტას უშუალო მონაწილეობით ყირიმმა და პოლონეთმა ხელი შეუწყვეს კონფლიქტის პროვოცირებას" [107. 60].

1768 წლის 25 სექტემბერს ოსმალეთმა რუსეთს ომი გამოუცხადა, რომლის დროსაც "ბრძოლა შავი ზღვისათვის... გადამწყვეტ ფაზაში შევიდა" [38. 219].

დიდი პოლიტიკის კულუარებში არსებული ანტირუსული განწყობილებით გამოწვეული მოკავშირეთა დეფიციტის შევსება რუსეთმა ოსმალეთის იმპერიის უღელქვეშ მყოფი ან მის წინააღმდეგ მებრძოლი ქრისტიანი ხალხების გამოყენებით სცადა. უნდა აღინიშნოს, რომ ამ ხალხებმა "თურქეთის ბატონობის წინააღმდეგ თავიანთი ბრძოლით, ოსმალური სამხედრო-ლენური სისტემის რღვევასთან ერთად, მცირედი როლი როდი შეასრულეს ოდესღაც ძლიერი ოტომანის პორტას სამხედრო ძლიერების მსხვერვის საქმეში" [18. 46]. 1768 წლის 12 ნოემბერს, საგანგებო საბჭოს სხდომაზე გადაწყდა მორეელების, დაღმატების, ქართველებისა და ოსმალთაგან შევიწროვებული სხვა ქრისტიანების "საღვთო ომისაკენ" მოწოდების ღოზუნგით თურქების წინააღმდეგ ბრძოლაში ჩაბმა [103. 75]. აღნიშნულმა წამოწყებამ, რომლის ავტორი ალექსი ორლოვი იყო, იმპერატრიცა ეკატერინე თავისდაუნებურად აღმოსავლელი ქრისტიანების მფარველის როლში გამოიყვანა, მაშინ, როცა განზრახვის ჭეშმარიტი მიზეზი რუსეთის პო-

ლიტიკურ ამბიციებში მდგომარეობდა და საფუძვლად წმინდა სტრატეგიული ხასიათის მოსაზრებები ედო [100. 453]. განსაკუთრებული ყურადღება დაეთმო ქართველთა საკითხს, რამდენადაც შავი და კასპიის ზღვების აუზში ეს ერთადერთი ქრისტიანი ერი იყო "რომელსაც სახელმწიფოებრიობა შენარჩუნებული ჰქონდა და, შესაბამისად, პოლიტიკურ საყრდენად გამოდგებოდა" [60. 26].

რუსეთის მთავრობა ვარაუდობდა, რომ საქართველოს შეიარაღებულ ძალებს ოსმალეთის წინააღმდეგ ბრძოლაში კარგი სამსახურის გაწევა შეეძლოთ. ვარაუდს საკმაოდ რეალური საფუძველი გააჩნდა. კერძოდ, რუსეთის საიმპერატორო კარი სტამბოლში მყოფი თავისი რეზიდენტებისა და თვით სოლომონ მეფისაგან მიღებული ინფორმაციების საშუალებით კარგად იყო გათვითცნობიერებული 1760-იანი წლების ოსმალეთ-იმერეთის კონფლიქტების არსში და იცოდა, რა მსხვერპლის ფასადაც უჯდებოდა იგი ბრწყინვალე პორტას [19. 212-213 (დოკ. №16-17), 216 (დოკ. №20-22), 220-223 (დოკ. №24-28) და სხვ.]. რაც შეეხება ქართლ-კახეთის მეფე ერეკლე II-ს, მისი საერთაშორისო ავტორიტეტი და XVIII საუკუნის 40-60-იან წლებში მიღწეული სამხედრო თუ დიპლომატიური ხასიათის წარმატებები იყო იმისი გარანტი, რომ ომში რუსეთის მხარეზე გამოსვლის შემთხვევაში ისიც საკმაოდ სარგებლობას მოუტანდა რუსეთს.

სანკტ-პეტერბურგში გადაწყდა ქართველების ომში ჩაბმა.

საქართველოსთან მიმართებაში რუსული სტრატეგიის უკეთ გააზრების მიზნით, გადაეხედოთ 1760-იანი წლების რუსულ-ქართულ ურთიერთობებს.

ოსმალთა წინააღმდეგ მებრძოლი სოლომონ I შეეცადა დასაყრდენი გაეჩინა რუსეთში. 1766 წლის 20 ოქტომბერს ყიზლარის კომენდანტ გენ. პოტაპოვისადმი გაგზავნილ წერილში იგი წერდა ოსმალთა მრავალათასიანი არმიის შემოსევაზე და ასახელებდა ამ შემოსევის მიზეზს: "ოდესაც მე ჩემი სამეფო დავიპყარ, მაშინვე ბრძანება გავეც, რომ ქრისტიანი ტყვე თათარზე აღარა გაყიდულიყო, რომელიც დღე

ინდლამდი არც გასყიდულა. და ოდესაც ეს საქმე შეიტყო ხუანთქარმა, განრისხდა, ამ ჯარის გარდა (იგულისხმება 1766 წლის შემოსევა - ო.ჯ.), სამგზის ჯარი გამოძისია და სამჯერვე გავიმარჯვეთ (იგულისხმება 1763, 1764, 1765 წლების შემოსევები - ო.ჯ.), შვიდი ათასობით, ხუთი ათასობით დავხოცეთ და სხვანი დარჩომილნი სირცხვილეულნი გაბრუნდნენ". სოლომონი აღნიშნავდა, სხვა ხარკს გადავიხდი, მაგრამ "ჩემს სიცოცხლეში ქრისტიანესაგან ერთის სულის გასყიდვაც არ იქნებაო" და ითხოვდა შუამდგომლობას იმპერატრიცასთან, რათა საბოლოო დამარცხების შემთხვევაში ნება დაერთოთ რუსეთში გადასახლებულიყო [19. 226(დოკ.№31)].

რუსეთის ხელისუფლებამ ოსმალეთთან ურთიერთობის გართულების შიშით უარი თქვა სოლომონისადმი აშკარა მხარდაჭერაზე. საგარეო საქმეთა კოლეგიის მიერ 1767 წლის 1 თებერვალს ეკატერინე II-თვის წარდგენილ მოხსენებაში ნათქვამია: "მისი (ოსმალეთის - ო.ჯ.) გაღიზიანება უფრო ძვირი დაგვიჯდება, ვიდრე ქართველების და ისიც არასანდოთა შეძენა". მაგრამ პეტერბურგში არც სოლომონის დაკარგვა უნდოდათ აშკარა უარით და სცადეს შეენარჩუნებინათ მისთვის გარკვეული იმედები, რათა, როგორც ეს მითითებულია აღნიშნულ დოკუმენტში, პორტასთან კონფლიქტის შემთხვევაში იმერეთის მეფე და მისი ხალხი გამოყენებული ყოფილიყო რუსეთის იმპერიის სასარგებლოდ [19. 235-236]. ამისათვის გადაწყდა იმერეთში არქიმანდრიტ გრიგორის (ეროვნებით ქართველის) გაგზავნა. მას სოლომონისათვის ერთიერთზე საუბრის დროს, ზეპირად უნდა მოეხსენებინა (კონფიდენციალობის დაცვის აუცილებლობაზე საგანგებოდ მახვილდებოდა ყურადღება), რომ ოსმალეთთან დადებული სამშვიდობო ხელშეკრულების გამო იმერეთის მეფეს ჯერჯერობით თავშესაფარის მიცემას ვერ შეჰპირდებოდნენ, ვინაიდან ეს საერთაშორისო სამართლის ნორმების დარღვევა იქნებოდა. სამაგიეროდ შემდგომისათვის მას იმედი უნდა ჰქონოდა იმპერატრიცას მოწყალებისა და მისდამი კეთილი ნების გამოვლინებისა [19. 241-243(დოკ.№42), 243 (დოკ. №43)]. არქიმანდ-

რიტს ევალდებოდა იმერეთში არსებული მდგომარეობის საფუძვლიანი დაზვერვაც [19. 259(დოკ.№58)].

სოლომონ I-მა საკუთარ ძალებზე დაყრდნობით შეძლო ტახტის დაბრუნება. თავისი პოზიციების გამტკიცების მიზნით მან ერთხელ კიდევ მიმართა რუსეთს დახმარებისათვის. 1768 წლის 23 ივნისს "დიდი უფლებებით აღჭურვილი" ელჩი მაქსიმე ქუთათელი რუსეთში გაემგზავრა. ამჯერად ვითარება სხვაგვარად წარიმართა – რუსეთსა და ოსმალეთს შორის ომი დაიწყო. ოსმალეთის სულთანმა მუსტაფა III-მ რუსეთთან ომის გამოცხადების დღესვე იმერეთის მეფეს წყალობის წიგნი გაუგზავნა და ზავიც შესთავაზა [19. 68], ხოლო რუსეთმა გაცხოველებული მოლაპარაკება წამოიწყო მაქსიმე ქუთათელთან ოსმალეთთან ომში იმერეთის კვლავ ჩაბმასთან დაკავშირებით.

წინააღმდეგობრივი იყო რუსეთისა და ქართლ-კახეთის ურთიერთობაც.

1762 წლის 8 იანვარს, საღამოს 6 საათზე, პეტერბურგში გარდაიცვალა რუსეთში ელჩად მყოფი თეიმურაზ II, ხოლო 12 იანვარს საიმპერატორო კარის კონფერენციამ გამოიტანა გადაწყვეტილება ქართლ-კახეთის ელჩობის სამშობლოში გამოშვების თაობაზე [18. 114-115].

ელჩობას აღმოსავლეთ საქართველოსათვის არავითარი სახარბიელო შედეგი არ მოჰყოლია. რუსეთმა არსებულ სიტუაციაში საჭიროდ არ ჩათვალა მისთვის რაიმე სახის დახმარების გაწევა.

უკან დაბრუნებულ ელჩიონს თან გამოაყოლეს ყიზლარელი სომეხი, პრაპორშნიკი დიმიტრი მანღოვი, "რომელსაც დაზვერვითი ხასიათის ცნობების შეგროვებასთან ერთად ისიც უნდა გაერკვია და მოეხსენებინა რუსეთის მთავრობისათვის, თუ როგორ შეხედებოდა ერეკლე ელჩობის შედეგებს" [18. 134].

როგორც მანღოვის 1763 წლის 20 იანვრის მოხსენებიდან ჩანს, ერეკლე II-ს აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით უკმაყოფილება ვერ დაუმაღლავს, არცკი მიჰქარებია მიძღვნილ

საჩუქრებს და ღიად გამოუთქვამს საყვედურები რუსეთის მიმართ. საქართველოში მანღოვის ჯაშუშობაც შეუტყვიათ, რასაც კიდევ უფრო გაუღიზიანებია მეფე [18. 551(დოკ.№218)]. დამოკიდებულება თბილისსა და პეტერბურგს შორის აშკარად გაცივდა.

რუსეთისაგან უგულბელყოფილმა ქართლ-კახეთის მეფემ თავისი ძალებითაც წარმატებით მოახერხა ურთიერთობის მოწესრიგება ირანთან და ოსმალეთთან. არათუ შიდაფეოდალური ომებისაგან ქანცგაცლილი ირანი, მოღონიერებულ ქართლ-კახეთს უკვე ბრწყინვალე პორტაც სერიოზულ ანგარიშს უწევდა. ამას ის ფაქტიც ადასტურებს, რომ 1767 წელს სტამბოლში გამართულ ოსმალეთ-იმერეთის მოლაპარაკებებში ერეკლე II მომრიგებლის როლში გამოვიდა [62. 645]. ირანისა და ოსმალეთის სახელმწიფოებრივი დასუსტების ფონზე ქართლ-კახეთის სამეფოს ეძლეოდა საშუალება დამოუკიდებლად გაეუმჯობესებინა საკუთარი მდგომარეობა. მოცემულ პირობებში რუსეთზე გულაცრუებული ერეკლე II-სათვის პრორუსული ორიენტაცია პრიორიტეტული მიმართულება ვეღარ იქნებოდა. მოვლენების ასეთი განვითარება რუსეთს ნამდვილად არ აძლევდა ხელს. მართალია, თავისი საერთაშორისო მდგომარეობის ზედმეტად გართულების შიშით იგი ჯერჯერობით თავს იკაებდა საქართველოს საქმეებში აქტური ჩარევისაგან, მაგრამ არც ის სურდა, გეოსტრატეგიულად ამ მნიშვნელოვან რეგიონში გაეღენა მთლიანად დაეკარგა. პოზიციების აღსადგენად რუსეთმა ზეწოლის ბერკეტები აამოქმედა.

როგორც პროფ. მ.სამსონაძე თვლის, თავისი მიზნების მიღწევა რუსულმა დიპლომატიამ ერეკლეს პირად გრძნობებზე ზემოქმედებით სცადა. კერძოდ, ქართლის ტახტის მემკვიდრის, ალექსანდრე ბაქარის ძის "აშვებით" საფრთხე შეუქმნა რა კახელი ბაგრატიონების დინასტიურ ინტერესებს, ამით "უზრუნველყო" რუსეთთან დიპლომატიური ურთიერთობების განახლებით ერეკლეს "დაინტერესება".

პოლიტიკური შანტაჟირების ეს ოპერაცია რუსეთმა საკმაოდ დახვეწილად ჩაატარა. 1767 წლის 22 ივლისით დათარიღებული წერილით ყიზლარის კომენდანტი გენ. პოტაპოვი ერეკლეს ატყობინებდა: ვახტანგ მეფის შვილიშვილი, ალექსანდრე ბაგრატიონი 1766 წელს ყიზლარიდან გაძევებული იქნა საზღვარგარეთ. ეხლა იგი იმყოფება სპარსეთში და ირწმუნება, თითქოს მისი უბრწყინვალესობა იმპერატრიცასაგან იყოს წარგზავნილი სპეციალური მისიის აღსასრულებლად. ეს ტყუილია. არავითარი საქმეები მას არ აკისრია, ვინაიდან რუსეთის სამსახურში აღარ იმყოფება და მუნდირი ჩამორთმეული აქვს. მის ბრწყინვალეობას ეთხოვ, არ ერწმუნოს ალექსანდრეს ხრიკებსა და მისგან დაყრილ ხმებს [19. 247(დოკ.№47)].

რუსეთი საკმაოდ მოხერხებულად მოქმედებდა. ალექსანდრეს სამსახურიდან დათხოვნით მის მოქმედებაზე იგი ოფიციალურად პასუხს აღარ აგებდა. სინამდვილეში კი "რუსეთის მოხელეები ალექსანდრე ბაქარის ძეს ამის შემდეგაც არ აკლებდნენ ყურადღებას და მფარველობას, ცხადია, არაოფიციალურად და ფარულად" [60. 149]. პარალელურად, სპეციალურად ამახვილებდნენ ერეკლე მეფის ყურადღებას ალექსანდრეს ქადილზე, თითქოსდა მას რაღაც საიდუმლო შეთანხმება ჰქონოდა იმპერატრიცასთან. ალექსანდრესაგან "დაყრილი ხმების" თაობაზე ერეკლე II-მ პირველად სწორედ პოტაპოვის შეტყობინებიდან გაიგო. ეს კარგად ჩანს მის საპასუხო წერილში. ალექსანდრე რომ იმპერატრიცასაგან "წარმოგზავნილ იყოს დიდთათვის საქმეთა ისე გუარი რაიმე უწყებაი არა მიწევნილ არს ჩვენდაო" [19. 254(დოკ.№54)] – წერს იგი. თავის მხრივ, ეკატერინე II "აშკარად ზედმეტ ყურადღებას იჩენდა" ალექსანდრესადმი [60. 149].

ყოველივე ამას არ შეიძლება გავლენა არ მოეხდინა ერეკლეზე, რომლის შესახებაც რუსეთში სომეხი კონფიდენტის, კაპიტან ოთარ თუმანოვისაგან იცოდნენ, რომ როგორც კახური დინასტიის წარმომადგენელი, ყოველთვის ეჭვის თვალით უყურებდა რუსეთის სამეფო კარზე მყოფი ვახტანგის შთამო-

მაგლების მოქმედებას. რუსეთში იცოდნენ უკმაყოფილო ქართლელი თავადების "დაფარული პარტიების" არსებობის ფაქტიც და კახელი ბაგრატიონების შიშიც – რუსეთმა რომ ქართლი "დაიჭიროს", თავის "სამკვიდროს" ვახტანგის "წამომავლობას" მისცემსო [76. 94].

ალექსანდრეს გამოჩენას ისიც ემატებოდა, რომ ცოტა ხნით ადრე, "1765 წელს, ქართლში პაატა ბატონიშვილის შეთქმულება გამომჟღავნდა, რამაც ერეკლეს ვახტანგის სახლის-შვილთა მხრიდან მოსალოდნელი საფრთხის საშიშროება გაუცხოველა" [60. 154].

ასეთ ვითარებაში რუსეთის გათვლა სწორი გამოდგა. მისი ორმაგი თამაშით შეშფოთებული ერეკლე ყიზლარის კომენდანტისადმი გაგზავნილ, 1767 წლის 20 ოქტომბრის საპასუხო წერილში იხდიდა რა მადლობას გაფრთხილებისათვის, აღნიშნავდა: "ესეც ჩვენდა ფრიად შესაკდემელ არს, რომელ არა ვახშირებთ თქვენის ზეადმავლობასა მიმართ წიგნისა წარმოგზავნასა, მაგრა სარწმუნოდ გაუწყებთ ამას თქვენსა მაღალ ზეადმავლობასა, რომელ უმრავალჯერეს ერთსა ადგილსა არა არს მდგომარეობაი ჩვენი ნიადაგისა მხედრობისა ძალით, და ესე გეარსა დროსა წამოსრულ აქაით ყიზლარად ნიადაგ ვერ შევხუდებით. თორემ ჩვენდა ფრიად საწადელ არს თქვენისამ მაღალ ზეადმავლობისად წიგნისა მორთმევაი" [19. 255(დოკ.№54)]. ამავე დოკუმენტიდან ირკვევა, რომ წერილთან ერთად ყიზლარში მეფეს თავისი ნათესავი, არქიმანდრიტი პორფირიც წარუგზავნია. ერეკლეს ასეთი პოზიცია ნიშნავდა მის გადაწყვეტილებას, უფრო ლოიალური დამოკიდებულება აღედგინა რუსეთის მთავრობასთან.

როგორც 1768-1774 წლების ომის წინა პერიოდის რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობები ცხადყოფს, რუსეთი დიპლომატიურად არიდებდა თავს ქართული სამეფოებისათვის ქმედითი დახმარების გაწევას, რამდენადაც ასეთი აქტიურობის აუცილებლობას ვერ ხედავდა, ალტურისტული მოსაზრებებით საკუთარი საერთაშორისო მდგომარეობის გაუარესება კი ხელს არ აძლევდა. მიუხედავად ამისა, რუსი პოლიტიკოსები

წარმატებით ახერხებდნენ ქართველი კოლეგების თვალში პრორუსული ტენდენციების შენარჩუნების აუცილებლობის "დასაბუთებას", რისთვისაც მეთოდურად იყენებდნენ სხვადასხვა დიპლომატიურ საშუალებას. ასეთი დამოკიდებულება 1768-1774 წლების ომის პერიოდშიც გამოვლინდა.

1768 წლის ნოემბრის შუა რიცხვებში შემუშავდა სპეციალური დოკუმენტი, რომელშიც ქართველების ომში ჩაბმის საკითხთან დაკავშირებით ოფიციალური აზრი ჩამოყალიბდა [19. 283-288(დოკ.№76)]. იგი ბევრ საინტერესო ნიუანსს შეიცავს.

დოკუმენტიდან ირკვევა, რომ რუსეთის ხელისუფლება აქცენტს თავდაპირველად სოლომონ I-ზე აკეთებდა, ხოლო ერეკლე მეფის შესვლას ანტიოსმალურ კოალიციაში ნაკლებად იმედოვნებდა. მიაჩნდათ რა, რომ იგი თურქთა მეზობლობის სიმძიმეს საერთოდ ვერ გრძნობდა (совсем не чувствовал турецкого соседства) და რუსეთის უკმაყოფილოც იყო თემურაზ II-ის უიღბლო ელჩობის მიზეზით, მის მხარდაჭერას პეტერბურგში სადავოდ თვლიდნენ. პრობლემის მოგვარებას რუსი პოლიტიკოსები ორიგინალური გზით ფიქრობდნენ. "რამდენადაც ქართველებში რწმენის სიმხურვალე დიდია, ერეკლეს სიჯიუტე შეიძლება გადაიღახოს მისი დაშინებით სინდისის წინაშე მხილებით" – მსჯელობდნენ ისინი [19. 287(დოკ.№76)].

ამავე დოკუმენტიდან ირკვევა, რომ გზების სირთულის გამო თავდაპირველად საერთოდ არ იგეგმებოდა საქართველოში რუსული რაზმების გამოგზავნა, რის კომპენსირებასაც ფულადი სახსრებისა და რამდენიმე მსუბუქი ზარბაზნის გამოგზავნით ფიქრობდნენ. საინტერესოა ის ფაქტიც, რომ რუსი სტრატეგების აზრით, საკმარისი იყო ქართული მხარისათვის მიეცათ ტრაფარეტული დაპირება საზავო მოლაპარაკებებში მათი ინტერესების გათვალისწინებისა და ოსმალთაგან შევიწროების შემთხვევაში თავშესაფრის მიცემის თაობაზე, რომ მათი მონაწილეობა ანტიოსმალურ კოალიციაში გარანტირებული ყოფილიყო [19. 287-288(დოკ.№76)]. რბილად რომ ეთქვას, საკმაოდ დამამცირებელი შეხედულებაა ერზე,

რომელსაც პოლიტიკური აზროვნების მრავალსაუკუნოვანი გამოცდილება გააჩნდა. აქ კარგად ჩანს რუსული დიპლომატიის ჭეშმარიტი დამოკიდებულება ქართველებისა და მათი ეროვნული ინტერესებისადმი.

დოკუმენტში ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესოა საქართველოში ჯარის გამოგზავნის საკითხი. როგორც აღვნიშნეთ, პეტერბურგში ეს შეუძლებლად მიაჩნდათ. ე.ი. თავდაპირველად რუს პოლიტიკოსებში საქართველოსთან დაკავშირებით არაერთი კონკრეტული გეგმა არ არსებობდა, გარდა იმისა, რომ ქართველები საზარბაზნე ხორცად გამოყენებულიყო ოსმალეთთან ომში და დაებანდებინა მათი გარკვეული ძალები ამიერკავკასიაში. ვითარება მხოლოდ შემდეგ შეიცვალა და პოლიტიკური პროცესები საქართველოში ისე წარმართა, რომ პეტერბურგმა ჯერ მცირე რაზმის გამოგზავნის საჭიროება დაინახა, შემდეგ მისი გაზრდაც მიზანშეწონილად მიიჩნია და ბოლოს ქართლ-კახეთში პოლიტიკური ძალაუფლების ხელში ჩაგდების პრეტენზიაც გამოამჟღავნა. საბოლოო ჯამში, ამ ტენდენციას მესხეთის განთავისუფლების იდეა შეეწირა.

მიუყევთ მოვლენათა ჯაჭვს.

“პეტერბურგში ჩასულმა იმერეთის ელჩმა მაქსიმე ქუთათელმა დაარწმუნა რუსეთის პოლიტიკური მესვეურნი საქართველოში ჯარის გამოგზავნის სარგებლობაში და დაითანხმა ისინი იმერეთში სამხედრო ძალის გამოგზავნაზე” [58. 221].

ქუთათელი ითხოვდა იმერეთის მფარველობაში აყვანას, სოლომონისათვის დასაყრდენ ძალად 5 ათასი რუსი ჯარისკაცისა და სესხად გარკვეული თანხის გაგზავნას, რათა სოლომონ მეფეს რუსული რაზმის შენახვა და დამხმარე ჯარის დაქირავება შეძლებოდა. ელჩის სიტყვით, მეგრძოლის დაქირავება დაახლოებით 20 მანეთი ჯდებაოდა და თუ თანხა იქნებოდა, იმერეთის მეფე დასავლეთ საქართველოში და კავკასიის მთიელებში 50 ათასზე მეტი მეომრის დაქირავებას

შეძლებდა და ადვილად დაიჭერდა იმერეთის მოსაზღვრე ბევრ რაიონს [19. 301-302(დოკ.№84)].

"ელჩმა იმერეთის შესაძლებლობის თაობაზე გაზვიადებული ცნობების მიწოდებით, - წერს პროფ. ვ.მაჭარაძე, - მოახერხა რუსეთის საიმპერატორო კარის დაინტერესება და მიიღო კიდევ რუსეთისაგან დამხმარე ჯარი, მიუხედავად იმისა, რომ რუსეთის მთავრობას 1768 წლის ნოემბერში ეს შეუძლებლად მიაჩნდა" [19. 78].

1769 წლის 27 მარტს იმპერატრიცამ ხელი მოაწერა იმერეთში გამოსაგზავნი საექსპედიციო კორპუსის შექმნის ბრძანებას [19. 307-309(დოკ.№88)], რომლის მეთაურად შემდგომში ტოტლებენი დაინიშნა. ტოტლებენი იმერეთის საზღვრებში 1769 წლის 26 სექტემბრის შევიდა 480 კაცითა და 4 მსუბუქი ქვემეხით. მასვე ჰქონდა სოლომოონისათვის სესხად გადასაცემი 50 ათასი მანეთი [19. 89]. შენიშენის სახით გვინდა ვთქვათ, რომ აღნიშნული თანხა 1770 წლის დეკემბერშიც ჯერ კიდევ ტოტლებენს ჰქონდა ხელთ და არც აპირებდა ადრესატისათვის მის გადაცემას [20. 479(დოკ.№472)].

დახმარების სანაცვლოდ რუსეთის საიმპერატორო კარი სოლომონს სთხოვდა, აღარ დაეყოვნებინა ოსმალეთთან ომის დაწყება და ეცადა ჩაება მასში ერეკლე მეფე და სხვა ქართველი მფლობელები. სანაცვლოდ, ზავის დადების დროს, იმერეთის ინტერესების გათვალისწინებას პპირდებოდა [19. 333-338(დოკ.№111-112)]. მართალია, გამოგზავნილ მცირერიცხოვან ძალებს მხოლოდ მორალური გამხნეების მისია ეკისრებოდათ, ომის მთელი სიმძიმე კი ისევ ქართველებს უნდა გადაეტანათ, ამ ფაქტს მაინც დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა პოლიტიკური თვალსაზრისით - რუსეთი პრაქტიკულად შემოდირიდა ამიერკავკასიაში და რეგიონში არსებულ ძალთა თანაფარდობაში მნიშვნელოვანი ცვლილებები შეჰქონდა.

არ გამართლდა რუსეთის შიში ერეკლეს მიმართ.

იმერეთის ელჩთან მოლაპარაკების პარალელურად, ადგილზე ვითარების შესწავლის მიზნით საქართველოში რუსეთის ემისარი, წარმოშობით ქართველი, პორუნიკი გრ.ხვაბუ-

ლოვი გამოიგზავნა. იგი 1769 წლის 20 მარტს სოლომონ I-ს შეხვდა, 11 აპრილს კი ერეკლეს. თავის პატაკში ხვაბულოვი იუწყება: ორივე მეფე სიხარულით შეხვდა ომის დაწყების ფაქტს და მზად არის მხარი დაუჭიროს რუსეთს, ოღონდ ითხოვს დამხმარე ჯარის გამოგზავნას. განსაკუთრებით აღნიშნავს ერეკლეს წინადადებას და მიუთითებს, 5-7 პოლკით დახმარების შემთხვევაში 50 ათას კაცს გამოიყვანს და თურქეთის ქალაქებს თვით ცარგრადამდე (სტამბოლამდე) აღვილად დაიპყრობსო. ხვაბულოვის სიტყვით, მეფე ერეკლე ამ ჯარს თავის ქვეშევრდომებში, აგრეთვე, არარატის სომხებსა და კეთილად განწყობილ სხვა ხალხებში მოაგროვებდა [19. 391(დოკ.№143)].

ამდენად, არათუ სოლომონი, ერეკლეც უყოყმანოდ დადგა რუსეთის მხარეზე. ეს შემთხვევითი მოვლენა არ ყოფილა.

ოსმალეთისა და ირანის წინააღმდეგ მრავალსაუკუნოვანი ბრძოლების მანძილზე ქართული ეროვნული ძალები ერთმორწმუნე რუსეთს თავიანთ ბუნებრივ მოკავშირედ აღიქვამდნენ და ამაში დიდი წვლილი რელიგიურ ფაქტორს მიუძღოდა. ეს შეხედულება ძალაში რჩებოდა იმედების ხშირი გაცრეფების შემდეგაც. ამიტომ, როდესაც რუსულ-ქართული ურთიერთობების მთელი ისტორიის მანძილზე პირველად დაისახა რეალური პერსპექტივა ერთობლივი ბრძოლისა, ბუნებრივია, ქართველი მეფეები ამ შანსს ხელიდან არ გაუშვებდნენ. მით უფრო, რომ ამჯერად რუსეთი გამოდიოდა თანამშრომლობის ინიციატორად.

გარდა ამისა, ორივე მეფეს, უკანასკნელ ათწლეულში მიღწეული წარმატებების კვალობაზე, ახალი გეგმები გააჩნდათ, რომელთა განხორციელება ოსმალეთის წინააღმდეგ ბრძოლას ითვალისწინებდა. მართალია, ქართლ-კახეთი ანგარიშვასაწევ ძალად იყო ქცეული და იმერეთსაც ბევრჯერ კჳავდა ოსმალეთის მრავალრიცხოვანი არმიები დამარცხებული, მაგრამ თავდაცვიდან შეტევაზე გადასვლა იმ ქვეყნის წინააღმდეგ, რომელსაც ევროპა უწევდა ჯერ კიდევ ანგარიშს, მარტო თავისი ძალების ამარა ქართველ სახელმწიფო

მოღვაწეებს მიზანშეწონილად არ მიაჩნდათ. ამისათვის სჭირდებოდათ მათ ძლიერი რუსეთის რეგულარული ჯარის ნაწილები, რათა მათზე დაყრდნობით თავიანთი რესურსების სრული მობილიზებაც მოეხდინათ და მეზობლად არსებული ანტიოსმალური ძალებიც თავიანთ გარშემო დაერაზმათ [19. 299(დოკ.№84), 352(დოკ.№119)].

ერეკლეცა და სოლომონიც, ორივე ძლიერი პიროვნება იყო და ორივე ქართული მიწების გაერთიანებისათვის იბრძოდა. მათ რუსეთ-ოსმალეთის მიმართაც მსგავსი გეგმები ჰქონდათ. კერძოდ, სოლომონ I ფიქრობდა, რომ "რუსთა ძალის შემწეობით თავადებსა და მთაერებს დაიმორჩილებდა, ოსმალთა მიერ მიტაცებულ მიწებს დაიბრუნებდა და დამპყრობლებს იმერეთიდან საბოლოოდ გააძეევებდა" [33. 217]. ერეკლე II კი "რუსეთის დახმარებით... ოსმალეთის მიერ მიტაცებული მესხეთის შემოერთებას, ჭარ-ბელაქნის დაპყრობასა და ქართლ-კახეთში "ლეკიანობის" მოსპობას აპირებდა" [33. 217].

"ოსმალთა საქართველოსთან" დაკავშირებით განსაკუთრებით ერეკლეს გეგმებია ხაზგასასმელი. მას კარგად ესმოდა ამ ტერიტორიების მნიშვნელობა ქართული სახელმწიფოებრიობისათვის და 1768-1774 წლების ომის მსვლელობის მთელ სიგრძეზე დაჟინებით ითხოვდა რუსეთისაგან ქმედით დახმარებას აღნიშნული მიწების ოსმალთაგან განთავისუფლების საქმეში.

ამ თხოვნას იმეორებს ერეკლე მეფე ეკატერინე II-სადმი გაგზავნილ, 1771 წლის 30 დეკემბრით დათარიღებულ მფარველობითი ხელშეკრულების პროექტშიც: "კუალად ვედრებით მოგახსენებთ თქვენს ყოვლად მოწყალებასა, რათა ამავე გაზაფხულსა არ უტეონ დაუპყრობელად ქვეყანა ახალციხისა; და თუ შერიგება მოხდეს თქვენის დიდებულებისა და სულტანისა, მაშინაც გარეთ არ დარჩეს ქვეყანა ახალციხისა, ეინაითგან საქართუელთს მიწა არის და ქართული ენა აქუსთ და მრავალი ქრისტიანენი არიან იმათში და სხუანიცა ახალნი გარდაქცეულნი არიან მაჰმადიანობაზედ" [20. 766 (დოკ.№661)]. იგივე თხოვნა შესულია რუსეთში ელჩად მივლი-

ნებული ლევან ბატონიშვილისა და ანტონ კათალიკოსის მიერ ნ.პანიინისადმი წარდგენილ, 1773 წლის 27 აპრილით დათარიღებულ პროექტშიც [20. 863(დოკ.№724)].

აღნიშნულიდან გამომდინარე, ცხადია, რომ ერეკლე მეფის რუსეთის მხარეზე ომში ჩაბმის ერთ-ერთი მთავარი მიზეზი სამცხე-საათაბაგოს დაბრუნების დიდი იმედი იყო, თუმცა, ერეკლეს უფრო შორს მიმავალი მიზნებიც გააჩნდა.

ჯერ კიდევ 1769 წლის 4 სექტემბერს ნ.პანიინსათვის გაგზავნილ წერილში მეფე ერეკლე ომში ჩაბმისათვის სრულ მზადყოფნას გამოთქვამდა, ოღონდ სანაცვლოდ არანაკლებ 15 პოლკი რუსი ჯარისკაცით ითხოვდა დახმარებას. წერილის ბოლოში იგი აცხადებდა: "ამ თხუთმეტის პოლკისაგან ხუთი პოლკი ჯარი ახლა გეგებოდოს, ამ ზამთრამდისვე... ეს ხუთი პოლკი ჯარი ამად გვენებაეს ამ ზამთრამდის და ამისთვის მოგახსენებთ და გთხოვთ, რომ რადგან ოსმალთ ძალი ჩუენს საზღურამდე არ მოწეულა, ჩვენ იმ ჯარის შეწეენით, რომელნიც რომ არარატის მთის გარშემო, ანუ ახალციხისა და ანუ ყარსისა გარეშემო ქრისტიანენი არიან, და იგინი ოსმალთა მონებასა ქუეშე იმყოფებიან, და კუალად, რომელნიც შავი ზღვის გარშემო ჩვენ კერძო ადგილნი უჭირავენ, შესაძლებელ არს, რომ ყოველივე ძალითა ღვთისათა მიეუღოთ; და ათი პოლკი – გაზაფხულზე, როდესაც დროსა და საქმესა ეშესა-ბამებოდეს, მაშინ გვიბოძოთ" [19. 415-416(დოკ.№160)].

ამდენად, ერეკლე II არა მარტო სამცხე-საათაბაგოს, არამედ ლაზეთისა და სომხეთის ერთი ნაწილის დაკავებასაც გეგმავდა და ამისათვის საკმაოდ რეალური საფუძვლებიც გააჩნდა (იხ. ქვემოთ).

ბუნებრივია, ასეთი გეგმების ფონზე მეფე ერეკლე უმოქმედოდ ვერ დარჩებოდა. მიუხედავად 1762 წლიდან არსებული გარკვეული უთანხმოებისა, 1769 წლის მაისში იგი სოლომონ I-ს შეხვდა თბილისში. მეფეები "უმტკიცესითა ფიცითა" შეეკრნენ ერთმანეთს და მზადყოფნა გამოთქვეს "მართლმადიდებელი სარწმუნოებისათვის და ყოვლად მოწყალის ხელმწი-

ფის სამსახურისთვის" ომში ჩაბმულიყვნენ. სანაცვლოდ რუსეთისაგან დამხმარე ჯარებს მოითხოვდნენ.

რუსი პოლიტიკოსების შიში, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, არ გამართლდა. მეფე ერეკლემ არა მარტო რუსეთის მხარე დაიჭირა (თუმცა, ოსმალეთი ნეიტრალიტეტის შენარჩუნებას თხოვდა [19. 387(დოკ.№143)]), არამედ გარკვეული ინიციატივაც აიღო თავის თავზე და პეტერბურგს მასშტაბური სამოქმედო გეგმა შესთავაზა. ამაში პატრიოტულ მოსაზრებეთან ერთად გარკვეული როლი სოლომონ I-თან დინასტიური დაპირისპირების არსებობამაც ითამაშა.

საზოგადოების თვალში ერეკლე მეფე, ეს დიდი გაქანების მქონე პიროვნება, მომავალში "აღბათ არ დაუშვებდა საქართველოში ორი სამეფოს არსებობას და ადრე თუ გვიან დასავლეთ საქართველოს სამეფო-სამთავროებსაც შეიერთებდა" [59. 77]. ასეთი მომავალი სოლომონ I-ს სრულიად არა ახარებდა. თავის მხრივ, სოლომონის მიზნები და მისწრაფებები, თუნდაც იგივე ისტორიულ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოსთან მიმართებაში, პერსპექტივაში აშკარად ერეკლეს გეგმებს უპირისპირდებოდა. ყოველივე ამას არ შეიძლება უნდობლობის ბზარი არ შეეტანა ერეკლე-სოლომონის ურთიერთობაში. ასეთ ვითარებაში ერეკლე არ დაუშვებდა და არც დაუშვია, რომ რუსეთთან ურთიერთობაში პრიორიტეტი სოლომონს კქონოდა. თავისი შესაძლებლობებისა და მიმზიდველი სამომავლო გეგმების გადაშლით მან მოახერხა და რუსეთის საიმპერატორო კარი "აიძულა" აქცენტი მასზე გადმოეტანა [60. 152-154]. ე.ი. როგორც ამას სამართლიანად თვლის ზ.ავალიშვილი, რუსთა მოლოდინის საწინააღმდეგოდ ერეკლეს აქტიური მონაწილეობა განვითარებულ პროცესებში განპირობებული იყო ეროვნული და დინასტიური ინტერესების კეთილსასურველი თანხედომით [92. 105].

ერეკლემ შეძლო დაერწმუნებინა ტოტლებენიცა და რუსეთის მთავრობაც, რომ თავისი ჯარებით ომში ჩაბმის შემთხვევაში დიდ პრობლემებს შეუქმნიდა პორტას, მითუმეტეს, რომ საკუთარი ძალების გარდა (ამ ძალებს რუსეთში 50-

30 ათასამდე ვარაუდობდნენ [60. 160]), იგი წინააზიელი ქრისტიანების (სომხები, ასირიელები) ოსმალეთის წინააღმდეგ დარაზმების იმედსაც იძლეოდა [19. 362 (დოკ.№123), 391 (დოკ.№143), 408(დოკ.№155)].

მოახერხა რა თავისი ომში ჩაბმით რუსეთის რეალური დაინტერესება, ერეკლემ სულ უფრო მეტი დამხმარე ჯარისკაცი მოითხოვა (ბოლოს 15 პოლკამდე ავიდა [19. 413 (დოკ. №160)]), რათა მაქსიმუმის მოთხოვნით მინიმუმისათვის მიეღწია. არ არის გამორიცხული, რომ ამ სვლით თავისი გეგმების მასშტაბურობის ჩვენებაც სურდა რუსეთისათვის. ნაწილობრივ ეწია კიდევ საწადელს – რუსეთის მთავრობა დარწმუნდა რა, რომ ასეთი საჭირო მოკავშირე საომარი მოქმედებების დაწყებას რეალური დახმარების გარეშე არ აპირებდა, იძულებული გახდა საქართველოში მოქმედი ძალები იმპერატორიკას 1769 წლის 22 ოქტომბრის ბრძანებით 3767 კაცამდე მაინც გაეზარდა [19. 437-438(დოკ.№177-178)]. რუსული რაზმების საქართველოში გადმოსროლა ეტაპობრივად მოხდა. როგორც დოკუმენტურ მასალაზე დაყრდნობით პროფ. ვ.მაჭარაძე ასკენის, ახალციხისაკენ კოალიციური ლაშქრობის წინ ტოტლებენის განკარგულებაში 1200-მდე რუსი ჯარისკაცი იმყოფებოდა [19. 111].

ცოცხალი ძალის გარდა, რუსეთი აღმოსავლეთ საქართველოში ერეკლეს მოთხოვნისამებრ სამთო საქმის სპეციალისტებს [23. 132(დოკ.№1)] და ფულად სახსრებსაც (50 ათასი მანეთი) [19. 475(დოკ.№206)] აგზავნიდა. პარალელურად, დაუძინებთ მოითხოვდა საბრძოლო მოქმედებების დაწყებას, იძლეოდა რა სანაცვლოდ ტრაფარეტულ დაპირებებს საზავო მოლაპარაკებების პროცესში ქართლ-კახეთის ინტერესების გათვალისწინების თაობაზე [19. 474(დოკ.№205)].

მეფე ერეკლეს თითქოსდა გაუჩნდა რეალური შანსი რუსეთთან ალიანსში დაებრუნებინა ოსმალთაგან მიტაცებული საქართველოს ისტორიული მიწა-წყალი. მისი პროექტის წარმატებული განხორციელებისათვის ხელსაყრელი ნაიადაგი არსებობდა დაპყრობილი ტერიტორიების ქართულ მოსახლეო-

ბაშიც (მესხები, ლაზები) – მათში ქრისტიანულ სარწმუნოებასაც საკმაოდ მყარი პოზიციები გააჩნდა და ეროვნული ცნობიერებაც სათანადო დონეზე იდგა. ქართლ-კახეთის მეფეს კავშირები გააჩნდა აღმოსავლეთ ანატოლიაში არსებულ ანტიოსმალურად განწყობილ ძალებთანაც (ასირიელები, იეზიდები, სომხები) და მათთან ერთად ერთიანი ანტიოსმალური კოალიციის ჩამოყალიბებას გეგმავდა (იხ. ქვემოთ). ყოველივე ეს კარგ წინაპირობებს ქმნიდა აღნიშნული გეგმების რეალიზებისათვის. სამწუხაროდ, საქართველოში შემოსევისა და ადგილობრივ სიტუაციაში გათვითცნობიერების შემდეგ (რაც ძირითადად ტოტლებენტან კონსულტაციების გზით ყალიბდებოდა), ოფიციალური რუსეთის მხრიდან წარმოიშვა ქართული ეროვნული ინტერესებისადმი ორმაგი სტანდარტებით მიდგომის ტენდენცია, რამაც, საბოლოო ჯამში, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, ქართული მიწების განთავისუფლების იდეა შეიწირა.

მაგალითისათვის საინტერესოა შემდეგი ფაქტები: 1. საქართველოში საბუნებისმეტყველო კვლევისა და სამთო საქმიანობის ორგანიზებისათვის წარმოგზავნილი რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის ნამდვილი წევრი იოჰან ანტონ გიულდენშტედტი თავადვე აღიარებს: "როცა მე ერეკლე მეფესთან მოვილაპარაკე, მან ნათლად გამაგებინა, რომ მას საქართველოში ჩემი ყოფნის მთავარ მიზნად საბადოების გამოკვლევა მიაჩნია, ამიტომ ის ამაში ყოველთვის მიწყობდა ხელს და არა მარტო დამათვალიერებინა ზოგი ადგილები, სადაც საბადოებია, არამედ მოითხოვდა ჩემგან გამომეკვლია და დნობის პროცესი ჩამეტარებინა. პირველისადმი მე აქამდე სრულ მზადყოფნას ვამჟღავნებდი, მეორეს კი, აკადემიის ინსტრუქციის საფუძველზე, მუდამ თავს ვარიდებდი" [14. 145-147]. გიულდენშტედტი საქართველოში ყოფნისას (1771-1772 წწ.) ბოლომდე ასეთ პოზიციას ინარჩუნებდა [20. 825(დოკ. №698)]. 2. ტოტლებენტანმა მაშინვე დააპატიმრა ქართული წარმომავლობის ოფიცერი ჩოლოყაშვილი, როგორც კი მან ქართველებისათვის

საარტილერიო საქმეში რწევა-დარიგებების მიცემა დააპირა [19. 537(დოკ.№233-234)]. ვფიქრობთ, ყველაფერი გასაგებია.

მსგავსი მოქმედებები დამახასიათებელი გახდა რუსული მხარისათვის და თანდათან აშკარა ანტიქართულ აჟანტიურაში გადაიზარდა. თუმცა, ასეთი სიტუაცია მოგვიანებით გამოიკვეთა, მანამდე კი ქართული პოლიტიკური ელიტა, განსაკუთრებით, მეფე ერეკლეს გარემოცვა, დიდ იმედებს ამყარებდა რუსეთთან თანამშრომლობაზე და მას სოლიდური პოლიტიკური გეგმების განხორციელებას უკავშირებდა.

§ 2. ქართლ-კახეთის სამეფო XVIII საუკუნის 60-70-იანი წლების მიჯნაზე

მესხეთისა და ლაზეთის განთავისუფლების იდეა ქართულ პოლიტიკურ აზროვნებაში არ გაიქნინლა სპონტანურად, მხოლოდ რუსეთ-ოსმალეთის ომთან დაკავშირებით. ეს მტკივნეული საკითხი ყოველთვის წარმოადგენდა ფიქრისა და განსჯის საგანს ქართველი ერის პროგრესული ნაწილისათვის. არც ის იყო შემთხვევითი, რომ განსაკუთრებული აქტიურობით ეს აზრი ერეკლე II-ის სამეფო კარზე მუსირებდა. მოცემული პერიოდისათვის გაერთიანებული ქართლ-კახეთის სამეფო ქართულ სამყაროში ყველაზე ძლიერ პოლიტიკურ ერთეულს წარმოადგენდა. შესაბამისად, პრობლემის მოგვარების პრეტენზიაც ყველაზე მეტად აქ იგრძნობოდა.

აღმოსავლეთ საქართველოს გაერთიანებას საფუძველი XVIII საუკუნის მეორე მეოთხედში ჩაეყარა, როცა ქართლის შეურიგებელი ბრძოლის ფონზე კახეთის მეფე თეიმურაზ II-მ თანდათან პროირანული კურსი აიღო. "მან ჯერ კიდევ 1738 წლიდან დაიმსახურა ყაენის ნდობა, როცა შვილები უყოყმანოდ მიჰგვარა მას" [34. 331]. ირანის მაშინდელმა მბრძანებელმა ნადირ-შაჰმა (1736-1747 წწ.) სათანადოდ შეაფასა კახეთის მეფის ფაქტორი და იგი წარმატებით დაუპირისპირა

როგორც ქართლის აჯანყებულ თავადებს, ისე ჭარელებს, ოსმალებს და თვით ვახტანგ მეფის ძეს – ბაქარ ბატონიშვილს, რომელიც რუსეთის კანდიდატად მოიაზრებოდა ქართლის ტახტზე. სანაცვლოდ "ნადირ-შაჰმა თეიმურაზს ჯილდოდ დიდი ფული გამოუგზავნა და ქართლის მმართველობაც ყაზახ-ბორჩალოთი მას ჩააბარა" [34. 335]. 1744 წლის ივნისში შაჰის ნებით თეიმურაზი ქართლის, ხოლო მისი ვაჟი ერეკლე კახეთის მეფედ დაინიშნა. ფაქტობრივად, ქართლ-კახეთი პოლიტიკურად გაერთიანდა, თუმცა, "ამ ფაქტის იურიდიულ დაკანონებას 40 წლის ბრძოლა დასჭირდა" [60. 17].

მამა-შვილის სამხედრო-პოლიტიკურმა ტანდემმა და მათდამი ირანის ხელისუფლების ლოიალურმა დამოკიდებულებამ კარგი პერსპექტივა შექმნა ქვეყნის შემდგომი გაძლიერებისა და ტერიტორიული გაფართოებისათვის. წინა პლანზე მაშინვე მესხეთის საკითხი წამოიწია. "1744 წ., როცა ნადირი ყარსის ციხეს გარს ადგა ყიზილბაშთა ჯარით, ქართლის გამგებელი თეიმურაზი ცდილობდა ახალციხის მხარის დაპყრობას, რათა დაზავების შემდეგ ფაქტიური მდგომარეობის ძალით კელაფ საქართველოს დარჩენოდა ეს ქვეყანა" [49. 58]. თეიმურაზის იმედებს, როგორც ჩანს, ირანი კვებავდა. პაპუნა ორბელიანის ცნობით, მოხსნა რა ზამთრის სიცხეების გამო ყარსის ციხეს აღყა, ირანისაკენ გაბრუნებული ნადირი აღჯაყალაში (პუნქტი ქვ. ქართლში) შეჩერდა და ქართველ ხელისუფლებს მოეთათბირა. სწორედ აქ მას თეიმურაზ მეფისათვის უთქვამს: "ვითა შვილი ჩემი ეგრე გიყურებ, მარტო ქართლი შენი საკადრისი არ არის, სხვის ქვეყანასაც მოიმედე იყავ" [21. 90]. ეხება რა ამ ცნობას, პროფ. შ.ლომსაძე ვარაუდობს, რომ ეს "ქვეყანა" სამცხე-საათაბაგო უნდა ყოფილიყო [49. 58]. ამასვე ფიქრობს პროფ. მ.სამსონაძეც [60. 78-80].

თეიმურაზ მეფემ მართლაც გაააქტიურა თავისი მოქმედება ამ მიმართულებით და გარკვეულ წარმატებებსაც მიაღწია. მაგრამ საბოლოო ჯამში ეს წამოწყება ჩაიშალა – ნადირ-შაჰმა საჭიროდ ჩათვალა ქართველებს დაკავებული ტერიტორიები დაეცალათ [49. 59; 60. 80]. ეს შემთხვევა კარგი

მაგალითია იმისა, თუ რამდენად რთულია ქართული საქმის კეთება უცხო ძალაზე დაყრდნობით.

1747 წელს შეთქმულებმა ნადირ-შაჰი მოკლეს. ირანი ანარქიამ მოიცვა. პრაქტიკულად გაერთიანებული ქართლ-კახეთისათვის ხელსაყრელი დრო დადგა დამოუკიდებელი პოლიტიკის საწარმოებლად. მამა-შვილი აქტიურად ჩაება ამიერკავკასიაში პეგემონობისათვის გამართულ ბრძოლაში და 40-50-იან წლებში მათ მნიშვნელოვან წარმატებებსაც მიაღწიეს. კერძოდ, საქართველოს სამანებში შემოვიდა შამშადილი, ერევნისა და განჯის სახანოები მოხარკეები გახდნენ, ხოლო შაქის, შამახიის, ყარაბაღისა და ნახიევნის მფლობელები საჯაროდ აღიარებდნენ ქართველი მეფეების უზენაესობას [62. 630]. იმ ხანებში თეიმურაზ-ერეკლეს გარემოცვაში ირანის ტახტზე ქართველთათვის სასურველი კანდიდატის აყვანის პროექტებიც მუშავდებოდა [34. 354-355; 86. 153; 60. 118-120], რაც თვალსაჩინოდ მეტყველებს ქართლ-კახეთის პოლიტიკური როლის ზრდაზე.

ამიერკავკასიაში ქართლ-კახეთის პეგემონობა შენარჩუნებული იყო 1760-70-იანი წლების მიჯნაზეც, როცა ამ სამეფოს ერთპიროვნული მმართველობის სადავეები ერეკლე მეფის ხელში იყო მოქცეული.

აი, რას წერს ერეკლეს შესახებ საქართველოში 1770 წლის ზაფხულში სპეციალური მისიით ჩამოსული ლეიბ-გვარდიის სემიონოვსკის პოლკის კაპიტანი ნ.იაზიკოვი 1772 წლის ნოემბრის მოხსენებაში: "მეფე ირაკლი 52 წლისაა... მეფობს 13 წელი. იგი მამის სიცოცხლეშივე განაგებდა ყოველივეს. სპარსელ ხანებს, რომლებიც გარს ეკერიან მის მიწებს, ამყოფებს შიშსა და ერთმანეთის მიმართ უთანხმოებაში. ურთიერთწაჩხუბების შემთხვევაში, იგი მათთვის მომრიგებლის როლში გამოდის, რისთვისაც თითოეული ხანი საჩუქრებს უგზავნის. თუ ხანებს შორის ომი იმართება, ერთ მხარეს ჯარის გარკვეულ რაოდენობას აძლევს და მოწინააღმდეგე დამარცხებულად ითვლება" [20. 521(დოკ. №492)].

რეგიონში ერეკლე მეფის დიდი ავტორიტეტზე მეტყველებს კიდევ ერთი დოკუმენტი. იგი 1769 წლის აპრილითაა დათარიღებული, შედგენილია პეტერბურგში, იმერეთის ელჩის, მიტროპოლიტ მაქსიმე ქუთათელის მონათხრობის საფუძველზე და ასახავს იმდროინდელი საქართველოს მდგომარეობას.

"თუმცა საქართველოში სხვა მფლობელებიც არიან, — აღნიშნულია დოკუმენტში, — მაგრამ ირაკლი იქ ისეთი აბსოლუტია და დანარჩენი ქართველი მფლობელები ისე ქეაქს დამორჩილებული, რომ ახლა არც ერთ მათგანს მისთვის წინააღმდეგობის გაწევა არ შეუძლია. დიდი ხანია უკვე საქართველოში ასეთი მფლობელი არ ყოფილა, სამემკვიდრეო კახეთის სამფლობელოსთან ერთად იგი ფლობს სპარსეთის ახლომდებარე ადგილებსაც" [19. 320(დოკ. №98)].

"ნადირშას გაზრდილ" ერეკლეს სერიოზულ ანგარიშს უწევდა ირანი, რომელიც მთლიანად ჯერ კიდევ არ იყო გამოსული შიდაფეოდალური ომებიდან და მისი პროვინციების მხოლოდ ნაწილი ემორჩილებოდა ქერიმ-ხან ზენდს. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო ის ფაქტი, რომ ქერიმ-ხანმა, რომელმაც ირანში შექმნილი პოლიტიკური სიტუაციისა და ერეკლეს გაძლიერების გამო პრაქტიკულად ვერ შეძლო აღმოსავლეთ საქართველოს დამორჩილება [62. 63], იძულებით ცნო "ქართლ-კახეთის ერთ სამეფოდ გაერთიანება, აგრეთვე ერეკლეს უფლება განჯა-ერევნის სახანოებზე და ამით აღიარა საქართველოს მეფის უპირატესობა აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში" [33. 208]. ამასთან, ერეკლე II-მ მიზანშეწონილად მიიჩნია შეესრულებინა 1762 წელს "დიდძალი საჩუქრებით დატვირთული ელჩების პირით" შემოთვლილი ქერიმ-ხანის თხოვნა ერეკლესთან ტყვედ მყოფი ირანის ტახტის ერთ-ერთი უძლიერესი მაძიებლის, აზატ-ხანის ირანში გაგზავნის თაობაზე, "რითაც ქართლ-კახეთის მთლიანობა და მისი დამოუკიდებლობა კიდევ უფრო განამტკიცა" [62. 63].

იმედის მომცემი იყო ქვეყნის შიდაპოლიტიკური ვითარებაც.

თეიმურაზ II-ის რუსეთში გარდაცვალების გამო (1762 წ. იანვარი) ქართლ-კახეთი ერეკლე II-ის ხელში გაერთიანდა. "მარკოზაშვილის დარბაზელების" შეთქმულების გახსნითა და წევრების დასჯა-გასამართლებით (1765 წ.) გარკვეულწილად ლაგამი ამოედო ფეოდალთა თვითნებობას. მნიშვნელოვანი ნაბიჯი გადაიდგა ქვეყნის ცენტრალიზაციის საქმეშიც – გაუქმდა არაგვის საერისთავო (1743 წ.), ყაზახისა (1755 წ.) და ბორჩალო-ბაიდარის (1765 წ.) სახანოები და ამიერიდან მათ უშუალოდ მეფის მოურავეები მართავდნენ [33. 208-210]. 1769 წელს ერეკლე II-მ ქსნის საერისთავოს გაუქმებისა და მისი სახასოდ გადაქცევის გადაწყვეტილებაც მიიღო [5]. აღმავლობას განიცდიდა ეკონომიკა [79. 21]. დიდი ყურადღება ექცეოდა სოციალური საკითხების მოწესრიგებას [34. 399-409].

სერიოზული ზრუნვის საგანს წარმოადგენდა სამთამადნო საქმის განვითარება. პროგრესულად მოაზროვნე მეფე მასში ქვეყნის ეკონომიკური და სამხედრო ძლიერების მტკიცე საფუძველს ხედავდა და ამ მხრივ სათანადო ღონისძიებებსაც ატარებდა. "XVIII საუკუნის 60-იანი წლების დასაწყისისათვის ახტალისა და ალავერდის ვერცხლისა და სპილენძის საბადოების დასამუშავებლად ერეკლე II-მ ანატოლიელი ბერძნები მოიწვია" [42. 32]. 1763 წელს ტრაპიზონის საფაშოს გიუმუზხანეს სანჯაყიდან ბერძენ ოსტატთა პირველი ჯგუფი ჩამოვიდა 800 ოჯახის შემადგენლობით. "ჩამოსახლებულ ბერძენთა ძალებით ჯერ განახლდა ახტალის ვერცხლის საბადოების დამუშავება, იმავე 1763 წელს მოეწყო დამბლულის სპილენძისადნობი ქარხანა, ხოლო 1770 წელს ალავერდისა და შამბლულის სპილენძსადნობი ქარხნები" [42. 33]. ევროპულ ხარისხსა და ტექნიკურ დონეზე თვალშეწვეული გიულდენშტედტი, ცოტა არ იყოს, აგდებულად იხსენიებს ამ ქარხნებს და თავის ჩანაწერებში აღნიშნავს, რომ "მეფეს აქეს რამდენიმე საბადო და რკინის, სპილენძის, ტყეიის და ვერცხლის სადნობი ქარხნები, მაგრამ ეს წარმოება იმდენად სუსტია და დამუშავების წესი ისე არადამაკმაყოფილებელი, რომ ყველაფერი ეს მოხსენების ღირსიც არ არის" [13. 229]. სინამდ-

ვილეში აღნიშნული საწარმოები არც მთლად ასე უსუსურად გამოიყურებოდნენ. მაგალითად, 1770 წელს ამუშავებული ალავერდის სპილენძის სადნობი ქარხანა "წელიწადში 15 ათას ფუთ (1 ფუთი = 16,38 კგ; 15 000 ფუთი = 245 700 კგ) სპილენძს აღნობდა, ხოლო უკვე მანამდე მოქმედი ახტალის ქარხანა წელიწადში ხაზინას აძლევდა სუფთა ვერცხლს 408 ლიტრის (ე.ი. 91 ფუთი და 23 გირვანქა (1 გირვანქა = 409,5 გ) ანუ მიახლოებით 1500 კგ) რაოდენობით" [17. 337]. ეს მხოლოდ ორი ქარხნის მონაცემია და არცთუ ისე მცირე ქართლ-კახეთის მოთხოვნილებების მაშინდელი მასშტაბების გათვალისწინებით. თანაც, ეს იყო პირველი სერიოზული ნაბიჯები ქართული მეტალურგიის აღდგენის საქმეში და ერეკლე მეფე ყოველ ღონეს ხმარობდა მდგომარეობის შემდგომი გაუმჯობესებისათვის. თავად გიულდენშტედტის მიღებაც ამ ამოცანას ისახავდა მიზნად, თუმცა, როგორც ზემოთ დავინახეთ, იმპერიის მითითებით იგი შეგნებულად არიდებდა თავს ერეკლესათვის ქმედითი დახმარების გაწევას.

"დამოუკიდებელი საქართველოს აღდგენისაკენ მიმართული პოლიტიკური მოღვაწეობის შესაბამისი იყო ამ დროის იდეოლოგიური ხასიათის მოვლენებიც, კერძოდ, ზრუნვა ქრისტიანობის შესახებ. ანტონ კათალიკოსის ხელმძღვანელობით ამ დროს მნიშვნელოვან ღონისძიებებს იღებენ ქრისტიანობის გასაძლიერებლად საქართველოში და მის გარეთ. ამ დროს საფუძველი ეყრება ქრისტიანობის ინტენსიურ პროპაგანდას კავკასიის მთიანეთში" [34. 356].

ქართლ-კახეთის პოლიტიკური როლის ზრდამ 60-იან წლებში საფუძველი ჩაუყარა პროქართული ორიენტაციის წარმოშობასაც და "გამოაცოცხლა ახლო აღმოსავლეთის ჩაგრული ხალხების, უპირატესად, ქრისტიანების, განმათავისუფლებელი მოძრაობა (სომხები, აისორები, ქურთთა ზოგიერთი ტომი, ანატოლიელი ბერძნები და სხვ.), რომლებიც იმ დროს საქართველოს დახმარებით ფიქრობდნენ თავისუფლების მოპოვებას და ერეკლეს მფარველობას მოითხოვდნენ" [62. 635].

ერეკლეს სახელი დიდი რეზონანსით სარგებლობდა ევროპაშიც [86. 151-158; 65. 58-59; 66. 3-9].

ერთი სიტყვით, ქართლ-კახეთი, როგორც მ.სამსონაძე მიუთითებს, "ამ პერიოდში რეგიონის ყველაზე ძლიერ ერთეულად გამოიყურებოდა. მისი სამხედრო პოტენციალი, ეკონომიკური წყობა, სოციალური ურთიერთობა თუ გეოგრაფიული მდებარეობა ხელსაყრელ პირობას ქმნიდა" [60. 117] ამიერკავკასიაში მისი პეგემონობისათვის. ყოველივე ამას ერეკლე II-მ ძირითადად თავისი ქვეყნის მოსახლეობაზე დაყრდნობით მიაღწია. ეს მოსახლეობა მეფის ბრძანებით ჩატარებული ქართლ-კახეთის სამეფოს 1770 წლის 5 აპრილის აღწერის მიხედვით 42-43 ათას კომლამდე ივარაუდება, საიდანაც ქართველები ნახევარზე ცოტა ნაკლებს შეადგენდნენ [19. 546-548(დოკ. №242)]. ქართველების არაქართველებთან ასეთ შეფარდებას ადასტურებს გიულდენშტედტიც. "რაოდენობრივად ეს ოთხივე ხალხი ერთად (იგულისხმება თათრები ანუ მაჰმადიანები, სომხები, ოსები და ებრაელები – ო.ჯ.) ქართველობას ცოტათი აღემატებაო" – წერს იგი [13. 187].

5 აპრილის აღწერის მონაცემებთან შედარებით, მოსახლეობის განსხვავებულ რიცხვს ასახელებს მკვლევარი ვ.ჯაოშვილი. 1770 წლისათვის იგი აღმოსავლეთ საქართველოს მხოლოდ თანამედროვე საზღვრებში 43095 კომლს, ანუ 330677 სულს ევარაუდობს (იმავე ფარგლებში 5 აპრილის აღწერით 33560 კომლი ითვლება) [88. 47-48]. რადგან აქ შეყვანილი არ არის ქართლ-კახეთის სამეფოს სამხრეთი პროვინციების – შორაგალის, ლორე-ბამბაკის, ყაზახის, შამშადილის ძირითადად თათრულ-სომხური (5 აპრილის აღწერით 9-10 ათასი კომლი, რეალურად კი უფრო მეტი) და ისტორიული დვალეთის ოსური მოსახლეობა, აღნიშნული 43 ათასი კომლიდან დიდ უმრავლესობად ქართველები უნდა მოვიანოთ, რაც არცთუ ისე მცირეა რეგიონში არსებული იმდროინდელი მდგომარეობის გათვალისწინებით. შედარებისათვის მოვიყვანოთ ზოგიერთ მონაცემს, მაგალითად, ყუბასა და მის მიერ მიერთებულ სახანოებში (დარუბანდი, ბაქო, ჯავათი, შირ-

ვანი), აზერბაიჯანელი ისტორიკოსის გაბდულაევის ვარაუდით 1770-იანი წლების დასაწყისისათვის დაახლოებით 345 ათასამდე კაცი ცხოვრობდა [91. 241], მისივე მონაცემებით, XIX საუკუნის პირველი ნახევრისათვის ყარაბაღის სახანოში 84 ათასი, ხოლო შაქში 90 ათასი სული ირიცხებოდა [91. 241]. ე.ჯაოშვილის გამოკვლევით კი 1770 წლისათვის დასავლეთ საქართველოს სამეფო-სამთავროებში (აფხაზეთის 7500 კომლის ჩათვლით) დაახლოებით 45780 კომლი, ანუ 359249-მდე სული უნდა ყოფილიყო [88. 48].

ინტერესმოკლებული არ იქნება ირანის, ოსმალეთისა და რუსეთის დემოგრაფიული მდგომარეობის გაცნობაც.

მრავალეროვანი ირანი, რომელიც დღესაც კი "40-ზე მეტი ეროვნებისა და ეთნიკური ჯგუფის" წარმომადგენელითაა დასახლებული [30. 31], XVII საუკუნის ბოლოდან და, განსაკუთრებით, XVIII საუკუნის შუა ხანებიდან მოკიდებული ისე განადგურდა გარე აგრესიის, ტომთაშორისი თუ შიდაფეოდალური ომებისა და სტიქიური უბედურებებისაგან, რომ XIX საუკუნის პირველ ნახევარშიც კი მისი მოსახლეობის რაოდენობა მხოლოდ 6 მილიონს აღწევდა [30. 21-23].

ასევე მრავალეროვანი ოსმალეთის ვრცელი იმპერია 1768-1774 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომის წინ 25 მილიონზე მეტ ქვეშევრდომს მოითვლიდა [96. 33]. ამ მოსახლეობის უმრავლესობას დაპყრობილი ხალხები შეადგენდნენ, რომლებიც, ქრისტიანებიცა და მუსლიმანებიც, განუწყვეტლივ ეროვნულ-განმათავისუფლებელ ბრძოლებს ეწეოდნენ და თავიანთი ცენტრიდანული მოძრაობებით სერიოზულ პრობლემებს უქმნიდნენ ბრწყინვალე პორტას. მდგომარეობის უკეთ წარმოსაჩენად აღვნიშნავთ, რომ 1876 წლის შედარებით სრული აღწერის მიხედვით, იმპერიის მთელი მოსახლეობა 28,5 მილიონი კაცი იყო; "მათ შორის 13,5 თურქი, 5,1 მლნ. სხვა მუსლიმანი სუნიტი და 9,5 მლნ. ქრისტიანი" [51. 73-74]. თანაც, ამ პერიოდისათვის ოსმალები წინა ასწლეულთან შედარებით პროცენტულად უფრო მეტი იყვნენ. აქვე დაუვმატებთ იმასაც, რომ სამეცნიერო ლიტერატურაში საკუთრივ ანატოლიის

მოსახლეობას XIX საუკუნის მთელ სიგრძეზე 10-12 მლნ. კაცამდე ვარაუდობენ, საიდანაც მხოლოდ 50-55 % იყო ეთნიკური თურქი, დანარჩენ ნაწილს კი ანტიოსმალურად განწყობილი ასი ათასობით ქართველი, სომეხი, ბერძენი, ასირიელი, ქურთი და სხვ. შეადგენდა [51. 73-74]. თავისთავად ცხადია, რომ შეურიგებელი ანტიოსმალური ტენდენციების პირობებში იმპერიის მოსახლეობას "საერთო სამშობლოს გრძნობა და ამ სამშობლოსადმი სიყვარული არათუ არ გააჩნდათ, არამედ, პირიქით, დროთა ვითარებაში ოსმალეთის მრავალეროვანი მოსახლეობა სულ უფრო და უფრო ნაკლებად იყო მოსურნე, რომ ერთად, ერთ სახელმწიფო ფარგლებში ეცხოვრა" [39. 112]. უფრო მეტიც, სახელმწიფოებრივი მთლიანობისათვის თვით თურქული ელემენტიც კი არ იყო ბოლომდე საიმედო დასაყრდენი. თურქებს, რომელთა უმრავლესობა ანატოლიაში იყო კონცენტრირებული, არათუ XVIII საუკუნეში, თვით XX საუკუნის დასაწყისშიც არ ჰქონდათ ეროვნული თვითშეგნება ჩამოყალიბებული [39. 112] და მათში ვიწრო-ტომობრივ თუ ფეოდალურ-სეპარატისტულ გამოვლინებებს საკმაოდ ხშირად ჰქონდა ადგილი. ამდენად, ეთნიკურად და კონფესიურად ჭრელი ოსმალეთისათვის 25-მილიონიანი მოსახლეობა იმ დროისათვის არსებული პოლიტიკურ-ეკონომიკური კრიზისის პირობებში აშკარად გამოხატული სეპარატიზმის სათავე უფრო იყო, ვიდრე ქვეყნის ძლიერებისა და მონოლითურობის გარანტი.

რაც შეეხება რუსეთის იმპერიას, 1770-იანი წლების ბოლოსათვის ეს ქვეყანა ფლობდა 14 084 259 კმ² ტერიტორიას, რომელზედაც დაახლოებით 18-19-მილიონიანი მრავალეროვანი (რუსული ელემენტის დომინანტობით) მოსახლეობა იყო გაფანტული [11. 45]. საკუთრივ კავკასიაში (ჩრდ. კავკასია) რუსი ეთნოსი სუსტად, ძირითადად შერეული კაზაკური მოსახლეობის სახით იყო წარმოდგენილი.

რეგიონის ასეთ დემოგრაფიულ ფონზე ქართლ-კახეთის სამეფოს მაშინდელი მოსახლეობა, რომელიც ვ.ჯაოშვილის გამოკვლევისა და 5 აპრილის აღწერის მონაცემების შეჯე-

რებით, აგრეთვე, ქართველების არაქართველებთან ზემოაღნიშნული ურთიერთშეფარდების გათვალისწინებით, 400 ათას კაცამდე მაინც უნდა ვივარაუდოთ, არც ისე ხელწამოსაკრავ ძალად მოსჩანს. მით უმეტეს, იგი შედარებით მცირე ტერიტორიაზე იყო კონცენტრირებული და ერთი თვითმპყრობელი მონარქის საკმაოდ მტკიცე ხელისუფლებას ემორჩილებოდა.

ქართლ-კახეთის სამეფო სამხედრო პოტენციალის თვალსაზრისითაც სერიოზულ რესურსებს ფლობდა ახლობელ მეზობლებთან შედარებით. 5 აპრილის აღწერის მასალებში ერეკლე მეფე თავის საბრძოლო ძალებს 23 ათასი კაცით განსაზღვრავს [19. 549(დოკ. №242)], მაშინ, როცა მისივე მონაცემებით, ახალციხის საფაშოს 5 ათასი კაცის გამოყვანა შეეძლო, ყარსისას – 2 ათასი, ბაიაზეთისას – 1500, ერევნის სახანოს – 2 ათასი, განჯას – 3 ათასი, ყარაბაღს (სომხის მელიქებითურთ) – 6500, შაქს – 3 ათასი, ჭარ-ბელაქნის თემებს – 5-6 ათასი. რაც შეეხება პოლიტიკურად დაქუცმაცებულ და ეთნიკურ უაღრესად ჭრელ დაღესტანს, მხოლოდ განსაკუთრებულ მომენტებში, ვისიმე თაოსნობით გაერთიანების შემთხვევაში შეეძლო გამოეყვანა 22 ათასი და მეტი მებარი [19. 357-360(დოკ. №123)].

ცალ-ცალკე აღმოსავლეთ ამიერკავკასიის ვერც ერთი პოლიტიკური ერთეული ვერ შეედრებოდა ქართლ-კახეთის სამეფოს ძლიერებით. მასზე გაერთიანებული ძალებით თავდასხმის შემთხვევაშიც გამარჯვება, უმეტესწილად, ქართველებს რჩებოდათ. მაგალითად, ზემოთ ნახსენებ "საქართველოს მეზობელი ქვეყნების აღწერაში", რომელიც 1769 წლის ზაფხულში თბილისში შეადგინეს ნ.პანინისათვის, ერეკლე მეფე აღნიშნავს, როგორ დაამარცხა ორგზის (1754-1755 წწ.) ავარ-ხანის მეთაურობით ქართლ-კახეთში შემოჭრილი დაღესტანის გაერთიანებული ძალები. აქედან, რიგით მეორე შემოსევაში დაღესტნელთა 22 ათასიან ლაშქართან ერთად ჭარ-ბელაქნელთა, განჯელთა და შაქელთა 10-ათასიანი ჯარიც მონაწილეობდა [19. 360].

ქართლ-კახეთის სამხედრო უპირატესობა ერეკლეს მხედართმთავრული ნიჭითა და ქართველი მებრძოლის კარგი თვისებრივი მონაცემებით იყო განპირობებული. ამ საკითხთან დაკავშირებით საინტერესოა ჩვენს მიერ უკვე დამოწმებული კაპიტან ნიაზიკოვის შთაბეჭდილებები. "ქართული ჯარი, – წერს იგი, – იმ მხარეში სიმამაცით არის ნაქები... იქ სროლა ყველამ იცის, თოფიც ყველას აქვს და ომისათვის ყველა ყოველთვის მზადაა". შემდეგ აგრძელებს: "საქართველოსა (იგულისხმება ქართლი – ო.ჯ.) და კახეთის მკვიდრნი საერთოდ მებრძოლი ხალხია, მაგრამ კახელები მამაცობით პირველებს სჯობნიან; ყველა მოსახლეს აქვს თოფი, ცხენოსნობისა და სროლის ოსტატები არიან; მათი ჯარის ფორმა არარეგულარულია... ქართველებისაგან გამოვლენ კარგი ქვეითები და ეგერები, რამეთუ ოსტატურად ისვრიან, მსუბუქად დადიან და საკეებად პურის გარდა არაფერს საჭიროებენ" [20. 521-523(დოკ. №492)]. გასაგებია, რომ პროფესიონალი მეომრისა და მაშინდელი რუსეთის ელიტარული ნაწილის ოფიცრის შეფასება ბევრს ნიშნავს, მით უმეტეს, იგი ადგილზე ეცნობოდა სიტუაციას.

აღმოსავლეთ საქართველოს პოლიტიკურ-ეკონომიკური დაწინაურებისათვის ხელსაყრელი წინაპირობები რეგიონში არსებულმა საერთაშორისო ვითარებამ შექმნა. იმის გასარკვევად, თუ რამდენად სტაბილური იყო მიღწეული წარმატებები და წარმოადგენდა თუ არა ამიერკავკასიაში ლიდერობის პრეტიენზიით გამოსული ქართლ-კახეთისათვის ირანი ან ოსმალეთი XVIII საუკუნის 60-70-იანი წლებისათვის რეალურ საფრთხეს, მიმოვიხილოთ ამ ქვეყნების საერთო მდგომარეობა მოცემული პერიოდისათვის.

ირანი, რომელიც აღმოსავლეთ საქართველოს *de jure* სუზერენად ითვლებოდა, საკმაოდ რთულ მდგომარეობაში იმყოფებოდა. კრიზისი კარგა ხნის მომწიფებული იყო. ოდესღაც ძლიერი ირანის ეკონომიკური და პოლიტიკური დაცემის ხანა ჯერ კიდევ XVII საუკუნის მეორე ნახევრიდან დაიწყო. ფეოდალთა სეპარატიზმმა, დაპყრობილი ხალხების ამბოხე-

ბებმა, ფეოდალური სისტემის მოძველებულობამ შეარყია მისი ძლიერების საფუძვლები. ამას ზედ დაერთო საგარეო გართულებები. "აელანი და თურქი დამპყრობლების შემოსევებმა, მოსახლეობის რბევამ, მასობრივმა ხოცვა-ჟლეტამ და აყრამ" საშინლად გააჩანაგა მრავალი ოლქი; დაეცა ხელოსნობა, განადგურდა სოფლის მეურნეობა [30. 21]. შედეგად, ქვეყნის პოლიტიკური და ეკონომიკური კრიზისი XVIII საუკუნის პირველ ნახევარში უფრო და უფრო გაღრმავდა [73. 14]. ნადირ-შაჰის დამპყრობლურმა ომებმა და მისი მკვლელობის შედეგად ატეხილმა ფეოდალურმა შინაბრძოლებმა საერთოდ გამოვიტა ქვეყნის სასიცოცხლო ძალები. ამას ზედ დაერთო სახალხო მოძრაობები, რომელიც "ფართოდ გაიშალა არა მარტო დაპყრობილ ქვეყნებში, არამედ თვით ირანშიც. სახალხო აჯანყებამ მოიცვა ასთარაბადი, მაზანდარანი, ფარსი, გილანი და სხვა რაიონები" [74. 61]. ტახტის ირგვლივ ატეხილ ომში გამარჯვებული საბოლოოდ ქერიმ-ხან ზენდი გამოვიდა, რომელიც 1761 წლიდან "ირანის ფაქტიური მბრძანებელი გახდა" [73. 41]. თუმცა, ქვეყნის შიგნით გაშლილი ბრძოლები ამით არ შეწყვეტილა. განსაკუთრებით ყაჯარი და არაბი ტომები აქტიურობდნენ. მათი მორჩილებაში მოყვანა ქერიმ-ხანმა 1765 წლისათვის ძლიეს შეძლო, მაგრამ ეს მორჩილება უაღრესად ნომინალურ ხასიათს ატარებდა. "ამგვარად, - მიუთითებს მკვლევარი ზ.შარაშიძე, - მხოლოდ 1765 წლისათვის მოახერხა ქერიმ-ხანმა ირანის თავგასული ფეოდალების დამორჩილება. ამ დროიდან მოკიდებული, ირანში უკვე დაარსდა ახალი დინასტია ზენდების სახით. ვექილის ბრძანების ქვეშ იყო გილანი, მაზანდარანი, ასთარაბადი, ხუზისტანი, სამხრეთ აზერბაიჯანი, ირანის ცენტრალური და სამხრეთი რაიონები. ხოლო ხორასანი, ავღანეთი, ჩრდ. აზერბაიჯანის სახანოები, აღმ. სომხეთი და აღმ. საქართველო კელაჲ სრულიად დამოუკიდებელ ქვეყნებად რჩებოდნენ. ქერიმ-ხანს არ შესწევდა ძალა გაეგრძელებინა დაპყრობითი ომები და დაემორჩილებინა გამდგარი ხანები თუ ბეგლარბეგები. სწორედ ამით აიხსნება, რომ იგი არ ცდილობდა

თავისი ტერიტორიების განვრცობას, მის მიზანს მხოლოდ არსებული შენარჩუნება წარმოადგენდა. ხორასანში მყოფი აეშარი მმართველის – შაჰროჰის დამორჩილება კი არ უფიქრია, ენაიდან, კვლავ ვიმეორებთ, ქვეყანა გაჩანაგებისა და ეკონომიკური განადგურების პირად იყო მისული” [73. 49-50].

არათუ ტერიტორიული გავრცობა, ქერიმ-ხანს მის ხელთ არსებულ მიწებზეც კი არ გააანხდა მტკიცე ძალაუფლება. ხანები და ტომის ბელადები მხოლოდ გარეგნულად ექვემდებარებოდნენ ირანის ვეჟილს და არც მას უცდია სერიოზულად ქვეყნის ცენტრალიზაციის პოლიტიკის გატარება [74. 94-95]. მიუხედავად იმისა, რომ წყაროები ქერიმ-ხანს კეთილგონიერ და სამართლიან მმართველად ახასიათებენ [104. 211], მან მაინც ვერ შეძლო კრიზისის დაძლევა და ირანის სახელმწიფოებრივი მდგომარეობის გაუმჯობესება.

კიდევ უფრო გამწვავდა ირანის საერთო მდგომარეობა 1768 წლიდან, როცა ქერიმ-ხანმა "ავადმოფოზა დაიწყო, ჩაიკეტა შირაზში და იქედან აღარ გამოდიოდა". გაუარესდა ეკონომიკური მდგომარეობა, იმატა ფეოდალთა ცენტრიდანულმა მისწრაფებებმა. ირანის ვეჟილს თავისი მმართველობის დასაყრდენი რეალური ძალა აღარ გააჩნდა, "უკვე აღარავის ემინოდა ქერიმ-ხანის ხელისუფლებისა", ხანები და ტომის ბელადები ახალი შინაბრძოლებისათვის ემზადებოდნენ [73. 86-88]. მართლაც, ქერიმ-ხანის სიკედილის შემდეგ (1779 წ.) შიდაფეოდალურმა ბრძოლებმა ახალი ძალით იფეთქა და მიუხედავად 80-იანი წლების ბოლოდან ტახტზე ყაჯართა დინასტიის დამკვიდრებისა, XIX საუკუნის ბოლომდე გასტანა [104. 214-216].

თავისთავად ცხადია, ასეთი "სუზერენი" სერიოზული დაბრკოლება ვეღარ იქნებოდა ქართლ-კახეთის სახელმწიფოებრივი გაერთიანებისთვის; მით უმეტეს, 1770-იან წლებში, როცა ერეკლე II მტკიცე პოზიციებს ფლობდა და მეთოდურად ატარებდა "გამოხსნა-აღდგომის" მისეულ პოლიტიკას. ქერიმ-ხანის (ანუ ირანის) სისუსტეზე მეტყველებს ერეკლესათვის გაგზავნილი მისი ერთ-ერთი წერილიც, რომელიც

1771 წლის ივნისით ან ივლისით თარიღდება. წერილში ირანის ვეჰილი ერეკლე მეფეს აუწყებს: "ამას წინათ ოსმალეთის დიდგვებრიმა ქაჯი ხალილ ფაშამ მომწერა, "რომ ის მაღალალაგიანი (ანუ ერეკლე II - ო.ჯ.) ოსმალთ ქვეყნების საზღურების მიჯნებისა და იმაში მყოფთ ხალხის დასაქცევებად, დასატყვევებად და ასაოხრებლად რუსებს შეერთებიაო და სიტყვა ერთი უქნია იმათთანაო. რომ იმ მაღალალაგიანის იმათთან გამხანაგებით, ფრთისა, მხრისა და ზურგის მიცემით ზარარი წაეკიდება და ენება ჩვენს ქვეყნებსაო... ან ის მაღალალაგიანი იგი ამ საქმიდან გამოიყვანეთო", ან უფლება მოგვეცი გავანადგუროთო. მე ვუპასუხე, ერეკლეს წიგნი მიეწერე და გაეაფრთხილე ხელი აეღო ოსმალთა მტრობაზე და რუსეთის მეგობრობაზე-მეთქი; ახლა შენ გეუბნები, "თუ რომ ურუმთ მტრობას და შებრძოლებას ხეირად და სარგებლად ხედავ, შენი იცი" [20. 641-642(დოკ. №572)].

წერილის კონტექსტიდან კარგად ჩანს როგორც ირანის, ისე ოსმალეთის დაძაბუნება: ოსმალეთი ქართლ-კახეთის დასაშინებლად ირანის გამოყენებას ცდილობს, ირანი კი ყველაფრისაგან ხელს იბანს და საერთოდ გვერდზე დგება. აშკარაა, ბებერი მტაცებელი პრობლემების ძველებურად ძალისმიერი გზით მოგვიარებას ველარ ბედავს და საქართველოს მეფეზე ზეგავლენის მოხდენას დიპლომატიური მრავალსიტყვაობით ცდილობს, თან უშედეგოდ. აქვე ხაზი უნდა გავესვათ იმასაც, რომ მოგვიანებით დატრიალებული კრწანისის ტრაგედია იყო შედეგი არა ქართლ-კახეთთან მიმართებაში ირანის სამხედრო უპირატესობის აღდგენისა, არამედ დამსახურება რუსეთის ფარული დიპლომატიისა და ქართველების პოლიტიკურ შეცდომისა [89. 95-104]. ამ ფაქტმა (ქართველების დამარცხებამ კრწანისთან) საბოლოო ჯამში სარგებლობა რუსეთს მოუტანა და არა ირანს. მაგრამ ეს იყო მოგვიანებით, ხოლო მანამდე, სანამ რუსეთი ქართველებისავე ხელშეწყობით ასეთ სიტუაციას შექმნიდა, პოლიტიკურად დაქსაქსულ და ყოვლისმომცველი კრიზისით წელში გატეხილ ირანს ოცნებაც კი არ შეეძლო მსგავსი წარმატებების მიღწევაზე.

ამრიგად, XVIII საუკუნის 60-70-იანი წლებისათვის ერეკლე II-ის ხელმძღვანელობით თბილისის ირგვლივ ქართული მიწების შემოკრების პოლიტიკას ირანის მხრიდან სერიოზული წინააღმდეგობა აღარ ემუქრებოდა.

პოლიტიკურ-ეკონომიკური კრიზისი მძვინვარებდა ოსმალეთის იმპერიაშიც. იმპერიის დაცემის ხანა XVII საუკუნიდან დაიწყო. პროცესი განსაკუთრებით გამოიკვეთა საუკუნის დასასრულს, როცა ბრწყინვალე პორტა "სალეთო ლიგის" სახელით ცნობილ ევროპულ კოალიციასთან (ავსტრიის, ვენეციის, პოლონეთისა და რუსეთის შემადგენლობით) დამარცხდა და კარლოვაცის (1699 წ.) და კონსტანტინეპოლის (1700 წ.) საზავო ხელშეკრულებების თანახმად, უარი თქვა ადრე დაპყრობილ ტრანსილვანიაზე, უნგრეთზე, პოლონეთზე, დამაციასა და აზოვზე. "ეს იყო ოსმალეთის სამფლობელოების პირველი საერთაშორისო დანაწილება. ამ დროიდან დაწყებული, ოსმალეთის იმპერიის ტერიტორიების ევროპის სახელმწიფოებს შორის დანაწილების საკითხი არ იხსნება საერთაშორისო დიპლომატიის დღის წესრიგიდან" [39. 10]. აღნიშნული ხელშეკრულებების პრეცედენტი "მოწმობდა არა მარტო იმას, რომ იმპერიის შემტევი ძალები გატეხილი იყო, — ეს უფრო ადრე გამომჟღავნდა, — არამედ იმასაც, რომ უკვე თურქთა თავდაცვითი ძალებიც სუსტდებოდა" [97. 11].

XVII საუკუნეში დაწყებული კრიზისი მომდევნო საუკუნეში კიდევ უფრო გაღრმავდა და 1760-იანი წლების ბოლოსათვის გრანდიოზულ მასშტაბებს მიაღწია, მოიცვა რა იმპერიის სახელმწიფოებრივი სისტემის ყველა სფერო. ერთ დროს ევროპის რისხვად აღიარებული ოსმალეთის იმპერია ამ პერიოდისათვის უკვე თავად იყო ქცეული პოლიტიკური ზეწოლის ობიექტად და სულ უფრო მეტად ემორჩილებოდა დასავლეთ ევროპის დიქტატს. ეს იმდენად შორს წასული პროცესი იყო, რომ როგორც ისტორიკოსი ანოვინევი მიუთითებს, ოსმალეთისათვის მნიშვნელოვანი საკითხები უფრო პარიზსა და ლონდონში წყდებოდა, ვიდრე საკუთრივ სტამბოლში [110. 210]. თუმცა, უნდა ითქვას, რასაც ზემოთაც გავუსვით ხაზი,

რომ 1768-74 წლების ომამდე ოსმალეთი ინერციით ჯერ კიდევ ინარჩუნებდა გარკვეულ ავტორიტეტს.

პოლიტიკური ზეგავლენის ზრდასთან ერთად იზრდებოდა დასავლეთევროპული ქვეყნების ეკონომიკური ექსპანსიაც. როგორც წინა პარაგრაფში აღვნიშნეთ, ორივე ასპექტში საფრანგეთი ლიდერობდა, მაგრამ სხვა ქვეყნებსაც თავისი წვლილი შეჰქონდათ ოსმალეთის ძარცვის საქმეში. "საფრანგეთმა, ინგლისმა, პოლანდიამ და სხვა სახელმწიფოებმა ისეთ შეღავათებსა და პრივილეგიებს მიაღწიეს თავიანთი ვაჭრებისათვის თურქეთისაგან, როგორზედაც თურქი ვაჭრები ოცნებასაც ვერ ბედავდნენ", – აღნიშნავენ ანოვინევი [110. 211]. თავისთავად ცხადია, ასეთი ტენდენცია უარყოფითად მოქმედებდა თურქული ვაჭრობისა და მრეწველობის განვითარებაზე და ეკონომიკურად აჩანაგებდა ქვეყანას. თურქულ ეკონომიკას ანგრევდა სახელმწიფო საღაროს მთავარი შემავსებელი საშუალების – სამხედრო ალაფის, წარუმატებელი ომების მიზეზით გამოწვეული დეფიციტიც [39. 11].

სერიოზულ საფრთხეს უქმნიდა ქვეყანას სახელმწიფო მოხელეთა უმაღლეს დონეზე ასული მექრთამეობა და მათ მიერ სახელმწიფოსა და კერძო პირთა ქონების დატაცება-ძარცვა [110. 217-218]. ნიშანდობლივია სულთან მუსტაფა III-ის (1757-1774 წწ.) მიერ ყირიმის ხანისადმი ნათქვამი სიტყვები სახელმწიფო მესვეურთა შესახებ: "რა შემოძლია მარტო მე ერთს? ყველა ისინი გაიხრწნენ და იღებენ ქრთამებს. მათ არაფერი არ სურთ იცოდნენ თავიანთი სახლების, გართობის, მუსიკისა და პარემის გარდა" [97. 11]. იმპერიის უმაღლესი მმართველისაგან გამოთქმული მსგავსი საჩივარი კორუფციის კატასტროფულ მასშტაბებზე მეტყველებს.

სამხედრო-პოლიტიკური წარუმატებლობისა და ეკონომიკური კრიზისისაგან გამოწვეული ზარალის ანაზღაურებას ბრწყინვალე პორტა საკუთარი მოსახლეობის ექსპლუატაციის გაძლიერების ხარჯზე ცდილობდა. ასეთი ტენდენცია ერთის მხრივ, იწვევდა თანამდებობებზე სამხედრო კასტის წარმომადგენლების თანდათან საფინანსო-ბიუროკრატიულ საქმეში

დახელოვნებული პირებით ჩანაცვლებას და იმპერიის საბრძოლო სულისკეთების დაქვეითებას [39. 14], ხოლო, მეორე მხრივ, იმპერიის მოსახლეობის ფართო მასების, მათ შორის, თურქი ხალხის, უკიდურეს შეჭირვებასა და უკმაყოფილებას [99. 94].

მძიმე სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობა და სახელმწიფოებრივი დეგრადაცია განაპირობებდა შიდაპოლიტიკური ვითარების მკვეთრ გაუარესებას. დაპყრობილი ხალხების შეუწელებელი ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლები და მსხვილი ფეოდალების აშკარად გამოხატული სეპარატიზმი წარმოადგენდა დესტაბილიზაციისა და პოლიტიკური ანარქიის დაუშრეტელ სათავეს. მსგავსი მდგომარეობა დამახასიათებელი იყო მთელი იმპერიისათვის, რის გამოც ბევრ რეგიონში სულთნის ხელისუფლება ნომინალურ ხასიათს ატარებდა. ასეთ მოვლენებს ადგილი ჰქონდა, როგორც ბალკანეთისა და არაბული სამყაროს ქვეყნებში [96. 33; 99. 95], ისე საკუთრივ ანატოლიაშიც [97. 11; 39. 161], რომელიც ოსმალეთის იმპერიის ბირთვად მოიაზრებოდა ყოველთვის. საილუსტრაციოდ მოვიყვანთ ერთ მაგალითს: "1768 წელს, როცა ომი დაიწყო რუსეთთან, იზმირის ფაშა ყარა ოსმან-ოღლუმ, რომელიც ვალდებული იყო 20 ათასი მეომარი გამოეყვანა, ერთი მეგრძოლიც არ მისცა ბრწყინვალე პორტას. ხელისუფლებამ კი მის წინააღმდეგ არავითარი ზომები არ მიიღო იმის შიშით, რომ მას დამოუკიდებლობა არ გამოეცხადებინა" [110. 221]. აღნიშნული ვითარება ბიუროკრატიულ აპარატში გამეფებულ კორუფციასთან ერთად მეთოდურად ანგრევდა სახელმწიფოებრივი მთლიანობის საფუძვლებს და ქვეყანას დაღუპვისაკენ მიაქანებდა. მართალია, იმპერიაში არსებობდა ძალები, რომლებიც ხედავდნენ მოსალოდნელ პერსპექტივას და სიტუაციის გამოსწორებასაც ცდილობდნენ, მაგრამ ვერავითარი რეალური ცვლილებები ვერ განახორციელეს და მდგომარეობა კვლავ სავალალო რჩებოდა.

ოსმალეთის იმპერიაში არსებული პოლიტიკური ქაოსი სერიოზულ პრობლემებს უქმნიდა ქვეყნის შეიარაღებულ ძალებს. "1768-1774 წლების ომის დროს, - მოსწრებულად შენიშნავს თურქოლოგი ო.გიგინეიშვილი, - ოსმალეთმა შინაურ მტრებთან ბრძოლას, ალბათ, არანაკლები ენერგია შეაღია, ვიდრე რუსეთთან ომს. არ ცხრებოდა შეტაკებები ირანის საზღვრებზე. ბედუინები გამუდმებით თავს ესხმოდნენ ოსმალებს. ნამდვილი ომი მიმდინარეობდა ესპანელებთან ჩრდილოეთ აფრიკაში, არ უჩანდა ბოლო დამსჯელ ექსპედიციებს განდგომილი ფაშებისა და აიანების წინააღმდეგ" [39. 13]. აღნიშნულის პარალელურად, ოსმალური არმიის მდგომარეობას ამძიმებდა სამხედრო-ლენური სისტემის კრიზისი [110. 219-220], აშკარა ჩამორჩენა შეიარაღების დარგში და უმაღლესი მთავარსარდლობის არაკომპეტენტურობა.

სამხედრო ხელისუფლების დილეტანტიზმთან დაკავშირებით საინტერესოა ის ფაქტი, რომ იმდროინდელ ოსმალეთში არსებული წესით, "ომის შემთხვევაში ყოველი დიდი ვეზირი მექანიკურად ხდებოდა მთავარსარდალი, დამოუკიდებლად იმისა, ფეოდალი იგი სამხედრო ხელოვნებას თუ არა" [99. 99]. "გასაკვირი არა არის, - ასკვნის აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით ისტორიკოსი ედრუჟინინა, - რომ პირველი ორი კამპანიის დროს (1769-1770 წწ.) თურქულ არმიაში შეიცვალა შეიდი მთავარსარდალი, რომლებიც უნიჭობის კოლექციას წარმოადგენდნენ" [99. 99].

არაკომპეტენტურობის ნიშნად მოვიყვანთ ორიოდ მაგალითს:

ხემათ ნახსენები 7 დიდვეზირიდან ერთ-ერთმა პოსტზე ყოფნისას უარი განაცხადა დაეჯერებინა საფრანგეთის ელჩის გაფრთხილება რუსეთის ესკადრის კრონშტადტიდან ეგეოსის ზღვის მიმართულებით წამოსვლის თაობაზე, ვინაიდან მტკიცედ იყო დარწმუნებული პეტერბურგსა და ხმელთაშუა ზღვას შორის საზღვაო გზის არარსებობაში. ხოლო როცა გიბრალტარიდან შემოსული რუსული ესკადრა ოსმალეთის ტერიტორიულ წყლებში გამოჩნდა, ბრწყინვალე პორ-

ტამ ვენეცია დაადანაშაულა რუსული გემების ბალტიდან ხმელთაშუა ზღვაში ადრიატიკის ზღვის გავლით შემოშეებაში [114. 135].

რაც შეეხება სულთან მუსტაფა III-ს, რომელიც ოსმალეთში განათლებულ პიროვნებად ითვლებოდა, იგი პრუსიის იმპერატორ ფრიდრიხ II-ს ასტროლოგების გამოგზავნას სთხოვდა, რათა თურქებს სამხედრო ოპერაციები მათი რჩევების მიხედვით დაეგეგმათ [99. 96]. ასეთი "პროფესიონალების" ხელში იყო ოსმალეთის შეიარაღებული ძალები და ქვეყნის ბედი.

1768-1774 წლების ომმა ოსმალური არმიის ნეგატიური მხარეები მთელი სიცხადით გამოავლინა. სტამბოლელი მაღალჩინოსნების წინასწარი გამოთვლების მიხედვით, ოსმალეთის საბრძოლო დროშის ქვეშ 600-ათასიანი არმია უნდა დამდგარიყო, მაგრამ ამ რაოდენობის კონტინგენტი მხოლოდ ქაღალდზე აღმოჩნდა დაფიქსირებული, რეალურად კი საბრძოლო ოპერაციებში მონაწილეობა გაცილებით ნაკლებმა მეომარმა მიიღო [110. 228]. გარდა იმისა, რომ ოსმალეთის არმია თანადროულ სტანდარტებს ჩამორჩებოდა შეიარაღების, გაწვრთნილობისა და მომარაგების თვალსაზრისით, დაბალი იყო თურქ ჯარისკაცთა საბრძოლო სულისკვეთებაც. მორალურად გახრწნილ არმიაში ჯარისკაცთა უდისციპლინობა და დეზერტირობა ჩვეულებრივ მოვლენად იყო ქცეული. რაც უნდა დაუჯერებელი გვეჩვენოს, მარტო "1771 წლისათვის ოსმალეთის მოქმედი არმიის 2/3 ფრონტიდან გაიქცა" [39. 13]. ცუდად იდგა მებრძოლი ნაწილების რეზერვით შევსების საკითხიც. "ჯარისკაცები, იქნებოდნენ ისინი იენიჩრები, დაქირავებულნი თუ ფეოდალური ლაშქრიდან, ფრონტზე მისვლამდე გზიდან გარბოდნენ". თავი რომ დაეანებოთ ომის წლებს, ეს პრობლემა ომის შემდგომ პერიოდშიც მწვავედ იდგა. მაგალითად, ბალკანეთიდან რუსეთის საზღვრებისაკენ გაგზავნილი 10-ათასიანი რაზმიდან, დანიშნულების ადგილზე მხოლოდ 1500 მებრძოლი მივიდა და ეს იყო ჩვეულებრივი მოვლენა [39. 13]. ყოველივე ეს მიუთითებს, რომ იმპერიას არ

გააჩნდა მყარი იდეოლოგიური ბაზისი, რომელიც სახელმწიფოებრივი პატრიოტიზმის საყრდენად და ფართო მასებში ტერიტორიული მთლიანობის შენარჩუნების სურვილის სტიმულატორად გამოდგებოდა. სახელმწიფოსა და მოსახლეობას სხვადასხვა ინტერესები ამოძრავებდათ, რაც უარყოფითად მოქმედებდა ამ მოსახლეობისაგან დაკომპლექტებული არმიის საბრძოლო განწყობაზე. თუ აქვე გავიხსენებთ, რომ ამ არმიაში არც დისციპლინა ვარგოდა, ადვილი წარმოსადგენია მისი ბრძოლისუნარიანობის დონე.

თურქოსმალთა სამხედრო სისუსტეზე მეტყველებდა 1750-60-იან წლებში სოლომონ I-ის მეთაურობით წარმოებული ანტიოსმალური ბრძოლებიც.

სოლომონი იმერეთის ტახტზე 1752 წელს ავიდა ოსმალების ხელშეწყობით [59. 19]. მიუხედავად ამისა, იგი თავიდანვე ენერგიულად შეუდგა თურქთა განდევნისა და ქვეყნის გამოხსნისათვის ბრძოლას. შედეგებიც თვალსაჩინო პქონდა – აიკრძალა ტყვის სყიდვა და აღსდგა მაჰმადიანობისაგან შევიწროებული ქრისტიანული რელიგიის პოზიციები [58. 410-414, 188-189]. ბრწყინვალე პორტა ვასალის დამორჩილებას შეეცადა, მაგრამ მისი სადამსჯელო ჯარები მრავალგზის სასტიკად იქნა დამარცხებული:

1757 წელს ქართველებმა ხრესილთან გაანადგურეს თურქთა 44 ათასიანი ჯარი, რომელსაც ზურგს უმაგრებდნენ როსტომ რაჭის ერისთავი და ლევან აბაშიძე თავიანთი რაზმებით [61. 599].

1758 წელს მტრის ერთ-ერთმა თარეშმა სოლომონ I-ს მოუშზადებელს მიუსწრო და გელათი ააოხრა, სამაგიეროდ, იმავე წელს მეფემ ეშმაკობით შეიტყუა ოსმალთა 3-ათასიანი რაზმი იმერეთში და პირწმინდად გაულიტა [62. 639-640].

“1760 წელს იმერეთში თურქეთის 20-ათასიანი ლაშქარი შემოიჭრა. იმერეთის ჯარმა დაამარცხა და განდევნა იგი” [71].

1761 წელს ოსმალები კელავ დამარცხდნენ [59. 39].

1763 წელს იმერლებმა ორგზის დაამარცხეს მტერი. აქედან ერთხელ 13-ათასიანი "ოსმალთა ჯარი მთლად გაიუღიტა იმერთა ჯარის მიერ" [59. 40], ხოლო იმავე წლის ოქტომბერში 40-ათასიანი ოსმალური არმია "სასტიკად იქნა დამარცხებული" [19. 59].

"1764 წლის დასაწყისში სულთანმა არტილერიით შეიარაღებული დიდი ჯარი (მაქსიმე აბაშიძის ცნობით 80 ათასი კაცი) სერასკირ პასან ფაშას სარდლობით გამოგზავნა იმერეთში, რომელმაც მარცხი განიცადა" [19. 59].

1765-1766 წლებში ოსმალეთის 100-ათასიანმა არმიამ დასავლეთ საქართველო დალაშქრა და პასან ფაშამ იმერეთის ტახტზე დროებით თეიმურაზ მამუკას ძე დასვა. სტამბოლს ეს ლაშქრობა 360 ათასი მანეთი დაუჯდა, მაგრამ ვერც დასავლეთ საქართველოს სამეფო-სამთავროები გააუქმა და შეიერთა და იმერეთშიც ფაქტობრივად ისევ სოლომონი დარჩა მბრძანებლად [59. 44].

"1766 წელს თურქეთის მთავრობამ ისევ ბრძანა დიდი ლაშქრის შეყრა. ამისთვის 30 ათასი მანეთი გამოყო, 45 ათასი კაცი შეკრიბა, მაგრამ მალე მიხვდა, რომ ეს ლაშქრობა დიდ სარგებლობას არ მოუტანდა და ისევ ზავის დადება ამჯობინა" [59. 44].

საზავო პირობების საბოლოო გაფორმება სოლომონ მეფის კიდევ ერთმა გამარჯვებამ დააჩქარა. 1768 წელს მან ჩხარის მახლობლად სასტიკად დაამარცხა ოსმალები და მათი მოკავშირეები – თეიმურაზ მამუკას ძე, რაჭის ერისთავი, დადიანი და გურიელი. ამ დამარცხებისა და მოახლოებული რუსეთ-ოსმალეთის 1768-1774 წლების ომის გამო სულთანი მუსტაფა III იძულებული გახდა შეგუებოდა ტყვის სყიდვის აკრძალვას, მონების სახით ხარკის გადაუხდელობას და სოლომონ I ოფიციალურად კელავ იმერეთის მეფედ ეცნო (ომის გამოცხადება და სოლომონის მეფედ დამტკიცება ერთ დღეს. – 1768 წლის 25 სექტემბერს მოხდა) [19. 68].

ჩვენ სპეციალურად მოვიტანეთ ბრძოლებისა და მათი შედეგების ვრცელი ნუსხა, რათა გვეჩვენებინა, რა ძვირი

უჯდებოდა ოსმალეთს იმერეთის 15 ათას კომლიან (რაჭის გარეშე) [88. 48] სამეფოსთან ბრძოლა. ჩამოთვლილის გარდა, კიდევ პქონდა ადგილი შეტაკებებს. ოსმალურმა სამხედრო მანქანამ ათეულ ათასობით მეგრძოლი დაკარგა დასაელეთ საქართველოში და იძულებული გახდა ელიარებიჩა იმერეთის ფაქტობრივი დამოუკიდებლობა. რა თქმა უნდა, ოსმალეთის იმპერია ცოცხალი ძალისა და მატერიალური რესურსების თვალსაზრისით ფლობდა საკმაო შესაძლებლობებს იმერეთთან ანგარიშის გასასწორებლად, მაგრამ მთელ თავის საბრძოლო პოტენციალს მარტო მისკენ ხომ ვერ მიმართავდა? იმპერიის ვრცელი ტერიტორია უამრავი ასეთი "ცხელი წერტილით" იყო მოფენილი და ყველგან სამხედრო ძალა იყო საჭირო პოზიციების შესანარჩუნებლად. გამომდინარე აქედან, უნდა ვიფიქროთ, რომ სულთანმა თავისი შესაძლებლობების დასაშვები მაქსიმუმი გამოიყენა სოლომონის წინააღმდეგ, მაგრამ სასურველ შედეგს ვერ მიაღწია. ეს კიდევ ერთხელ მეტყველებს პორტას სისუსტეზე.

ცხადია, ერეკლე II საქმის კურსში იყო და სათანადოდაც რეაგირებდა მოვლენებზე. კერძოდ, ერთი მხრივ რომ საიდუმლოდ ეხმარებოდა სოლომონ მეფეს სამხედრო ძალით [19. 299(დოკ. №84)], მეორე მხრივ, ოსმალეთ-იმერეთის მოლაპარაკებებში მომრიგებლის როლში გამოდიოდა. ერეკლე ამ გზით საკუთარ საქმეს იკეთებდა – სანამ ოსმალეთი "თავის" იმერეთს ვერ უვლიდა, გამორიცხული იყო სპარსეთის "კუთვნილ" ქართლ-კახეთისაკენ ხელის წაპოტინების რეალური სურვილი გასჩენოდა. მართლაც, ოსმალეთი, რომლისთვისაც ქართლ-კახეთის სამხედრო ჩარევა იმერეთის კონფლიქტში დაფარული ნამდვილად არ რჩებოდა, აშკარა მოქმედებით მდგომარეობის გამწვავებას მიზანშეწონილად არ თვლიდა და ერეკლესთან ანგარიშის გასწორებას ფარულად, დაღესტნელების ხელით ცდილობდა.

ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში, მსგავსად ირანისა, ველარც ოსმალეთი უწევდა საჭირო წინააღმდეგობას ქართლ-კახეთის სამეფოს

გაძლიერების პროცესს. ოდესღაც საშიში აგრესორი არა თუ აღარ წარმოადგენდა ძველებურ საფრთხეს, არამედ თავისი თვალში საცემი დაუძლურებით, როგორც ირკევია, სტიმულსაც კი აძლევდა თბილისელ პოლიტიკოსებს სერიოზულად ეფიქრათ "ოსმალის საქართველოს" შემდგომ ბედზე. ეს იქიდანაც ჩანს, რომ როგორც კი ხელსაყრელი პოლიტიკური სიტუაცია შეიქმნა (რუსეთ-ოსმალეთის ომი), ერეკლე მეფემ მაშინვე წამოაყენა ტერიტორიული პრეტენზიები და რეგიონთან დაკავშირებით მასშტაბური გეგმაც წარმოადგინა. ასეთი რამ წინასწარი მოსამზადებელი სამუშაოების გარეშე შეუძლებელი იქნებოდა.

როცა აღვნიშნავთ, რომ ქართლ-კახეთის სამეფოს გააჩნდა კარგი წინაპირობები — ოსმალთაგან მიტაცებული ქართული მიწების დაბრუნების საქმეში წარმატების იმედი ჰქონოდა, ეს არ ნიშნავს, თითქოს ყველა სხვა საკითხი მოწერიგებული იყო და ქვეყნის ყურადღება მხოლოდ ამ ამოცანის ირგვლივ კონცენტრირდებოდა. პირიქით, ომში ჩაბმის მომენტიდან ქართლ-კახეთის ხელისუფლების წინაშე საკმაოდ რაოდენობის პოლიტიკური, ეკონომიკური და სოციალური ხასიათის პრობლემა იდგა. სხვაგვარად ვერც იქნებოდა. მაჰმადიანური აღმოსავლეთის რამდენიმესაუკუნოვანი გააფთრებული შემოტევის შედეგად ქვეყანას ნორმალური განვითარების გზა დაკარგული ჰქონდა, უამრავი სირთულე იყო დასაძლევ, ცხოვრების სასურველ კალაპოტში ჩაყენებას დიდი დრო და ენერგია სჭირდებოდა. ისმება კითხვა: რამდენად მიზანშეწონილი იყო ასეთ პირობებში ახალ პრობლემასთან შეჭიდება, ხომ არ გადაიყოლებდა იგი განვითარების გზაზე ახლად ფეხშედგმულ ქვეყანას?

ამ კითხვას რომ პასუხი გავცეთ, გავარკვიოთ, დროის რა მონაკვეთში მოახერხა ქართლ-კახეთმა მიღწეული წარმატებების მოპოვება.

ნადირ შაჰის მეკვლელობიდან (1747 წ.), როცა ქართველ სახელმწიფო მოღვაწეებს ეროვნული პოლიტიკის გატარების საშუალება მიეცათ, რუსეთ-ოსმალეთის ომის დაწყებამდე

(1768 წ.) 20 წელზე ცოტა მეტი გავიდა. აქედან დროის უმეტესი ნაწილი ირანიდან წამოსული უამრავი ბედისა თუ შაჰობის მაძიებლის წინააღმდეგ წარმოებულ ბრძოლებს მოხმარდა. ხელისუფლება მხოლოდ 1760-იანი წლების დასაწყისიდან გადაერთო ინტენსიურად საშინაო საქმეების მოგვარებაზე და ურთულეს პირობებში (წარსულის მძიმე მემკვიდრეობა, ლეკიანობა, ყუოდალური დეცენტრალიზმი, მძიმე ეკონომიკური და სოციალური ფონი) სულ რაღაც 8-9 წელიწადში ხელშესახებ წარმატებებს მიაღწია. დროის მოკლე ინტერვალში მიღებული ასეთი შედეგები იმაზე მიუთითებს, რომ ქვეყანაში შინაგანი რესურსებიც არსებობდა რეორგანიზაციის გასატარებლად და სახელმწიფო მოღვაწეთა რეფორმატორული ჯგუფიც, რომელსაც კქონდა ამ გარდაქმნის განხორციელების სურვილიცა და უნარიც, ყოველ შემთხვევაში, მოცემულ ეტაპზე მაინც.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, წარმატების ერთ-ერთი საწინდარი იყო ქართული მოსახლეობა, რომელიც კარგი ბრძოლისუნარიანობითა და მშვიდობიანობის ხანმოკლე შუალედებში სამეურნეო ცხოვრების სწრაფი აღდგენის უნარით ხასიათდებოდა. მეორე და უმთავრესი წინაპირობა ქართლ-კახეთის გარშემო საგარეო ფაქტორების კეთილსასურველ თანხედრობაში მდგომარეობდა. ირანსა და ოსმალეთს უკვე აღარ გააჩნდათ ამიერკავკასიაში აქტიური პოლიტიკის წარმოების ძალა, ხოლო რუსეთს ამის საშუალება ჯერ კიდევ არ კქონდა – იგი ჩრდილოეთ კავკასიაშიც კი არ იყო ჯეროვნად ფეხმოკიდებული. ანუ არსებობდა ერთგვარი ვაკუუმი, რომლის დროსაც გარე ძალები არსებით გავლენას ვეღარ ახდენდნენ ქართულ პოლიტიკაზე.

აღნიშნული ფაქტორებისა და ქვეყნის აღორძინების ტემპის გათვალისწინებით ნათელია, რომ "გამოხსნა-აღდგომის" ერეკლესეული გეგმის განხორციელებას სასურველი ინერცია კქონდა აღებული და მისი საბოლოო რეალიზაცია არცთუ შორეული მომავლის პერსპექტივად მოჩანდა. ასეთ ვითარებაში რუსეთის მხარდამხარ გამოსვლა აგონიაში მყოფი

ოსმალეთის წინააღმდეგ, რასაც ქართული მიწების გამოხსნის ხარჯზე ქვეყნის ტერიტორიული გაფართოება უნდა მოჰყოლოდა, ერეკლე II-ის სამეფო კარზე გააზრებული იქნებოდა არა როგორც მიმდინარე გარდაქმნების დროებითი შემაფერხებელი მოვლენა, არამედ ამ პროცესის შემადგენელი ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ნაწილი. ე.ი. ქართლ-კახეთის ომში ჩაბმას, წესითა და რიგით, არათუ უნდა შეექმნა რაიმე საფრთხე ქვეყანაში მიმდინარე სასიკეთო ძვრებისათვის, არამედ, მოსალოდნელი ტერიტორიული შენაძენის გათვალისწინებით, მისთვის ხელიც კი უნდა შეეწყო. ეს ასეც იქნებოდა, რომ არა რუსეთის მხრიდან სამოკავშირეო ნორმების აშკარა დარღვევის ტენდენცია. მაგრამ ამის წინასწარი განტყვეობა არათუ ერეკლეს, თავად რუს პოლიტიკოსებსაც კი არ შეეძლოთ. ამდენად, 1768-1774 წლების ომში ერეკლეს გამოსვლა რუსეთის მხარეზე ამ ეტაპზე სწორი გადაწყვეტილება იყო – მას არავითარ შემთხვევაში არ უნდა გაეშვა ხელიდან ქართული მიწების გამოხსნის ესოდენ რეალური შანსი. სხვა საკითხია, როგორ გამოიყენა იგი მან.

აქვე არ შეიძლება არ შევეხოთ ერთ მტკივნეულ საკითხს – ლეკიანობას.

შეიძლება ითქვას, რომ ლეკიანობა მოცემულ პერიოდში ქართლ-კახეთისათვის ყველაზე სერიოზულ პრობლემას წარმოადგენდა. ეს მოვლენა ძალიან ცუდად ზემოქმედებდა ქვეყნის შინაგან სტაბილურობასა და ეკონომიკურ აღორძინებაზე. ამ ფაქტის შესახებ ერთხმად მიუთითებენ როგორც თვითმხილველთა ჩანაწერები, ისე ოფიციალური დოკუმენტები. ეს საყოველთაოდ არის ცნობილი. მაგრამ არ შეიძლება ამის გამო ლეკების სამხედრო უპირატესობაზე ვისაუბროთ. ასევე ცნობილი ფაქტია, რომ დიდი ძალებით განხორციელებული ლეკთა ყველა აშკარა შემოსევა ერეკლე II-ის გამარჯვებით დამთავრდა. ნიშანდობლივია 1769 წლის აპრილით დათარიღებული, საქართველოს მდგომარეობის ამსახველი ერთი რუსული დოკუმენტი. მასში აღნიშნულია, რომ ლეკთა 10, 20 და მეტი კაცისაგან შედგენილი წერილი რაზმები საშინლად

აოხრებდნენ ქვეყანას, მაგრამ "რამდენჯერაც ლექთა მრავალ-რიცხოვანი ჯარი შემოვიდა საქართველოსა (ქართლსა — ო.ჯ.) და კახეთში, ირაკლიმ ყოველთვის გაიმარჯვა მათზე" [19. 320(დოკ. №98)]. ასეთი ტენდენციის გამო დაღესტნის მსხვილი ფეოდალები საქართველოსთან ღია ბრძოლას შეძლებისდაგვარად გაურბოდნენ, მაგრამ დაღესტნელთა ფართო მასები, ვისთვისაც მეკობრეობა-თარეში სასიცოცხლო მნიშვნელობის საქმიანობად იყო ქცეული, მცირე ჯგუფებით ქურდულად ჩამოდიოდნენ ბარში და ქვეყანას ძარცვავდნენ. "საქართველოს მეზობელი ქვეყნების აღწერაში" ერეკლე მეფე საგანგებოდ მიუთითებს ამ ფაქტზე. "ყუმუხის მთავარი ეს ჩვენთან სიტყვით შემორიგებულა, — წერს იგი, — მაგრამ ამათ რაც კაცი ყავსთ ქურდულად გუმტერობენ" [19. 359(დოკ. №123)]. იმავეს იმეორებს დაღესტნის მეორე მსხვილ ერ-თეულზე: "თუმცა ეს ხუნძახის მთავარი შემორიგებული არის, მაგრამ იმას რაც კაცი ყავს, ისინი კი ქურდულად გუმტე-რობენ ჩვენს ქვეყანაში" [19. 361 (დოკ. №123)].

საცალფეხო ბილიკებით გადმოსული წერილი ბანდების განუწყვეტელი თარეში იყო სწორედ ქვეყნის განვითარების უმთავრესი ხელშემშლელი ფაქტორი. ამის მიზეზი არ იყო დაღესტნელების რაღაც განსაკუთრებული მტრობა ან სიძულ-ვილი ქართველების მიმართ. პირიქით, სხვა ჩრდილოკავკა-სიელთა მსგავსად, დაღესტნელებიც კარგად აცნობიერებდნენ ქართველების ადგილს საერთო-კავკასიურ სივრცეში და როგორც პროფ. ლ.ტუხაშვილი მიუთითებს, "საქართველო-დაღესტნის ურთიერთობის უკიდურესი გამწვავების პირობებ-შიც კი სადავოდ არ ხდიდნენ ქართველთა პეგემონობას, მაგ., ხუნძახის ხანები, თვით ნურსალ-ბეგი და ომარ-ხანიც კი თავს ქართველი მეფის "ყმებად" სთვლიდნენ" [68. 157]. ერეკლე II-ის მიერ პოლკოვნიკ სბურნაშოვისადმი გაგზავნილი წე-რილიდან კი ირკვევა, რომ ჭარ-ბელაქნის ე.წ. თავისუფალი ლეკური თემები ერთი პერიოდი ხარკსაც უხდიდნენ მას [8. 1].

საქმე სხვაგვარად იდგა. მწირ დაღესტანში ტრადიციად დამკვიდრდა იარაღის საშუალებით დამატებითი საარსებო

სახსრების მოპოვება. მოთარეშე ლეკი იქ ასაქმებდა თავის მახვილს, სადაც ხელსაყრელ ასპარეზს შეიგულებდა და იმის სამსახურში დგებოდა, ვინც შესაფერის შეკვეთას მისცემდა. დაღესტნელის ძირითადი მიზანი ნადავლის მოპოვება იყო და თუ გამორჩენას ელოდა, არათუ საქართველოს, თავის ტრადიციულ "საქმის მიმცემს" – ოსმალეთსაც არ ინდობდა. როგორც ერთი რუსული დოკუმენტი მიუთითებს, მიუხედავად ერთმორწმუნეობისა, ლეკები ოსმალეთის პროვინციებსაც ძარცვავდნენ და მის ქვეშევრდომებსაც ატყვევებდნენ. იმავე დოკუმენტის ცნობით, ერეკლეს ხშირად დაუხსნია ლეკებისაგან ეს ტყვეები და თავისუფლებაც უბოძებია მათთვის, რის გამოც მის სახელს თურქებს შორის დიდი დივიდენდები მოუპოვებია [19. 320(დოკ. №98)].

შეკვეთილი თუ პირადი ინიციატივით საქართველოში წარმოებული თარეშების პარალელურად, ლეკები სათანადო საფასურის მიღების შემთხვევაში ქართველი დამქირავებლების დავალებებსაც ისეთივე მონდობებით ასრულებდნენ, რა მონდომებითაც საქართველოს ძარცვავდნენ. აღსანიშნავია, რომ "ლეკი ბელადები ერეკლეს მიმართავდნენ: ჩვენ გვიჩვენია თქვენ დაგვიქირავოთ და მიგვისიოთ თქვენი ქვეყნის მტერს, ვიდრე სხვამ დაგვიქირავოს და თქვენი ქვეყანა გვანადგურებინოს" [49. 51].

ამდენად, როგორც ამას მოსწრებულად შენიშნავს პროფ. შლომსაძე, "ლეკი აბრაგები ეძებდნენ "სამუშაოს". ამ სამუშაოს ისინი ბრძოლით გაინადრებდნენ თუ ტყვის სყიდვით, ეს ამ შემთხვევაში მათთვის სულერთი იყო. ისინი განურჩევლად უქირავდებოდნენ ოსმალებს, სპარსელებს, ქართველ მეფე-მთავრებს თუ თავიანთ ბელადებს. რა თქმა უნდა, უფრო სარფიანი იქნებოდა გასამრჯელო უშუალო მეზობლის – საქართველოსაგან მიედოთ. მაგრამ საქართველოს ამდენი ეკონომიკური შესაძლებლობა არ ჰქონდა" [49. 51]. ჩვენი აზრით, ასეთი შესაძლებლობა მალე უნდა გამოჩენილიყო – როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, ქართლ-კახეთის ეკონომიკური განვითარება აღმაქალი გზით მიდიოდა და

1760-იანი წლების ტემპის შენარჩუნების შემთხვევაში, აღმოსავლეთ საქართველოს უახლოეს მომავალში გაუწნდებოდა სახსრები, რომ "სამუშაოს" მაძიებელი მთა უფრო ფართოდ ჩაეყენებინა თავის სამსახურში. მაშინ ხელის შეშლის ნაცვლად დაღესტნის პოტენციური ქართული საქმის კეთებას მოხმარდებოდა. თუ მოვლენები ასე არ განვითარდა, ამის მიზეზი იყო ქართველი პოლიტიკოსების შეცდომები რუსეთთან მიმართებაში, რამაც საშუალება მისცა ამ უკანასკნელს თავისთვის სასურველი ფორმით წარემართა ქართლ-კახეთის საშინაო პოლიტიკაც და მისი ურთიერთობებიც როგორც დაღესტანთან, ისე სხვა მეზობლებთან. ასეთმა ტენდენციამ ქართლ-კახეთი საბოლოო ჯამში სახელმწიფოებრივ კატასტროფამდე მიიყვანა.

სამსახურში ლეკების ქირით მიზიდვის პარალელურად, "ლეკიანობის" აღკვეთის ეფექტური საშუალება იქნებოდა არც ისე მრავალრიცხოვანი რეგულარული ჯარით სასაზღვრო პერიმეტრის მუდმივი კონტროლი. რეგულარული ჯარის აუცილებლობის ფაქტს ერეკლე II შესანიშნავად აცნობიერებდა. მეფე ეძებდა საშუალებებს ამ იდეის რეალიზებისათვის და საომარი მოქმედებების პროცესში რუსეთისაგან ფაქტობრივი მიტოვების მიუხედავად, საკმაოდ რთულ პირობებში, განახორციელა კიდევ იგი. 1774 წლიდან ფუნქციონირება დაიწყო "მორიგე ჯარის" ინსტიტუტმა. ქართლ-კახეთს გაუწნდა შესაძლებლობა მუდმივად მზად ყოლოდა მინიმუმ 5 ათას კაციანი ლაშქარი. მორიგე ჯარს ლეონ ბატონიშვილი კურირებდა. მიუხედავად იმისა, რომ ეს არ იყო პროფესიონალური არმია, ბატონიშვილის უნარიანი ხელმძღვანელობით მან საიმედოდ ჩაკეტა სახელმწიფო საზღვრები და ძალზე შეზღუდა ლეკ მარბიელთა თარეში. "ქვეყანა ნორმალურ ცხოვრებას დაუბრუნდა, მიტოვებული სოფლები ისევ მოშენდა" [34. 436]. უნდა გავიხსენოთ, რომ ეს მოხდა 1770-იან წლებში, როცა წინა ათწლეულთან შედარებით დაღესტანთანაც გაუარესებული იყო ურთიერთობა და ნაკლებ სტაბილური იყო ქვეყნის საერთო მდგომარეობაც. ე.ი. თუ ექსტრე-

მალურ სიტუაციაში გამოინახა ოპერატიული საშუალება ლეკიანობის აღსაკეთად, იგი ნამდვილად არ ყოფილა რაღაც დაუძლეველი პრობლემა. ამდენად, დაღესტნის საკითხს, მიუხედავად მისი სერიოზულობისა, ირანისა და ოსმალეთის დასუსტების ფონზე აღარ შეეძლო ხელი შეეშალა და გადაულახავი ბარიერი გამხდარიყო ქართლ-კახეთის სახელმწიფოებრივი განვითარებისათვის. რაც შეეხება ლეკიანობის აღდგენას 1780-90-იან წლებში, ეს იყო რუსეთიდან მართული, ქართლ-კახეთში მოქმედი დესტრუქციული ძალების საქმიანობის შედეგი და იგი ცალკე კვლევის საგანია.

ამრიგად, XVIII საუკუნის 60-იანი წლების ბოლოსათვის ქართლ-კახეთის გაერთიანებული სამეფო ერთ-ერთ უძლიერეს პოლიტიკურ ერთეულს წარმოადგენდა რეგიონში. წარმატებით მიმდინარეობდა ქვეყნის შემდგომი განვითარების პროცესი, რასაც მნიშვნელოვნად უწყობდა ხელს ერთი მხრივ ირანსა და ოსმალეთში გაბატონებული ყოფლისმომცველი სახელმწიფოებრივი კრიზისი, მეორე მხრივ კი მზარდი რუსეთის ჯერ კიდევ არამყარი პოზიციები კავკასიაში. აღმოსავლეთ საქართველოს ირგვლივ არსებული პოლიტიკური ვითარება რეალურად ტოვებდა 1768-1774 წლების ომში რუსეთის მხარეზე მონაწილეობის შემთხვევაში ოსმალთაგან მიტაცებული ქართული მიწების გამოხსნისა და დაბრუნების იმედს. მით უფრო, რომ მოწინააღმდეგის ტერიტორიაზე ერეკლე მეფეს სერიოზული მოკავშირე ძალა გააჩნდა ქართულ-სომხური და სხვა დაპყრობილი არათურქი მოსახლეობის სახით.

თავი II – ანტიოსმალური კოალიციის პოტენციური მონაწილეები ჩრდილო-აღმოსავლეთ ანატოლიაში

§1. ეროვნული ცნობიერების საკითხი მესხებსა და ლაზებში XVIII საუკუნის 60-70-იან წლებში

რუსეთ-ოსმალეთის 1768-1774 წლების ომში ერეკლე II-ის მონაწილეობა ძირითადად, როგორც ზემოთ განვიხილეთ, თურქთაგან მიტაცებული ქართული მიწების დაბრუნების პერსპექტივამ განაპირობა.

აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით დიდი მნიშვნელობა ენიჭება იმ ფაქტს, რომ მოცემული პერიოდისათვის ოსმალეთის ქართული პროვინციების მკვიდრი მოსახლეობა (მესხები, ლაზები) ჯერ კიდევ კომპაქტურად დასახლებულ მძლავრ ეთნიკურ მასივს წარმოადგენდა. ჩვენი აზრით, ეს ფაქტორი ერთ-ერთი სერიოზული არგუმენტია ერეკლესეული გეგმების რეალურობის დამტკიცების თვალსაზრისით. ადგილობრივ ქართველებს შეეძლოთ მნიშვნელოვანი როლი ეთამაშათ ერეკლე II-ის წამოწყების წარმატებით დაგვირგვინებაში და მის ბუნებრივ მოკავშირეებად გამოსულიყვნენ.

გავარკვიოთ, რამდენად შეეფერება წამოყენებული მოსაზრება სინამდვილეს, რა პოტენციალი გააჩნდა დაპყრობილ ტერიტორიაზე მცხოვრებ ქართულ მოსახლეობას და იყო თუ არა მასში შენარჩუნებული ეროვნული სულისკვეთება.

XVIII საუკუნის 60-70-იანი წლების მიჯნაზე ოსმალეთის ფარგლებში ქართული ელემენტის განსახლების ერთ-ერთ ძირითად არეალს ყოფილი სამცხე-საათაბაგოს ტერიტორია წარმოადგენდა.

დამოუკიდებლობის ბოლო ასწლეულის, ანუ XV საუკუნის დამლევს სამცხე-საათაბაგოს ეკავა საკმაოდ ვრცელი მიწა-წყალი, რომლის ფართობი 34230 კმ²-ს მოიცავდა. მოსახლეობის რაოდენობითა და ეკონომიკური შესაძლებლობითაც იგი

ფეოდალური საქართველოს ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს რეგიონს წარმოადგენდა. რიცხვმრავალ მესხთა ფართო არეალზე განსახლების თაობაზე კარგად მეტყველებს ის ფაქტიც, რომ შუა საუკუნეებში აწყურის, კუმურდოს, იშხანის, ანჩის, ტბეთის, წურწყაბის, ერუშეთის, ბანას და დადუშის საეპისკოპოსოთა გვერდით არსებობდა და სისხლსავე ცხოვრებას ეწეოდა ყარსის, ანისის, ვალაშკერტისა და ერზრუმის ქართული მართლმადიდებლური საეპისკოპოსოებიც [49. 88]. აქაურმა ქართველებმა, არაქართული გარემოს მიუხედავად, რიგ შემთხვევაში დიდხანს შეინარჩუნეს თავიანთი ეროვნული თვითმყოფადობა. მაგალითად, ყარსის ქართველების შესახებ მეფე ერეკლე ე.წ. "შეზობელი ქვეყნების აღწერაში" წერს: "ყარსი არს ქვეყანა ერთი... არიან დღეს გამაჰმადიანებულნი, მაგრა ქრისტიანენი მრავალნი იპოვებიან აქა - სარწმუნოებით სომეხნი და მცირედნი ქართველიცა" [19. 357(დოკ.№123)]. ე.ი. ყარსელი ქართველების ნაწილს აღნიშნული დროისათვის მართლმადიდებლობაც შენარჩუნებული ჰქონდა და, შესაბამისად, ეროვნული ცნობიერებაც.

ყოფილი სამცხე-საათაბაგოს მიწები, ოსმალეთის ადმინისტრაციული დაყოფით, ძირითადად ახალციხის საფაშოს ფარგლებში იყო მოქცეული. XVIII საუკუნის 60-იანი წლების ბოლოს ეს საფაშო 24 სანჯაყისაგან შედგებოდა: ახალციხე, აწყური, ოცხე, ქვაბლიანი, ზემო აჭარა, ქვემო აჭარა, ლივანა, ქისკიმი, ნარიმანი, ოლთისი, ფანაკი, კოლა, ჩრდილი, ახალქალაქი, ხერთვისი, ასპინძა, ჭაჭარაქი, ფოცხოვი, არტაანი, მაჭახელი, ტაოსკარი, იმერხევი, შავშეთი, არტანუჯი [75. 291].

საფაშოს მოსახლეობის ძირითადი ნაწილი XIX საუკუნის 30-იან წლებამდე ქართული იყო. მართალია, გეხვდებოდნენ სომხებიც, ებრაელებიც, ბერძნებიც, ქურთებიც, თურქებიც და სხვ., მაგრამ მათი რაოდენობა მცირე იყო და წამყვან ელემენტს ყოველთვის ქართველობა წარმოადგენდა [49. 317].

მდგომარეობა არსებითად მხოლოდ მესხური მიწების თანდათანობით რუსეთის იმპერიის ხელში გადასვლასთან დაკავ

შირებით შეიცვალა. მუჰაჯირობამ და რუსეთის კოლონიზატორულმა პოლიტიკამ მეკეთრად შეამცირა აქ ქართველთა ხვედრითი წილი. მიუხედავად ამისა, 1917 წლის სტატისტიკური მონაცემებით რუსეთის ფარგლებში მოქცეული ისტორიული მესხეთის 419 ათასიანი მოსახლეობიდან 268 ათას სულს, ანუ 64%-ს მაინც ქართველობა შეადგენდა [56. 11].

იოანე ბატონიშვილის მონაცემებით, XVIII საუკუნის მიწურულს ახალციხის საფაშოს მოსახლეობა შედგებოდა 34 283 ოჯახის, ანუ 274 264 სულისაგან [10. 85]. დაახლოებით იმავე ციფრს ასახელებს სხვა წყაროებიც [49. 317]. მეტნაკლებად მოსახლეობის იგივე რაოდენობაა სავარაუდებელი 30-35 წლის უკანაც, ვინაიდან XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში საერთო ვითარება საფაშოში მოსახლეობის საგრძნობი გამრავლებისათვის ფრიად არახელსაყრელი იყო. დასახელებული რაოდენობის აბსოლუტურ უმრავლესობად ეთნიკური ქართველები, ანუ მესხები უნდა ვიგულისხმოთ.

ლაზების სახით ქართული მოსახლეობის კომპაქტურად განსახლების მეორე მნიშვნელოვან რეგიონს ტრაპიზონის საფაშო და მიმდებარე რაიონები წარმოადგენდა. გეოგრაფიულად ეს არეალი ძირითადად მოიცავდა ზღვასა და პონტოს მთებს შორის მოქცეულ ზოლს მდ. კიზილ ირმაკამდე (ძე. პალისი). აღნიშნული ტერიტორია XIX საუკუნის მეორე ნახევარში ტრაპიზონის ვილაეთში შედიოდა და იყოფოდა 4 სანჯაყად: ლაზისტანი, ტრაპიზონის ოლქი, ჯანიკი, გიუმუზხანე [29. 18-19].

მკვლევარი დ.ზავერიევი, რომელმაც სპეციალურად შეისწავლა ჩრდილო-აღმოსავლეთ ანატოლიის დემოგრაფიული მდგომარეობა, სხვადასხვა წყაროს მონაცემთა შეჯერებით ასკენის, რომ XIX-XX საუკუნეების მიჯნაზე ტრაპიზონის ვილაეთის მოსახლეობის დიდი ნაწილი ლაზები უნდა ყოფილიყვნენ და მათ რიცხვს 600 ათას კაცამდე ვარაუდობს [101. 181]. ეს მაშინ, როცა ლაზურ მოსახლეობას უკვე გავლილი აქვს მთელი რიგი რეპრესიები და დაწყებულია მათი გასახლება ოსმალეთის იმპერიის სხვადასხვა ნაწილში. აქედან

გამომდინარე, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ტრაპიზონის ვილაეთის ფარგლებში ლაზების რიცხვი არც XVIII საუკუნის 60-70-იანი წლების მიჯნაზე იქნებოდა ნაკლები. ის კი არა, თუ გაეითვალისწინებთ შედეგებს იმ ღონისძიებებისას, რასაც ოსმალები ატარებდნენ ლაზების საბოლოო გატეხვისა და მათი რაოდენობის შემცირების მიზნით XIX საუკუნის 30-60-იან წლებში (რეპრესიები, ასიმილაცია, მასობრივი გადასახლება), მივალთ იმ დასკვნამდე, რომ თუ არახელსაყრელი პირობების მიუხედავად XIX საუკუნის მიწურულს 600 ათასამდე ლაზი კიდევ ცხოვრობდა ტრაპიზონის ვილაეთში, 100 წლით ადრე მათი აბსოლუტური რაოდენობა 600 ათასზე მეტიც კი უნდა ყოფილიყო. ამ მოსაზრებას ამაგრებს შემდეგი არგუმენტები: ზ.ტიტინაძის გადმოცემით, XIX საუკუნის მეორე ნახევარში ლაზებში დაცული გადმოცემებით, ლაზისტანიდან ოსმალეთის სხვადასხვა ნაწილში გასახლებული ყოფილა 400 ათასზე მეტი ლაზი. მათივე სიტყვით, ოსმალები ამას იმიტომ აკეთებდნენ, "რომ ასეთის დაფანტვით ლაზები თავის ენას, სახეს და ვინაობის ცნობას დაჰკარგევენ და გაოსმალდებიანო" [83. 46-47]. ხოლო მკვლევარ წ.ბაწაშის დასკვნით, რომელსაც იგი რუსეთის გეოგრაფიული საზოგადოების ოფიციალურ მონაცემებზე დაყრდნობით აკეთებს, სამშობლოდან რუსეთში გადახვეწილი ლაზების რაოდენობა "1800 წლიდან 1919 წლამდე შეადგენდა 515 ათას სულს". "თანაც ეს სრული მონაცემები როდიაო", - დასძენს მკვლევარი [32. 48].

როგორც ვხედავთ, XVIII საუკუნის 60-იანი წლების ბოლოსათვის ლაზთა რიცხვი თავის სამშობლოში აუცილებლად უნდა ყოფილიყო 600 ათასზე მეტი, რათა ასეთი მოცულობის ნებისითი თუ იძულებითი ხასიათის ემიგრაციის შემდეგ XIX საუკუნის მიწურულს იმდენი კიდევ დარჩენილიყვნენ, რამდენსაც ამას დ.ზავრიევი მიუთითებს. მსგავს რეპრესიებს ოსმალეთში მცხოვრები ქართველების მესხური ნაწილიც განიცდიდა.

დ.ზავრიევთან შედარებით უფრო შორს მიდის პროფ. გ.გოზალიშვილი. იყენებს რა ჯიფორდ პალგრევის, პ.შუბინს-

კის, მ.ფრუნჯესა და სხვათა მონაცემებს, იგი ასკენის, რომ XX საუკუნის დასაწყისისთვისაც კი ტრაპიზონის ვილაეთის მოსახლეობის არანაკლებ სამი მეოთხედი უნდა ყოფილიყო ლაზური წარმოშობის [41. 202-206].

ნებისმიერ შემთხვევაში აშკარაა, რომ XVIII საუკუნის 60-70-იანი წლებისათვის ლაზური მოსახლეობა საკმაო რიცხუმრავლობით გამოირჩეოდა და განსახლების შესაფერის არეალსაც ფლობდა. ამას ის ფაქტიც ადასტურებს, რომ სპეციალურ ლიტერატურაში შავი ზღვის სანაპიროს ყველა თურქული დიალექტი, მათ შორის ახლანდელი სამსუნიის ვილაეთის დიალექტებიც, ცნობილია "ლაზურ-თურქულის" სახელწოდებით, რაც შედეგია თურქულ ენაზე ანატოლიის ამ ნაწილში გაბატონებული ლაზური ენობრივი სუბსტრატის მძლავრი ზეგავლენისა [90. 48].

ზემოთ მოყვანილი მონაცემების შეჯერების საფუძველზე ჩვენ შეგვიძლია გამოვითვალოთ ჩრდილო-აღმოსავლეთ ანატოლიაში მცხოვრები ეთნიკური ქართველების მიახლოებითი რაოდენობა. ჩვენი აზრით, XVIII საუკუნის 60-70-იანი წლების მიჯნაზე აღნიშნულ რეგიონში 1 მლნ-მდე ქართველი (ლაზების ჩათვლით) მაინც ცხოვრობდა. საჭიროა გაირკვეს, რამდენად იყო შესაძლებელი ცოცხალი ძალის ამ მნიშვნელოვანი რესურსის გამოყენება ქართული სახელმწიფოებრივი ინტერესების შესაბამისად.

როგორც წინა პარაგრაფებში აღვნიშნეთ, მეფე ერეკლეს ოსმალეთის იმპერიაში მოქცეულ ქართულ მიწებთან დაკავშირებით სერიოზული გეგმები გააჩნდა. მის მიერ შემუშავებულ პროექტში უმთავრესი ადგილი ახალციხის საფაშოს, ანუ ყოფილი სამცხე-საათაბაგოს საკითხს ეკავა. თავისთავად ცხადია, პროექტის წარმატებული განხორციელებისათვის დიდი მნიშვნელობა ექნებოდა იმ ფაქტს, თუ როგორ შეხედებოდა ქართლ-კახეთის მეფის პრეტენზიას ახალციხის საფაშოს ადგილობრივი მოსახლეობა და რა პოზიციას დაიკაევდა იგი საომარ მოქმედებებში

XVIII საუკუნის 60-იან წლებში ახალციხის საფაშოში კვლავ ქართული ენა დომინირებდა – ადგილობრივი ქართული მოსახლეობის ყველა ფენა მშობლიურ ენაზე მეტყველებდა [53. 67; 49. 296]. აღნიშნული ფაქტი უკვე თავისთავად წარმოადგენდა ადგილობრივ მოსახლეობაში ეროვნული ცნობიერების არსებობის საკმაოდ მყარ საწინდარს. ეროვნული ცნობიერება კი ის ძირითადი ფაქტორია, რომელსაც უნდა განესაზღვრა მესხთა ფართო მასების პოზიცია ერეკლესთან მიმართებაში.

ცხადია, ქართული თვითშეგნება მეტი სისრულით ადგილობრივი მოსახლეობის ქრისტიანულ ნაწილში იქნებოდა შენარჩუნებული.

თუ ეთნიკურად და ლინგვისტურად ახალციხის საფაშო ჯერ კიდევ მონოლითურ მთლიანობას წარმოადგენდა, რელიგიის მხრივ ეს მთლიანობა უკვე დარღვეული იყო და მიმდინარეობდა მესხთა გამაჰმადიანების პროცესი. ისლამიზაციის პროლიტიკის გატარების პარალელურად ოსმალებმა მესხეთის მართლმადიდებლურ ეკლესიას დიდი დარტყმა იმითაც მიაყენეს, რომ ზემო ქართლის დაპყრობილი პროვინციების ქართველები კონსტანტინეპოლის სომეხთა საპატრიარქოს დაუმორჩილეს [50. 25]. სხვათა შორის, ქართველების მეორე ნაწილი – ლაზები, ოსმალებმა კონსტანტინეპოლის ბერძენთა პატრიარქს დაუქვემდებარეს. ამდენად, მართლმადიდებელი ქართველები გამაჰმადიანება-გათურქების პარალელურად გასომხება-გაბერძნების საფრთხის წინაშეც იდგნენ.

გამაჰმადიანური სარწმუნოება თავდაპირველად მესხთა ფეოდალურ ზედაფენაში შეიჭრა და მისი საშუალებით პირამიდული წესით იწყო გავრცელება მოსახლეობის დანარჩენ ნაწილში. თავისთავად ცხადია, რომ დიდი ტრადიციების მქონე ქრისტიანული სარწმუნოების ამოძირკვა ერთბაშად შეუძლებელი იქნებოდა. ისლამიზაციის პოლიტიკა ტარდებოდა მიზანმიმართულად, მაგრამ ნელ-ნელა და მოსახლეობის ფართო მასებში ძნელად იკვლევდა გზას.

თანამედროვეთა გადმოცემით, 1760-70-იანი წლებისათვის ქრისტიანობას ჯერ კიდევ მტკიცე პოზიციები ეკავა. საინტერესოა ჩვენს მიერ უკვე ნახსენები ი.გიულდენშტედტის ჩანაწერები. სამცხე-ჯავახეთის შესახებ იგი მიუთითებს, რომ "მოსახლეობის დიდი ნაწილი ქართველებია და რადგან თურქებმა მათ დაუტოვეს ეკლესიები, უმეტესობა ჯერ კიდევ ქრისტიანია, მცირე რაოდენობა გამაჰმადიანდა და ყველა ესენი არიან თაყადები და უმთავრესად აზნაურები" [13. 215]. საფაშოს დანარჩენ ნაწილზე მას შედარებით ბუნდოვანი წარმოდგენა აქვს [13. 315-316].

ქრისტიანები რაოდენობრივი თვალსაზრისით უფრო საფაშოს ჩრდილოეთ პროვინციებში სჭარბობდნენ, განსაკუთრებით ჯავახეთში. მათ სიმრავლეზე კარგად მეტყველებს შემდეგი ფაქტები:

1768-1774 წლების ომის შემდეგ ოსმალური ხელისუფლება სამცხე-ჯავახეთში თვალშისაცემი სისასტიკით შეუდგა ისლამიზაციის პოლიტიკის გატარებას [81. 7], რაც ავტომატურად იწვევდა ქრისტიანი ქართველების რიცხვის შემცირებას.

რეპრესიების შედეგად ჯავახეთიდან და მიმდებარე რაიონებიდან იმატა ქრისტიან ქართველთა მიგრაციულმა ნაკადმა ქართლ-კახეთის სამეფოში. "ჯავახეთიდან მიგრირებულები ქართლის თითქმის ყველა სოფელში ცხოვრობდნენ. კამერალური აღწერების მიხედვით, ჯავახთა ქართლში მიგრაცია მთელი XVIII საუკუნის მანძილზე გრძელდებოდა, აგრეთვე XIX საუკუნის პირველ ორ ათეულ წელს" [44. 114]. ამავე პერიოდში სამცხელი ქრისტიანები ძირითადად დასავლეთ საქართველოს აფარებდნენ თავს [44. 112], თუმცა, სამცხედან ლტოლვილები არც აღმოსავლეთ საქართველოში წარმოადგენდნენ იშვიათობას [6. 13, 18, 40, 41].

სტიქიური მიგრაციების პარალელურად ადგილი ჰქონდა ორგანიზებული წესით ქრისტიანების აყრასა და ქართლში გადმოსახლებას. ასე მაგალითად, 1810 წელს ახალციხის მხარეში გადასულმა კავკაიის არმიის ნაწილებმა ტორმასოვის მითითებით სამცხე-ჯავახეთიდან 1500-მდე ქრისტიანული

ოჯახი გადაასახლეს ქართლში [49. 324]. თუ გავითვალისწინებთ, რომ გადასახლებაში მოყოლილ კოთელიელთა 112 ოჯახში დაახლოებით 1120 სული ითვლებოდა [49. 325], გადასახლებულთა საერთო რაოდენობა 10-12 ათას კაცამდე უნდა ვივარაუდოთ. ორგანიზებული წესით გასახლებებს ოსმალური ხელისუფლებაც აწარმოებდა.

მიუხედავად არახელსაყრელი პირობებისა, ქართული საისტორიო წყაროებით ცნობილია, რომ XIX საუკუნის პირველ ათწლეულებში ჯავახეთსა და მიმდებარე რაიონებში კვლავ მრავლად ცხოვრობდნენ ქრისტიანი ქართველები [44. 111]. აქედან გამომდინარე გასაგებია, რამდენად მრავალრიცხოვანი იქნებოდა მათი თემი XVIII საუკუნის 60-70-იანი წლებისათვის. ქრისტიანთა რიცხვი დიდი იყო საფაშოს სხვა ნაწილებშიც. ინფორმაცია არსებული მდგომარეობის შესახებ ქართლ-კახეთის სამეფო კარსაც გააჩნდა. ეს ასახულია ერეკლე II-ის კორესპონდენციებში. როცა ახალციხის საფაშოზე საუბრობს, იგი ყოველთვის აფიქსირებს: "ქართული მიწა არის და ქართული ენა აქუსთ და მრავალი ქრისტიანენი არიან იმათში" [20. 766(დოკ.№661)].

ქრისტიანი მესხები (მათ შორის კათოლიკეებიც) თავიანთი ცნობიერებით ჩვეულებრივი ქართველები იყვნენ. ამდენად ეჭვს არ უნდა იწვევდეს ის ფაქტი, რომ ხელსაყრელი ვითარების შექმნისთანავე საფაშოს მოსახლეობის ეს ნაწილი ერეკლე II-ის მხარეზე დადგებოდა. ოსმალთა ბატონობასთან შედარებით, ქართველი მეფის ქვეშევრდომობა მათთვის ბევრად უფრო მისაღები ვარიანტი რომ იყო, ამას ზემოთ ნახსენები სტიქიური მიგრაციების ფართო მასშტაბებიც ადასტურებს. მით უმეტეს ვიცით, რა ფსიქოლოგიურ სირთულეებთან არის დაკავშირებული ქართველი კაცისათვის ფუძის მოშლა და ახალ ადგილზე დამკვიდრება. ამდენად, ქრისტიანი მესხები ერეკლე მეფის ბუნებრივ მოკავშირეებად უნდა მივიჩნიოთ.

ეროვნული თვითშეგნების გრძნობა ჩაკლული არც მაჰმადიან მესხებში იყო. მათი უმრავლესობა მხოლოდ ფორმალუ-

რად აღიარებდა ისლამს. მოსახლეობის ეს ნაწილი, საცხოვრებელი პირობების გაუმჯობესების სანაცვლოდ, მზად იყო ნებაყოფილებით ეთქვა უარი მასზე. ამ მხრივ საინტერესოა პროფ. რ.თოფჩიშვილის მიერ მოძიებული 1766 წლით დათარიღებული ერთი დოკუმენტი. მასში ვკითხულობთ: "ჯავახეთი აიყარა, წამოვიდა, ორჯონიკიძეს მისლოდა, თათრები ყოფილიყო, პაპუნას დაენათლა" [44. 113]. მეცნიერი მართებულად ამახვილებს ყურადღებას იმ ფაქტზე, რომ ჯავახეთიდან ქართლში "მაჰმადიანი ქართველებიც მიგრირდებოდნენ და გადმოსახლების შემდეგ კვლავ უბრუნდებოდნენ მამა-პაპათა ქრისტიანულ სარწმუნოებას" [44. 113]. მსგავს ფაქტებს უფრო გვიანი პერიოდისთვისაც ხშირად პქონდა ადგილი. ოზურგეთის სასახლდურო კორდონის უფროსის კაპ. კნუჩინის ცნობით, მხოლოდ 1849 წელს ჭანეთიდან და აჭარიდან წამოსული ასობით ადამიანი მოადგა საზღვარს და ქრისტიანობის მიღების სანაცვლოდ "გურიაში გადმოსვლის ნება" და "მუდმივ საცხოვრებლად მიწების გამოყოფა" მოითხოვა [64. 19].

XVIII საუკუნის აღნიშნული პერიოდისათვის არათუ გლეხობა, თვით ახალციხის ფაშასთან დაახლოებული, სოციალურ-პოლიტიკური ინტერესებით გამაჰმადიანებული ფეოდალური ელიტის წარმომადგენლებიც კი აშკარა სიმპათიით იყვნენ გამსჭვალულნი ქრისტიანობის მიმართ [16. 83].

ქართველი მაჰმადიანები, კერძოდ აჭარლები, როგორც ეს XIX საუკუნის ქართველი მეკლერების – დბაქრიძისა და გ.ყაზბეგის მოგზაურობათა ჩანაწერებიდან ჩანს, ერთი საუკუნის შემდეგაც მოკრძალებით ეპყრობოდნენ წინაპართა ქრისტიანულ სალოცავენს [31. 49; 72. 94].

ზემოთ თქმულიდან აშკარაა, რომ განსახილველ პერიოდში არც მაჰმადიანი მესხები იდგნენ ეროვნული ცნობიერების გარეთ. ამ ცნობიერების გამოვლინება იყო სწორედ ის ფაქტი, რომ 1771 წელს ხერთვისელმა იბრაჰიმ-ბეგმა ხელი შეუწყო ერეკლე მეფეს ამ სანჯაყის დაჭერაში [20. 756 (დოკ. №653)]. მართალია, ბეგის მამოძრავებელი მოტივები ეროვნულ გრძნობებთან ერთად პირადი ინტერესებიც იქნებო-

და, მაგრამ ამას აქ არსებითი მნიშვნელობა არა აქვს. მთავარია თვით პრეცედენტი: გამაჰმადიანებული მესხი ფეოდალი მისაღებად თელის ქართლ-კახეთის ქრისტიანი მეფის ქვეშევრდომობაში შესვლას და თავად გამოდის მოლაპარაკების წამოწყების ინიციატორად. ე.ი. ახალციხის საფაშოში წარმატებული სამხედრო კამპანიის ჩატარების შემთხვევაში მესხეთის არც სხვა ფეოდალები იტყოდნენ უარს ერეკლე მეფის ყმობაზე, თუ, რა თქმა უნდა, გათვალისწინებული იქნებოდა მათი კლასობრივი ინტერესები. ეს სრულებით არ მოგვეჩვენება შეუძლებლად, თუ გავიხსენებთ, რომ 1840 წელს მუჰაჯირობას გადარჩენილმა მესხმა ბეგებმა პრივილეგირებული მდგომარეობის შენარჩუნების სანაცვლოდ თავიანთ ხალხთან ერთად ქრისტიანობის მიღების სურვილიც კი გამოთქვეს [43. 141].

მოვლენების განვითარებამ, განსაკუთრებით კი ასპინძის ბრძოლამ, ნათლად აჩვენა საფაშოს მოსახლეობაში არსებული ეროვნული მისწრაფებები. მესხები არ შემოფარგლულან მხოლოდ ინერტული სოლიდარობითა და პასიური მხარდაჭერით – ბევრი მათგანი იარაღითაც გამოვიდა მოძმეების დასახმარებლად. როგორც ადგილობრივი მოსახლეობა გამოგეცემს, "ერეკლეს ჩაშეელებია სოფ. ხიზაბავერაში, ნიჯგორსა და სარში მცხოვრები ქართველები", დასახმარებლად მოსულან "ერკოტის მცხოვრები ქართველებიც" [84. 118-119]. ეს ჩაშეელება რომ მასობრივი ხასიათის არ იყო, სრულებითაც არ ნიშნავს დანარჩენ მესხებში ქართლ-კახეთის მეფის მიმართ მტრული განწყობილების არსებობას. უბრალოდ, მათი მდგომარეობა ჯერჯერობით არ იძლეოდა უფრო აქტიური მოქმედების შესაძლებლობას.

სამეცნიერო ლიტერატურაში მიღებულია, რომ ახალციხის საფაშოს მოსახლეობა, ნებით თუ იძულებით, ასპინძასთან ერეკლესა და მისი ჯარის წინააღმდეგ იბრძოდა. მაგ., პროფ. შ.ლომსაძე, განიხილავს რა ერეკლე მეფის მიერ ნ.პანინისათვის გაგზავნილ, 1770 წლის 12 მაისით დათარიღებულ წერილს, რომელიც იმავე წლის აპრილის მოვლენებს შეეხე-

ბა, ასკენის: "ბრძოლაში რომ ახალციხის საფაშოს გარდა სხვა საფაშოს ლაშქარიც ყოფილიყო, აქ ერეკლეს აღუნიშნავი არ დარჩებოდა. წინააღმდეგ შემთხვევაში იგი რამენაირად აისახებოდა ან სხვათა დოკუმენტებში, ან ნა-რატიულ წყაროებში მაინც. ამრიგად, ასპინძის ბრძოლის დროს ერეკლეს პირისპირ იდგა ძირითადად გამაჰმადიანებულ ქართველთა მხედრობა, ჯერ კიდევ ქართულენოვანი, მაგრამ გულშეცვლილი... ეს იყო ქართლ-კახეთის ქრისტიანებისა და მესხეთის ქართველ მაჰმადიანთა ბრძოლა" [49. 78]. მეცნიერი ამ დასკვნამდე სათანადო დოკუმენტის უქონლობამ მიიყვანა.

1997 წელს გამოვიდა პროფ. ე. მაჭარაძის წიგნი "მასა-ლები XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის" (ნაწ.III, ნაკვ. II). მასში შესუ-ლი ბევრი დოკუმენტი პირველად გამოქვეყნდა. ამჟამად ჩვენ-თვის საინტერესოა საქართველოში რუსეთის რწმუნებულის ამოურავოვის 1770 წლის 1 მაისით დათარიღებული მოხსენე-ბა ნ.პანინისადმი.

ამოურავოვი (იგი მცირე ამალით თან ახლდა ერეკლე მეფეს ასპინძის ბრძოლაში), აღწერს რა, თუ როგორ დაა-მარცხა 20 აპრილს დაახლოებით 3-ათასკაციანი რაზმით ერეკლე მეფემ ლევანდის, დელიბაშებისა და არნაუტების საერთო ჯამში 4540-კაციანი ოსმალური კორპუსი და ლეკე-ბის 960-კაციანი რაზმი მცირე დანაკარგით (დაიღუპა 25 ქართველი), დასძენს: "გრაფი ტოტლებენი რომ არ წასულიყო ირაკლისაგან, მაშინ აბსოლუტურად ეჭვგარეშეა, მოწინააღმ-დეგის კორპუსის განადგურების შემდეგ შეიძლებოდა მთელი ჯავახეთის პროვინციის დაპყრობა და პროვინციისა და ფუ-რაჟის უკმარისობაც არ იქნებოდა. მთელს ახალციხის გუბერ-ნიაში მოსახლეობის დიდი ნაწილი ქრისტიანებისაგან შესდ-გება და მოწინააღმდეგის ზემოთ ნახსენები თურქული კორ-პუსი შეკრებილი იყო არზრუმსა და სხვა ადგილებში, და მხოლოდ აპრილის 10 რიცხვში მოვიდა ახალციხის ფაშას-თან" [20. 176-178(დოკ.№273)].

ხსენებული დოკუმენტი ეჭვქვეშ აყენებს პროფ. შ.ლომსაძის მოსაზრებას და სხვაგვარად წარმოაჩენს საფაშოში არსებულ ვითარებას. ირკვევა, რომ ერეკლეს წინააღმდეგ მებრძოლი სამხედრო ძალა უმთავრესად შეკრებილი იყო საფაშოს ფარგლებს გარეთ. ადგილობრივთაგან აღნიშნული კონტინგენტის დაკომპლექტებაში მონაწილეობას ალბათ მესხთა მხოლოდ ის ნაწილი მიიღებდა, ვისაც სამსახურებრივი მდგომარეობა ავალდებულებდა ამას (გასათვალისწინებელია ისიც, რომ ვალდებულება და სურვილი ყოველთვის არ ემთხვევა ერთმანეთს). გამორიცხული არ არის სხვა ცალკეული შემთხვევებიც. ამოურავოვის ცნობას ამაგრებს ის ფაქტიც, რომ ერეკლეს მიერ ასპინძასთან დატყევებული და შემდეგ რუსეთის საიმპერატორო კარზე გაგზავნილი ორი მაღალჩინოსანი თურქიდან ერთ-ერთი საგარეო საქმეთა კოლეგიისადმი წარგზავნილ ყიზლარის კომენდანტ პოლკოვნიკ ი.ნეიმჩის 1770 წლის 25 ივნისის პატაკში არზრუმელ რეჯებ-ალად იხსენიება [20. 333(დოკ.№378)].

როგორც ვხედათ, ასპინძასთან ერეკლე მეფეს ძირითადად დაქირავებული ლევანდის რაზმები ებრძოდნენ (ლევანდის რაზმები ოსმალეთის იმპერიის დეკლასირებული ელემენტებუბისაგან იკრიბებოდა [110. 222]). ზემოთ ნახსენებ, ნ.პანინისათვის გაგზავნილ 12 მაისის წერილში ერეკლე მეფეც მხოლოდ ლეკებსა და ოსმალეთის ლევანდის რაზმებზე საუბრობს და არსად არ ახსენებს ადგილობრივი მოსახლეობის შეიარაღებულ წინააღმდეგობას [20. 217(დოკ.№300)]. პირიქით, დოკუმენტიდან ჩანს, რომ მოსახლეობა ერეკლესადმი ღოიილურად იყო განწყობილი. აღწერს რა თავის ქმედებებს ასპინძასთან გამარჯვების შემდეგ, ერეკლე II წერს: "ამას უკან ახალქალაქი, რომელიც რომ არის მტრის ადგილში, ყასაძნა ჩინებული და ციხე მაგარი, ამათ კაცი და წიგნი მიუუვლინეთ და შემორიგებას ეაწიეთ, მაგრამ, რადგან რომ რამდენიმე ოსმალთ ჯარის კაცნი შიგ ციხესა და ქალაქში უდგათ, ჩვენთან მოსვლა ველარ შეიძლეს" [20. 218(დოკ.№300)].

ა.მოურავოვისა და ერეკლე მეფის ცნობების შეჯერებით ირკვევა, რომ ადგილობრივი მოსახლეობა ოსმალური ხელისუფლების მიერ არასანდო ელემენტად განიხილებოდა და ციხეებში შერეკილი, მკაცრი კონტროლის ქვეშ იმყოფებოდა. რომ არა ტოტლებენის ინტრიგების გამო იძულებითი უკანდახევა, ასპინძასთან ბრძოლის შემდეგ ერეკლე ადვილად გასტეხთა მეციხოვნე ოსმალთა წინააღმდეგობას და ადგილობრივ ქართველთა მხარდაჭერით საფაშოს მნიშვნელოვან ნაწილსაც დაეუფლებოდა. ეს კი შემდგომი წინსვლისათვის საუკეთესო პლაცდარმი იქნებოდა.

აღნიშნული მოსაზრების რეალობაში კიდევ უფრო გეარწმუნებს კაპიტან ლეოვის 1774 წლის 5 ივლისის მოხსენება ნ.პანინისადმი. ეხება რა იმავე წელს აჭარაში მომხდარ ანტიოსმალურ აჯანყებას, ლეოვი აღნიშნავს: "მებრძოლი ქრისტიანი ხალხი, აჭარლებად სახელდებული, მცხოვრები მთებში გურიასა და თურქეთს შორის, შავი ზღვიდან აღმოსავლეთით, თურქთა ქვეშევრდომობიდან სრულიად განდგა; ასე რომ, როცა ახალციხის ფაშა თურქთა გარკვეული რიცხვით ამ ხალხის დასამორჩილებლად აჭარაში შევიდა, მათ იგი დაამარცხეს და აჭარიდან განდევნეს" [20. 919 (დოკ.№762)]. როგორც ეხედავთ, აჭარაში ჯერ კიდევ იმდენად მტკიცე ყოფილა ქრისტიანული სარწმუნოება და იმდენად აშკარა ანტიოსმალური განწყობილება, რომ გარეშე თვალისთვისაც კი ადვილი შესამჩნევი გამხდარა. მეტ-ნაკლებად მსგავსი სიტუაცია სუფევდა ახალციხის საფაშოს სხვა პროვინციებშიც.

ყოველივეს გათვალისწინების შემდეგ გარკვეულ დამაჯერებლობას იძენს ზ.ტიტინაძის ერთი, ცოტა არ იყოს, თამამი განცხადებაც. იგი წერს: "აჭარლებმა არამცთუ უშველეს ოსმალთ, არამედ ჩუმათ ერეკლე მეფეს ესენი დახმარებასაც აძლევდნენ. მაინც ამათაც და მესხ ჯავახ ქართველ თათრებსაც (ანუ ქართველ მაჰმადიანებს - ო.ჯ.) ერეკლე მეფე დიდად უყვარდათ, ამიტომაც გაიმარჯვა ერეკლე მეფემ და

ასპინძაზედ იმოდენა ოსმალთა ჯარი სულ დაამხო და მოს-
პო" [82. 132].

ამრიგად, დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას, ერეკლე II-ის
გეგმებს მესხეთის მიწებთან დაკავშირებით ახალციხის
საფაშოში ფრიად ნოყიერი ნიადაგი გააჩნდა.

ანატოლიაში ერეკლე მეფის პოტენციურ მოკავშირეებს
შორის ლაზებიც უნდა მოვიაზროთ.

ოსმალთაგან ტრაპიზონის საკეისროს დაპყრობა-გაუქმების
დროიდან მოკიდებული (1461 წ.), ლაზ-ჭანებს არასოდეს შეუწ-
ყვეტიათ ბრძოლა ეროვნული თვითმყოფადობის შენარჩუნე-
ბისა და ოსმალური უღლის მოშორებისათვის. სწორედ ამ
უკომპრომისო ბრძოლის შედეგი იყო ის, რომ მიუხედავად
დიდი ძალისხმევისა, ოსმალებმა ლაზებში ვერც ქრისტიანობა
ამოძირკვეს ბოლომდე და ვერც ზოგადქართული ეროვნული
თვითშეგნება.

როგორც ცნობილია, გარდა მაჰმადიანი ლაზებისა, რომ-
ლებიც დიდ უმრავლესობას შეადგენდნენ, საფაშოს ტერი-
ტორიაზე საკმაოდ ცხოვრობდნენ ქრისტიანი ლაზებიც.
მართალია, ოსმალეთის მთავრობა, გარკვეული მოსაზრებით,
ყოველთვის უარყოფდა ქრისტიანი ლაზების არსებობას და
მათ ბერძნებად ნათლავდა, მაგრამ ფაქტია, რომ პონტოელი
"ბერძნების" დიდი ნაწილი ლაზური წარმოშობისა იყო [32.
38; 41. 205-206]. ამ საკითხთან დაკავშირებით შ.გლომსაძე წერს:
"დღეს ოფიციალური დოკუმენტებით ქრისტიანი ლაზი აღარ
არსებობს, ისინი ბერძნებად არიან აღრიცხული, თუმცა ყვე-
ლა მათ ჯერ კიდევ ახსოვთ გადმოცემა თავიანთი ლაზური
წარმოშობის შესახებ" [50. 27]. გარდა აშკარა ქრისტიანებისა,
ტრაპიზონის საფაშოში ცხოვრობდნენ ე.წ. "კრიპტოქრისტიან-
ები", ანუ "ფარულქრისტიანებიც", რომლებიც გარეგნულად
მაჰმადიანობას აღიარებდნენ, სინამდვილეში კი ქრისტიანობის
ერთგულნი რჩებოდნენ [32. 18-37]. წ.ბაწაში კრიპტოქრისტიან-
ების დიდ ნაწილს ლაზებად მიიჩნევს. ისინი საკმაოდ
მრავალრიცხოვანი იყვნენ და შესაფერის მომენტში აშკარა-
დაც აღიარებდნენ თავიანთ სარწმუნოებას [32. 27-34].

ლაზთა ქრისტიანული ნაწილი თავისი მენტალიტეტით ყველაზე უფრო ანტიოსმალურად განწყობილი ძალა იყო. თუმცა, მათ არც მაჰმადიანი ლაზები ჩამორჩებოდნენ და ოსმალური მმართველობის მიმართ ნაკლებ შეურიგებლობას არც ისინი ამჟღავნებდნენ. საერთოდ, მაჰმადიანი და ქრისტიანი ლაზები ერთმანეთის მიმართ სოლიდარობას იჩენდნენ. "ბალკანეთის ომებამდე (1912-1913 წწ.) - მიუთითებს წ.ბაჭაში - ქრისტიანები და მუსულმანები სრულ თანხმობაში ცხოვრობდნენ, ინარჩუნებდნენ ნათესაურ კავშირებს და ერთადვე აღდგებოდნენ ხოლმე მხოლოდ ხარკის ამკრეფთა და საერთო ექსპლუატატორთა წინააღმდეგ, რასაც მრავალი წერილობითი წყარო და სხვა საბუთები ადასტურებენ" [32. 50].

ამ ბრძოლის შედეგად, XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში ტრაპიზონის საფაშოს ტერიტორიაზე ოსმალეთის სულთნის ხელისუფლება ჯერ კიდევ ნომინალურ ხასიათს ატარებდა. ადგილობრივი ბეგები ერთგვარ დამოუკიდებლობას ინარჩუნებდნენ. ასეთი ვითარება XIX საუკუნის შუა ხანებამდე გრძელდებოდა. გარკვეულ წარმატებას ოსმალებმა 1834 წელს მიაღწიეს, როცა სულთნის მთავრობამ ლაზეთში ექსპედიცია ჩაატარა და მათი ნაწილი ბალკანეთსა და დასავლეთ ანატოლიაში გაასახლა. მიუხედავად ამისა, ლაზები შემდგომ წლებშიც დამოუკიდებელ ძალად გრძნობდნენ თავს და არაიშვიათად მტრობდნენ ოსმალებს. ამდენად, "ლაზები, როგორც ეთნიკური ერთეული, აუტანელ მდგომარეობაში მყოფნიც კი უპირისპირდებოდნენ თურქებს" [32. 10-11]. დიდი მცდელობის მიუხედავად, მათში ეროვნული თვითშეგნების ამოძირკვა არ მოხერხდა. XIX საუკუნის მეორე ნახევარშიც კი ამ მშვენიერი კუთხის წარმომადგენლებს ახსოვდათ თავიანთი ჭეშმარიტი წარმომავლობა და ნათესაური კავშირების არსებობა დანარჩენ ქართველობასთან, განსაკუთრებით მეგრელებთან. 1873 წელს, აჭარაში თავისი ცნობილი მოგზაურობის დროს, დ.ბაქრაძე ესაუბრა ორთახოფელ ლაზ ხასან-ალა მურადოღლის, რომელიც ბეგების საგვარეულოს ეკუთვნოდა. სხვა მრავალს შორის ხასან ალას ესეც უთქვამს:

“საერთოდ ჩვენებური თქმულებით, ჩვენ ლაზები, მეგრელებთან ერთად ერთ ტომს შევადგენდით... ჩვენმა ბეგებმა თითქმის ყველამ იცის ქართული; ქართულად უპირატესად მათი ცოლები კითხულობენ და წერენ; ეს იმიტომ, რომ მათ ძველთაგანვე ნათესაობა აქვთ ჩურუქსუელ და მეგრელ მაღალ საზოგადოებასთან” [31. 29].

ლაზებში არსებულ ქართულ თვითშეგნებაზე მოგვითხრობს ზ. ზიგინაძეც, რომელსაც მრავალი გადმოცემა გაუგონია “თვით ლაზელ მოხუცებულ ხოჯიებისაგან 1895 წელს” [83. 9-10]. საინტერესოა მისი ერთი ცნობაც: “1860 წელს ალი ფაშა თავდგირიძემ ცოლად შეირთო ლაზი თავადის შაინ-ოღლის ქალი დინდინ-ხანუმი. ეს ქალი ქობულეთში მოიყვანეს. ამ დროს ამ ქალმა ქართული წერა-კითხვა იცოდა, რომელიც ლაზისტანში ესწავლა” [83. 20].

გასაგებია, რომ თუ XIX საუკუნის ბოლოს, ოსმალთა დიდი მცდელობის მიუხედავად, ლაზებში ჯერ კიდევ ღვიოდა ეროვნული თვითშეგნება, ბევრად ძლიერი იქნებოდა იგი XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში, როცა ადგილობრივი ბეგები ქედს არ უხრიდნენ სულთანს და, ფაქტობრივად, ნახევრად დამოუკიდებელ მდგომარეობაში იმყოფებოდნენ.

ისტორიკოს დ. ჯანელიძის გამოკვლევით, ლაზების მიწა-წყალს 1749-85 წლებში განაგებდა ლაზთა ბელადი ჯანიკლი ალი-ფაშა. “მის ძალაუფლებას ემორჩილებოდა მცირე აზიის 4 სადროშო, ანუ სანჯაყი და 60-მდე მაზრა. ამ თვალუწვდენელ ტერიტორიაზე მდებარეობდნენ მსოფლიოში სახელგანთქმული ქალაქები – სინოპი, ტრაპიზონი, არზრუმი, ამაზია და სხვ... საჭიროების შემთხვევაში ჯანიკლი ალი-ფაშას შეეძლო რაღაც ათიოდე დღეში 60 ათასამდე მეომარი შეეყარა”. დიდი პატივისცემით ეპყრობოდა ქრისტიანებს. ისინი დიდი რაოდენობით იყვნენ მის სამხედრო ნაწილებში და მისდამი ერთგულებით გამოირჩეოდნენ. თვით “ფაშას პირად მცველთა რაზმი მხოლოდ და მხოლოდ ქრისტიანებისაგან შედგებოდა” [87. 180-181].

ჯანიკლი ალი-ფაშა, "როგორც რიგი დოკუმენტებისა გვაძნობს, ფარულად ქრისტიანობდა კიდევ. იგი სხვადასხვა დროს იყო ტრაპიზონისა და არზრუმის ვილაეთების გამგებელი, ანატოლიის სერასკერი, ფლობდა ევზირის სახელოს, გამოირჩეოდა საქართველოსადმი კეთილგანწყობით" [70. 73]. ერთ-ერთ ცოლად ესეა იმერეთის მეფის სოლომონ I-ის და თუ შვილი [87. 182-183].

სულთნის ხელისუფლებისადმი დამოკიდებულებაში ეს ძლიერი და მდიდარი პიროვნება აშკარა ურჩობას იჩენდა, რამაც მისთვის სასიკედილო განაჩენის გამოტანა განაპირობა. ბრწყინვალე პორტამ ღაზთა ბელადის წინააღმდეგ ინტრიგების ქსელიც დახლართა და მას მეზობელი ფეოდალი, თურქი ჩაფან-ოღლუც მიუსია. რუსეთის რეზიდენტი სტამბოლში ა.სტახიევი 1779 წლის 2 ოქტომბერს ნ.პანინს სწერდა: ჩაფან-ოღლუს "ხონთქრის კარმა დააეალა მოესპო ჯანიკლი ალი-ფაშას მთელი საგეარეულო, რომელიც ბატონობდა შავი ზღვის სანაპიროზე სინოპიდან ტრაპიზონამდე და ხშირად არ ასრულებდა ხონთქრის კარის ბრძანებას" [87. 185].

მტრებმა თავდაპირველად მოახერხეს და ჯანიკლი ალი-ფაშა იძულებული გახადეს 1779 წლის ოქტომბრის ბოლოს სამშობლოდან გაქცეულს თავი რუსეთის ხელდებულ ყირიმის სახანოსათვის შეეფარებინა. აქ იგი რუსეთთან კავშირის ძიებას იწყებს და იმპერატრიცა ეკატერინე II-ს, მცირერიცხოვანი რუსული რაზმით დახმარების შემთხვევაში მთელი ანატოლიის დაპყრობას კპირდება [87. 190].

მიუხედავად ჯანიკლი ალი-ფაშას ყირიმში გახიზვნისა, მის ერთგულ ღაზებს ოსმალების წინააღმდეგ ბრძოლა არ შეუწყვეტიათ, რამაც მალე მისი უკან დაბრუნების შესაძლებლობა განაპირობა. დაბრუნებული ღაზი ბელადი 1783 წელს მასთან ჩასულ რუსეთის აგენტებს ხედება და კვლავ აგრძელებს მოლაპარაკებას "მცირე აზიაში მოსალოდნელი შეგზრის შემთხვევაში ღაზისტან-რუსეთის სამხედრო თანამშრომლობისა და მოკავშირეობის შესახებ" [87. 206].

რეალურ მოქმედებებზე გადასვლა სიკვდილმა აღარ აცალა - იგი 1785 წელს გარდაიცვალა.

აღსანიშნავია, რომ რუსებისადმი სიმპათია ჯანიკლი ალი-ფაშას ჯერ კიდევ 1768-1774 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომში გამოუვლენია, რაც, დ.ჯანელიძის აზრით, შეიძლება მისი შერისხვის ერთ-ერთი მიზეზიც ყოფილიყო.

საინტერესოა, რომ XIX საუკუნის დასაწყისში ჯანიკელი ლაზები, რომლებსაც ფრანგი დიპლომატი ამადე ჟობერი მოსინიკების, ტიბარანებისა და ხალიბების შთამომავლებად მიიჩნევს, კვლავ განაგრძობდნენ შეუპოვარ ბრძოლას ბრწყინვალე პორტას წინააღმდეგ. ამჯერად ლაზებს სათავეში ჯანიკლი ალი-ფაშას შვილიშვილი, თავადაც ჯანიკის ფაშა, თაიარი ედგა [22. 89-93, 220].

ჯანიკლი ალი-ფაშას საგვარეულოს დიდ გაელენაზე ჯანიკისა და ტრაპიზონის რაიონებში სხვა წყაროებიც მიუთითებენ (ჟ.ტანკუანი, ამილერი, ჯ.პალგრევი და სხვ.) [55. 214-215]. აფასებს რა არსებულ ვითარებას, მეკლევარი ი.ნაჭყებია ასკენის: "XIX საუკუნის დასაწყისში ჯანიკში ძალაუფლება ჯერ კიდევ მემკვიდრეობით გადადიოდა ადგილობრივ ძლიერ ფეოდალურ ოჯახში და, პორტასათვის ყოველწლიური სავალდებულო გადასახადის გაგზავნის მიუხედავად, იგი დამოუკიდებლად მიიჩნეოდა თავს. ეს კარგად ჩანს თაიარის მიერ სულთან სელიმ III-ის წინააღმდეგ მოწყობილი აჯანყებდანაც" [55. 215].

განხილულიდან ნათელია, რომ XVIII საუკუნის 60-70-იანი წლებისათვის ტრაპიზონის საფაშოში ანტიოსმალური ტალღის აგორების ფრიად ხელსაყრელი ნიადაგი არსებობდა. ნახევრად დამოუკიდებელი ლაზი ბეგების ბრძოლა სულთნის სიუზერენობის სრული ლიკვიდაციისათვის და მათი ბელადის, ჯანიკლი ალი-ფაშას შესაძლებლობა-მისწრაფებები გვაძლევს საშუალებას ვიფიქროთ, რომ ანატოლიის სიღრმეში რუს-ქართველთა ერთობლივი არმიის შეჭრის შემთხვევაში ლაზები ანტიოსმალურ კოალიციას შეუერთდებოდნენ. მით უმეტეს, რომ ანატოლიაში ერეკლე II-ისა და მისი მოკავშირე

რუსული რაზმის გამოჩენა ავტომატურად გამოიწვევდა აქ მცხოვრები მრავალრიცხოვანი სომხების, იეზიდებისა და ასირიელების ანტიოსმალურ აჯანყებას – ამ ხალხების სასულიერო და საერო წინამძღოლები წლების განმავლობაში მიმოწერას აწარმოებდნენ მეფე ერეკლესთან ერთობლივი გამოსვლის თაობაზე (იხ. ქვემოთ). ამას დაეუმატოთ ახალციხის საფაშოს ქართული მოსახლეობის აშკარა სიმპათიები ერეკლე მეფისადმი და ჩვენ დაერწმუნდებით, რომ ოსმალეთის იმპერიის საერთო კრიზისისა და მიმდინარე რუსეთ-ოსმალეთის ომის ფონზე, ეს კოალიცია მრისხანე ძალად იქცეოდა. იგი ოსმალთა ბატონობას რეგიონში სერიოზულ საფრთხეს შეუქმნიდა. ვფიქრობთ, ლაზები ხელიდან არ გაუშვებდნენ ასეთ შანსს და შეეცდებოდნენ მის გამოყენებას ეროვნული დამოუკიდებლობის მოსაპოვებლად.

თავისთავად იბადება კითხვა – მოვლენების ასეთი სცენარით განვითარების შემთხვევაში ვის დარწმუნებოდა განთავისუფლებული ლაზური მიწები?

ოსმალეთის ქართული პროვინციების განთავისუფლების გეგმებში ერეკლე II მხოლოდ დანარჩენი საქართველოს მოსაზღვრე აღმოსავლეთ ლაზეთის სექტორზე ამახვილებს ყურადღებას. "რომელნიც შავი ზღვის გარეშემო ჩვენ კერძო (ანუ ჩვენს მხარეს, ჩვენთან ახლოს – ო.ჯ.) ადგილნი უჭირავენ, შესაძლებელ არს... მიეუღოთ" – აცხადებს იგი [19. 141(დოკ.№160)]. ისტორიული ტრადიციითაც სწორედ ეს კუთხე შემოდიოდა ძირითადად ქართულ სახელმწიფოებრივ საზღვრებში. ამდენად, ერეკლე II-ს პრეტენზია არ უნდა პქონოდა (ეს არც ჩანს) ტრაპიზონის მთელ საფაშოზე და პრინციპში, არც იმის წინააღმდეგი უნდა ყოფილიყო, რომ აქ ტრაპიზონის საკეისროს მსგავსი ლაზთა დამოუკიდებელი პოლიტიკური ერთეული წარმოქმნილიყო. ყოველ შემთხვევაში, თუ ტერიტორიული საკითხების პრობლემა პრაქტიკულად დადგებოდა, იგი ნამდვილად შეძლებდა სათანადო კონსენსუსის მიღწევას. ასეთი მსჯელობის საფუძველს შემდეგი ფაქტი გვაძლევს: 1787-1791 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომში ერეკლე

II კვლავ ითხოვს რუსეთის მთარობისაგან მესხეთის მიწების გამოხსნას. არსებული რეალობიდან გამომდინარე იგი მზად არის გამოიჩინოს ზომიერება, დასჯერდეს მხოლოდ "ახალციხესა და იმის პროვინციებს", ხოლო "აჭარა და იქეთა მხარე" იმერეთის სამეფოს დაუთმოს [76. 138].

ამრიგად, XVIII საუკუნის 60-70-იან წლებში არსებული ვითარების გათვალისწინებით, ახალციხისა და ტრაპიზონის საფაშოების ქართული მოსახლეობა შესაძლებელია განვიხილოთ როგორც პოტენციური ანტიოსმალური ძალა და ერეკლე II-ის ბუნებრივი მოკავშირე. აქაური რესურსების გამოყენება მნიშვნელოვნად შეუწყობდა ხელს ერეკლესეული გეგმების პრაქტიკულ რეალიზებას.

§ 2. ჩრდილო-აღმოსავლეთ ანატოლიის სომხური, ასირიული და იეზიდური მოსახლეობის ანტიოსმალურ კოალიციაში მონაწილეობის საკითხი

1768-74 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომში ქართლ-კახეთის სამეფო კარზე ისტორიული მესხეთის განთავისუფლების საკითხის წინა პლანზე წამოწევამ ერეკლე II-ის ყურადღება ჩრდილო-აღმოსავლეთ ანატოლიაში არსებულ ანტიოსმალურ ძალებზე გაამახვილა.

ანატოლია (მცირე აზია), ისტორიული რეალობიდან გამომდინარე, ყოველთვის მოიაზრებოდა ოსმალეთის იმპერიის სახელმწიფოებრივ ბირთვად როგორც პოლიტიკური, ისე ეთნიკური თვალსაზრისით. მიუხედავად ამისა, XIX საუკუნის მთელ სიგრძეზეც კი, ანატოლიის მოსახლეობის თითქმის ნახევარს არათურქული ეთნოსები (ქართველები, ბერძნები, სომხები, იეზიდები, ასირიელები და სხვ.) შეადგენდნენ [51. 73-74].

სომხები, ასირიელები და იეზიდები განსაკუთრებით ჩრდილო-აღმოსავლეთ ანატოლიაში ანუ საქართველოს მოსაზღვრე

რეგიონში ცხოვრობდნენ კომპაქტურად და თავიანთი ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობებით ფეთქებადსაშიშ მდგომარეობას ქმნიდნენ აქ. რუსეთ-ოსმალეთის ომმა კარგი პირობები შექმნა მათი გააქტიურებისათვის.

ჯერ ერთი, დუნაის მიმართულებით ასეულ ათასობით მებრძოლის გადასროლის აუცილებლობამ აღნიშნულ რეგიონში ოსმალეთის იმპერიის საბრძოლო რესურსები შეამცირა. მეორეც, რუსულ-ქართული ალიანსის ჩამოყალიბებამ და ამიერკავკასიაში რუსული რეგულარული რაზმების გამოჩენამ აღფრთოვანებაში მოიყვანა ანტიოსმალური ძალები და პორტასთან საომრად დარაზმა ისინი.

ერეკლე მეფეს, რომელსაც აღნიშნულ ხალხებთან ჯერ კიდევ ომამდე ჰქონდა დამყარებული ურთიერთობა, ეძლეოდა ანტიოსმალური კოალიციის ჩამოყალიბების და ჩრდილო-აღმოსავლეთ ანატოლიაში ფართომასშტაბიანი სამხედრო კამპანიის ჩატარების ისტორიული შანსი. ამ საქმეში მას ადგილობრივი მოსახლეობის მხარდაჭერის დიდი იმედი ჰქონდა. "სომხებიც, ასირიელებიც და იეზიდებიც, - წერს სომეხი ისტორიკოსი ა.იოანისიანი, - ერეკლეს თავიანთ დახმარებას პირდებოდნენ და იმედოვნებდნენ რა რუსული და ქართული ჯარების შემოსვლას, იარაღის აღებისათვის სრულ მზადყოფნას გამოხატავდნენ" [102. 291].

ერთობლივი გამოსვლის მომზადების მიზნით, ერეკლე II ანატოლიელ თანამოაზრეებთან აქტიურ მოლაპარაკებებს აწარმოებდა. როგორც ირკვევა, 1769 წლის ბოლოსათვის ამ კუთხით უკვე ჩატარებული იყო გარკვეული საორგანიზაციო სამუშაოები. ეს კარგად ჩანს ქვემოთ მოყვანილი დოკუმენტებიდან.

1769 წლის 27 დეკემბერს, ტოტლებენისათვის გაგზავნილ წერილში ერეკლე მეფე აღნიშნავს, რომ რუსეთთან თავისი კავშირის შესახებ მან აცნობა სომხებსა და ასირიელებს, რაზედაც მათ წერილობით გამოთქვეს სურვილი ქრისტიანობის მტრების წინააღმდეგ ერთობლივი ბრძოლის თაობაზე [102. 286].

რუსეთის რწმუნებულ ამოურავოვისათვის განკუთვნილ, 1770 წლის 2 იანვრით დათარიღებულ წერილში ქართლ-კახეთის მეფე მიუთითებს: "აისორნი ქრისტიანენი, რომელნიც მრავალნი ხალხნი არიან ბაიაზეთის იქით, ოსმალოს მამულში დგანან; გარეშემო მრავალნი ქრისტიანნი სომეხნი არიან; ისინი ნიადაგ ჩვენ წიგნსა გეწერენ და პირობა აქვთ ჩვენთან" [19. 521(დოკ.№222)].

ჩრდილო-აღმოსავლეთ ანატოლიის ანტიოსმალურ ძალებთან ურთიერთობა ერეკლე II-მ 1760-იანი წლების დასაწყისში დაამყარა. იგი 1764 წელს სომეხთა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის თვალსაჩინო წარმომადგენლის, იოსებ ემინის მეშვეობით მუშის ეპისკოპოს ოენანს დაუკავშირდა. კავშირის მიზანი ოსმალთა წინააღმდეგ ერთობლივი ბრძოლა იყო. თავისი ანტიოსმალური განწყობილებით ცნობილმა ოენანმა მაშინ დიდი ორგანიზატორული ნიჭი გამოავლინა. მან "კავშირი გააბა იეზიდების ბელადებთან, ქურთთა ტომების სულთნებთან, ნესტორიან ასირიელებთან, მიიმხრო ანატოლიის თითქმის მთელი სომხური მოსახლეობა. ემინის თქმით, ოენანს მზად ჰყავდა 40 ათასი მეომარი და მხოლოდ ერეკლე II-ის თანხმობა იყო საჭირო. ემინისავე გადმოცემით, ანატოლიელი სომხებისათვის საკმარისი იყო ქართველი მეფის თუნდაც სიგელი, რომ ცხადი ყოფილიყო ერეკლე II-ის მონაწილეობა აჯანყებაში" [52. 263]. მისივე ცნობით, "ერეკლემ მხარი დაუჭირა აჯანყებას. გადაწყვეტილი ყოფილა 10 000 ქვეითი და 5 000 ცხენოსანი ქართველი მეომრის შეტრა დასავლეთ სომხეთში" [69. 35].

ერეკლეს გადაწყვეტილება მოტივირებული იყო იმხანად ოსმალეთთან არსებული დაძაბული ვითარებით. როგორც პროფ. გ.მაისურაძე მიუთითებს, თურქთა "საექსპედიციო კორპუსი მზად იყო აღმოსავლეთ საქართველოში შემოსატრელად და მდგომარეობა ერეკლეს უკარნახებდა ყველა საშუალება მოესინჯა, რაც კი მოსალოდნელ ომში დაეხმარებოდა" [52. 263]. პორტასთან ურთიერთობის მოწესრიგების შემდეგ ერეკლე მეფემ მიზანშეწონილად აღარ მიიჩნია აჯანყებისათვის

დასტურის მიცემა, თუმცა კავშირი ანატოლიელ ლიდერებთან არ გაუწყვეტია.

როგორც ზემოთ აღინიშნა, რუსეთ-ოსმალეთის ომთან დაკავშირებით კელაჲ წინა პლანზე წამოიწია ერთობლივი ანტიოსმალური გამოსვლის საკითხი და მოლაპარაკებები ახალი ძალით გაიშალა.

ანატოლიელი სომხების მხრიდან განსაკუთრებული აქტიურობით კელაჲ მუშის ეპისკოპოსი ოენანი გამოირჩეოდა. 1769 წლის პირველ ნახევარში იგი სტამბოლიდან წმინდა კარაჲეტის სახელობის მონასტერში დაბრუნდა და კელაჲ აჯანყებისათვის მზადებას შეუდგა. როგორც ირკევეა, მას ამ მიზნით 8 ათასი ცალი თოფიც შეუძენია [102. 283-284].

ჩრდილო-აღმოსავლეთ ანატოლიაში სომხები დიდი რაოდენობით ცხოვრობდნენ. სხვადასხვა მონაცემით XIX საუკუნის 70-80-იან წლებში მათი რიცხვი 2 მილიონამდე აღწევდა [101. 154-157]. ერთი საუკუნით ადრე ისინი ორჯერ ნაკლებიც რომ ყოფილიყვნენ, საყოველთაო აჯანყების შემთხვევაში მაინც ანგარიშგასაწევი ძალა მოგროვდებოდა. ეპისკოპოს ოენანის მეთაურობით ანატოლიელი სომხები დიდ სამსახურს გაუწევდნენ ანტიოსმალურ კოალიციას.

მცირერიცხოვანი არც ასირიელთა მოდგმა იყო. "საქართველოს მეზობელი ქვეყნების აღწერაში", ერეკლე II ნ.პანინის სწერს: "სირიელნი... არიან ერნი მრავალნი, მქონებელნი მთისანი თუ ბარისანი, სარწმუნოებით სრულიად ქრისტიანენი, ვითარ რაოდენნიმე მილიონნი, და უფროსი ერთი გამოცდილნი ბრძოლათა შინა; ერთი წელიწადი არის, რომ მრავალჯერ მოგვივლინეს კაცნი ვედრებისანი სამღვდელონი, ეპისკოპოსნი, და მღუდელნი, ანუ თუ მთავართაგანი, მევედრენ და გვევედრებიან იქიდამ აყრასა და ჩუენს ქვეყანაში მოსულასა". შემდეგ ერეკლე მეფე ოსტატურად განავითარებს აზრს და ასკენის, რომ როცა "მისის ღიდებულების (ანუ იმპერატრიცას - ო.ჯ.) ხელი დაგვეფარება, მაშინ ამ სირიელთა ერისა და ადგილისაგან ძალსა არა მცირედსა მოვირთხამთ... და ქრის-

ტიანობის მტერზედ აღმხედრდებიან და აღვამხედრებთ" [19. 361-362(დოკ.№123)].

მართალია, ასირიელთა რიცხვის "რაოდენნიმე მილიონ-ნამდე" გაზრდა გაზვიადებულია, მაგრამ ცოტანი რომ არ იყვნენ, ეს უდავოა. ფაქტია, რომ ნესტორიანელი ასირიელუბის სულიერი წინამძღოლი მარ-შიმუნი (ანუ კათალიკოსი) ერეკლეს 20 ათასი მებრძოლის გამოყენებას ჰპირდებოდა [20. 339(დოკ.№382)]. მებრძოლთა დაახლოებით ამავე რიცხვს ასახელებს თბილისელი ტერტერა ტერ-გაბრიელი, რომელიც ქართლ-კახეთის მეფის დავალებით 1766 წლის დასაწყისში წმინდა კარაპეტის მონასტერში იმყოფებოდა ოვნანთან. ტერ-გაბრიელის მიერ ემინისადმი გაგზავნილი წერილით ირკვევა, რომ თბილისში დაბრუნებისას მას გზად გაუვლია ხოის პროვინციაში (ირანი) მცხოვრები ასირიელების სოფელზე, სადაც აცნობეს, რომ მაღალ მიუვალ მთებში (ვანის საფაშო, ოსმალეთი) მცხოვრებ ასირიელებს, რომლებიც არც ერთ მაჰმადიანურ სახელმწიფოს არ უხდიდნენ ხარკს, ემინის ხელქვეით 18 ათასი მებრძოლის გამოყენა შეეძლოთ [102. 234-235]. სხვათა შორის, ემინმა მართლა სცადა ამ შესაძლებლობის გამოყენება, მაგრამ აღმოაჩინა, რომ ასირიელები, ისევე როგორც ანატოლიელი სომხები, მხოლოდ ერეკლე მეფის მხარდაჭერის შემთხვევაში იმსჯელებდნენ აჯანყებაზე [102. 241-242].

ნესტორიანელი ასირიელების დიდი ნაწილი ოსმალეთის ფარგლებში ცხოვრობდა, შედარებით მცირე – ირანში. მათი სულიერი წინამძღოლი იყო კათალიკოსი, ანუ მარ-შიმუნი, რომელიც ეპისკოპოსების დახმარებით მართავდა მრევლს. სულ იყო 8 ასირიული საეპისკოპოსო (4 ოსმალეთში, 4 ირანში) და 13 ეპისკოპოსი (9 ოსმალეთში, 4 ირანში) [108. 50]. ასირიელთა სასულიერო ფენა ოსმალეთის, ირანელებისა და ქურთების დიდი პატივისცემით სარგებლობდა [108. 51].

ოსმალეთის ქვეშევრდომი ნესტორიანელი ასირიელები ძირითადად ვანის საფაშოში იყვნენ თავმოყრილი, განსაკუთრებით ხაკიარის სანჯაყში (ხაკიარის ვილაეთი თანა-

მედროვე თურქეთში). ისინი ორ ნაწილად იყოფოდნენ: რაიები, ანუ დაბლობში მცხოვრები, მაჰმადიან ფეოდალთა ბატონობის ქვეშ მოქცეულნი და თავისუფალი მთიელები, რომლებიც თავისუფლებისმოყვარეობით გამოირჩეოდნენ და პოლიტიკური და რელიგიური თვალსაზრისით უშუალოდ მარ-შიმუნს ემორჩილებოდნენ, რომელიც თავის მხრივ სულთნის უზენაესობას ცნობდა [105. 9].

როგორც ელალიანი მიუთითებს, მთიელი ასირიელები მებრძოლი სულის ხალხი იყო. ყოველი აქაური ბიჭი ოცნებობდა კარგი მეომარი დამდგარიყო [105. 12]. მეზობელ ქურთებთან ასირიელებს ხან მტრული დამოკიდებულება ჰქონდათ, ხან კი ერთობლივად გამოდიოდნენ ოსმალების წინააღმდეგ. ასე მაგალითად, 1810 წელს 12 ათასი ასირიელი ქვეითისა და 2 ათასი ქურთი ცხენოსნისაგან შემდგარმა რაზმმა სასტიკად დაამარცხა ჯულამერკის ქურთი ემირის, მუსტაფას წინააღმდეგ გამოგზავნილი სულთნის 20 ათასიანი ჯარი [108. 51]

ქართლ-კახეთის მეფესთან მოლაპარაკებას თვით მარ-შიმუნი აწარმოებდა ისაია ასურთ ეპისკოპოსის მეშვეობით. "1770 წელს ნესტორიანელთა კათალიკოსად იყო მარ-შიმუნ XIV, რომლის რეზიდენცია იმყოფებოდა სოფ. კუჩანესში, მდ. დიდი ზაბის აღმოსავლეთ ნაპირზე, ჯულამერკიდან 8 კმ-ს დაშორებით, ქურთისტანის მთებში" [80. 136].

როგორც ისაია ეპისკოპოსის 1770 წლის 15 აგვისტოს წერილზე გაკეთებული ერეკლე მეფის მინაწერიდან ირკვევა, ისაია ასირიელების ინიციატივით სწევია ქართლ-კახეთის მეფეს და კავშირი შეუთავაზებია მისთვის [20. 406(დოკ. №425)]. ამავე წერილის მიხედვით ჩანს, რომ ახალციხეზე რუს-ქართველთა კოალიციური ჯარის გალაშქრების პარალელურად ისაია ეპისკოპოსი ერეკლეს სპეციალური დავალებით ანატოლიისაკენ გამგზავრებულა.

წერილში ვკითხულობთ: "თქვენი ბედნიერი ოჯახიდან რომ წამოვედით, აპრილის 21-ში მოვედი ერევანს საღამათად, გვინდოდა ერევნიდამ ჩუმად წამოვსულიყავით, რომ არავის

ვეცნათ ვისმე. ერთიც ვნახეთ, ემზიადინის კათალიკოზმა იასაულები გამოგვისია, დაგვიჭირეს, წაგვიყვანეს ემზიადინს, ბევრი დარდუსარი გაესწიეთ, თქვენი წყალობით ჩითჩიოდლი გურგინა იქ მოგვესწრო, იმან მოგვარჩინა. იმ დარდით გზაზედ ავით გაეხდი, 40 დღეს შეუძლოთ გახლდი, მასუკან, თქვენი წყალობით, კარგათ შევიქენ; წავედი, იეზიდებიც ვნახე და აისორის კათოლიკეც. სიყვარულით თქვენი ყული შეიქნენ, ჩემო ხელმწიფე, რაც თქვენი ბრძანება იყო, ყოველს კუთხეზედ გაესინჯეთ... ერთი ამას მოგახსენებ, რომ ამ იეზიდებს და ამ კათოლიკოზს სიმოვნს ერთი თქვენი წყალობის წიგნი უბოძოთ ქართულის ენით, რომ ამათი გულიც გამაგრდეს” [20. 405-406(დოკ.№425)].

ჩანს, ახალციხის საფაშოსკენ რუსების თანხლებით დაბრუნებული (1770 წ. აპრილი) მეფე დარწმუნებული იყო, რომ აქტიური მოქმედების დრო დადგა და ესაიას საშუალებით სათანადო მითითება გაუგზავნა იეზიდებსა და ასირიელებს, რაც აჯანყების დაწყებისათვის საკმარისი არ აღმოჩნდა. როგორც ესაიას მოხსენებიდან ირკვევა, იგი საკმაოდ დაგვიანებით ჩავიდა დანიშნულების ადგილზე. ადვილი შესაძლებელია, ამ ხნის განმავლობაში ასირიელებისა და იეზიდების წინამძღოლებს რუს-ქართველთა კოალიციური ლაშქრობის ჩაშლის თაობაზე შეეცყოთ. ბუნებრივია, ისინი სიფრთხილეს გამოიჩინდნენ და ერეკლე მეფისაგან მეტ გარანტიებს მოითხოვდნენ.

როგორც მარ-შიშენ XIV-ის 1770 წლის ივლისის დასაწყისით დათარიღებული საპასუხო წერილიდან ირკვევა, იგი მზად იყო 20 ათასი მებრძოლი გამოეყვანა ოსმალების წინააღმდეგ, მაგრამ მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ერეკლე მეფე ანატოლიის სიღრმეში შეიჭრებოდა. "...ეს ჩვენი მიღეთის მთავარეპისკოპოზი ექილი გებრძანათ და რაყამი გებოძათ. მოვიდა ჩვენთან თქვენი ბუმბარაქი (ბედნიერი) რაყამი ვნახეთ. ემადლობთ იესო ქრისტეს, რომ ჩვენ მოგვხედა ბედნიერმა ხელმწიფემა. დიდი სიხარული მოგვანიჭა. თუ იკითხოთ ვნაშრათი, ჯუმათ ვართ, 20 ათაი ნოქარი თქვენი მოსამსახუ-

რე იქნება. ღმერთმა გამარჯვება მოგცეს. თქვენ ერთი იმედუი წყალობის წიგნი გეიბოძეთ, რომ ოსმალუსაგან არ გვეშინოდეს. პატარა მოახლოვდი, რომ ერთმანეთი ენახოთ. მას უკან ჩვენი თავი თქვენს უღურზედ დაედებთ" – მოახსენებდა მარ-შიმუნი ქართლ-კახეთის მეფეს [20. 339(დოკ.№382)].

აღნიშნული წერილები (სხვა კორესპონდენციასთან ერთად) ესაია ეპისკოპოსის კურიერმა 1770 წლის 26 სექტემბერს გადასცა ერეკლე მეფეს. მათ შორის იყო ერთი ასირიულ ენაზე შედგენილი წერილიც, რომელზედაც ერეკლე მეფემ გააკეთა შემდეგი მინაწერი: "ეს წერილი ასურული არის და რა სწერია, არ ვიცი, მაგრამ რომელმაც ეს წიგნი მოგვიტანა, იმან სიტყვით ასე გვითხრა: რომელიც ქართული წიგნი (მარ-შიმუნის ქართულენოვანი წერილი – ო.ჯ.) მოგვიტანა, ეს წიგნი იმის თანახმა არისო" [20. 340].

ასირიულენოვანი წერილი წინათ გამოქვეყნებული არ ყოფილა. მას პროფ. ე.მაჭარაძემ მიაგნო რუსეთის ცენტრალურ არქივში და აკად. წ.-კორ. კ.წერეთელს გადასცა, რომლის მიერ შესრულებული თარგმანიდან ირკვევა, რომ წერილი აბსოლუტურად სხვა შინაარსისაა და მისი ადრესატი არის იაკობიტი ასირიელების ეპისკოპოს-მიტროპოლიტი მარიშოიავი, წერილის ავტორი კი ნესტორიანელთა კათალიკოსი ანუ მარ-შიმუნ XIV.

კ.წერეთელი მიუთითებს, რომ "შესაძლებელია, ერეკლემ შეცდომით მიიღო ეს სირიული წერილი სხვა სირიული წერილის ნაცვლად. წინააღმდეგ შემთხვევაში ამ წერილის ერეკლესათვის გაგზავნას მხოლოდ ერთი ახსნა შეიძლება პქონდეს: სირიული ეკლესიის მეთაურებს სურთ "თავისი საქმის" კურსში ამყოფონ მეფე, რომელსაც მფარველობასა და შემწეობას სთხოვენ" [80. 138]. ვფიქრობთ, მისაღები განმარტებაა. თავის მხრივ ასევე იქცეოდა ერეკლე მეფე რუსეთთან მიმართებაში.

ასირიული წერილის შინაარსი საკმაოდ საინტერესოა. მარ-შიმუნი ეპისკოპოს მიტროპოლიტ მარ-იშოიაეს მიმართავს: "...შენმა კურთხეულმა წერილმა მოაღწია ჩვენამდე. წავიკით-

ხეთ და შევიტყვეთ ყოველი, რაც აღნიშნე მასში, და გავიხარეთ უზომოდ და გავმხნევედით ფრიად იმ სიტყვის შემდეგ, რომელიც შენ მოიწერე: ჩვენ გესურს, რომ იყოს მშვიდობა ჩვენს შორისო. ჩვენც ეს გესურდა ძველთაგანვე დღემდე... და ის, რაც შენ მოიწერე, მსურს შენ გნახოო, ჩვენც გვინდა ფრიად შენი ნახვა. და ყველგან, სადაც მოისურვებთ, შევხედეთ ერთმანეთს. ის რაც ჩვენ გესურს, ისაა, რომ შენ მოხვიდე აქ და ისევ დამეგობრდეთ ერთმანეთთან... სხვაც თუ გაინტერესებს, შეეკითხე შენს წარგზავნილებს, შენი სიბრძნისათვის მინიშნებაც საკმარისია" [80. 135].

მარ-შიმუნის იგავეური ნათქვამიდან შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ იგი იაკობიტი ასირიელების მიზიდვას გეგმავდა ანტიოსმალურ კოალიციაში. დაბეჯითებით ამის მტკიცება ძნელია, მაგრამ თუ ეს მოსაზრება ჭეშმარიტებას შეესაბამება, ანტიოსმალური მოძრაობის მოსალოდნელი მასშტებების გააზრების თვალსაზრისით ფრიად საინტერესო ფაქტთან გვაქვს საქმე.

ამდენად, მარ-შიმუნ XIV ერეკლე II-თვის სერიოზულ მოკავშირეს წარმოადგენდა. თუ გავითვალისწინებთ, რომ "ნესტორიანელი კათალიკოსები თავის მრევლის, ე.წ. მილეთის, არა მარტო სულიერი, არამდე საერო ლიდერებიც არიან" [80. 138], უნდა ვიგულისხმოთ, რომ მარ-შიმუნის უკან მთელი მისი მრევლი იდგა. ასირიელებს მართლაც შეეძლოთ ქმედითი სამსახურის გაწევა პორტას წინააღმდეგ ბრძოლაში, რომლისაგან განთავისუფლებას თავადაც ცდილობდნენ.

ანატოლიელი ქრისტიანების გარდა ერეკლე მეფეს ამავე რეგიონში მცხოვრები მრავალრიცხოვანი იეზიდებიც თხოვნენ დახმარებასა და კავშირს.

იეზიდები იმ ქურთულ ტომებს ეწოდება, რომლებმაც თავიანთი პირვანდელი სარწმუნოება შეინარჩუნეს. გარშემო მყოფთაგან განსხვავებული რწმენისათვის მათ სატანის თაყვანისმცემლებად მიიჩნევდნენ [95. 111-112]. როგორც თურქები, ისე ქურთი სუნიტები იეზიდებს თავიანთ მოსისხლე მტრებად თვლიდნენ და მზად იყვნენ მათთვის რაიმე ენება მიეყენე-

ბინათ. "ეშმაკის თაყვანისმცემელის" მკვლელობით ყოველი სუნიტი ისე ამაყობდა, როგორც რაიმე კარგი და წმინდა საქმის ჩადენით. მიუხედავად ამისა, 1832 წლამდე იეზიდები წარმოადგენდნენ ძლიერ და მდიდარ საზოგადოებას, რომელსაც მემკვიდრეობითი შეიხები მართავენ [93. 286].

იეზიდებს მტრობდნენ შიიტი სპარსელებიც. ფრანგი დიპლომატის, ამაღე ჟობერის თქმით, "იეზიდები... სპარსელებს საშინლად სძულთ. მაგრამ რადგან ისინი მამაცნი, გაბედულნი და კარგი მებრძოლნი არიან, ქურთი ბელადები თავიანთ სამფლობელოებში ცდილობენ მათ მიზიდვას" [22. 101]

იეზიდები მართლაც კარგ, შეუპოვარ მებრძოლებად ითვლებოდნენ, ძირითადად განსახლებულნი იყვნენ ქმოსულის ჩრდილოეთით მდებარე სინჯარის მთებში, დიარბექირისა და ვანის საფაშოებში, აგრეთვე მიმდებარე რაიონებში. XVIII-XIX საუკუნეების მიჯნაზე მათი რიცხვი 1 მილიონამდე აღწევდა [98. 27-29].

ერთ-ერთი ცნობით, XVIII საუკუნის მიწურულს დიარბექირის საფაშოში დიდ მიწებს ფლობდა ქურთი ბელადი თეიმურ-ფაშა, რომელსაც ძირითადად იეზიდებისაგან დაკომპლექტებული 70-ათასიანი ცხენოსანი ჯარი ემორჩილებოდა. ოსმალების ადგილობრივი ხელისუფლება ვერანაირად ახერხებდა მის დამორჩილებას [98. 24]. ეს კარგი მაგალითია იეზიდების შესაძლებლობების საჩვენებლად.

ერეკლე მეფეს ქ. ხოშაბის რაიონის (ქ. ხოშაბი მდებარეობს ქ. ვანის აღმოსავლეთით 45 კმ. დაშორებით), ანუ მაჰმუდის (აბაღას) ოლქის იეზიდები დაუკავშირდნენ. აქ თავმოყრილი იყო ვანის საფაშოში მცხოვრები იეზიდების ძირითადი ბირთვი [98. 28]. კავშირი აქაც ისაია ასურთ ეპისკოპოსის მეშვეობით ხორციელდებოდა. 1770 წლის 13 აგვისტოთი დათარიღებულ მის წერილში ერეკლე მეფისადმი ვკითხულობთ: "წავედი მაჰმედა ქურთისტანს, იეზიდების უფროსი ვნახე, თქვენი ბედნიერი რაყამი ვუჩვენე, დიდად გაეხარდათ, თქვენი რაყამი თავზედ დაიდევს და თქვენი მორჩილი შეიქნენ. ჩემო ხელმწიფე, ამას გეხვეწებიან, რომ ღვთით გამარჯვება მოგ-

ცეს; ხოშაბის ციხეს თხოულობენ, ცარიელ ციხეს, ჩვენ მოგეცესო, საქონელი არ გვინდაო, რომ თამამი იეზიდხანა იქ მოგვროდეთო. ამ წყალობას ეძებენ თქვენგან; ამას მოვახსენებ ჩვენ მწყალობელ ხელმწიფეს, რომ დიად კარგი ვაჟკაცები არიან; მოსულს აქეთ რაც იეზიდები არიან, სულ ამის მორჩილი არიან, თავი იეზიდებისა ეს ჩობან-ალა არის, ჩემო ხელმწიფე” [20. 402-403(დოკ.№421)]. წერილის კონტექსტიდან კარგად ჩანს, რომ ქართველ მეფეს დიდი ავტორიტეტი ჰქონია იეზიდებში. ირკვევა ისიც, რომ ერეკლეს დახმარებით მათი ბელადი ჩობან-ალა მაჰმუდის ოლქში თავისებური პოლიტიკური ერთეულის შექმნას გეგმავდა, რომლის ირგვლივ იეზიდები უნდა გაერთიანებულიყვნენ.

რუსი ავტორის, ო.ვილჩევისკის მითითებით, “ყველა იეზიდის მემკვიდრეობით მბრძანებელს წარმოადგენს ემირი, რომელსაც იმპერიალისტურის ომის (I მსოფლიო ომი – ო.ჯ.) დამთავრებამდე ოფიციალურად ცნობდა თურქეთის მთავრობა. იგი აწარმოებს ყოველგვარ ურთიერთობას გარესამყაროსთან იეზიდების სახელით” [95. 102]. თუ ამ ცნობას ისაიას წერილთან შევაჯერებთ, შეიძლება დაეუშვათ, რომ ჩობან-ალა არა მარტო მაჰმუდის ოლქის იეზიდების ბელადია, არამედ ყველა იეზიდის უმაღლესი ემირი.

1770 წლის 13 აგვისტოს წერილში ჩობან-ალა ერეკლე მეფეს მოახსენებდა: “რაც გიბრძანებიათ, იმ ბრძანების მორჩილი გახლავართ. თამამი იეზიდ ხანა ჯუმათა ყაბული გვაქვს თქვენი ხელმწიფობა... პატარა მოახლოვდი, რომა აქედან არ გვეშინოდეს... ერთი თქვენთან მოვედით და თქვენს კალთას ვემთხვიე, მაშინ შეიტყობთ, თუ როგორი მოსამსახურე ვართ” [20. 403(დოკ.№422)].

პროფ. ვ.მაჭარაძის აზრით, იეზიდებს 20 ათასი მებრძოლი უნდა გამოეყვანათ ერეკლეს დროშის ქვეშ [109. 29].

რეგიონში საბრძოლო მოქმედებების დაწყების შემთხვევაში ოსმალეთის ხელისუფლებას პრობლემას შეუქმნიდა მაჰმადიანი ქურთების მრავალრიცხოვანი ტომებიც, რომლებიც

ცნობილი იყვნენ მშფოთეარე ხასიათით და მეტწილად არასაიმედო ქვეშევრდომებს წარმოადგენდნენ.

თუკი არსებულ მონაცემებს შევაჯერებთ, დავრწმუნდებით, რომ რუს-ქართველთა კოალიციური ლაშქრის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ანატოლიაში გამოსენა დეტონატორის ფუნქციას შეასრულებდა. შედეგად მცირე აზიის 1/3 აჯანყების ცეცხლში გაეხვეოდა. ოსმალეთის იმპერიის მაშინდელი მდგომარეობის გათვალისწინებით, ეს სერიოზული დარტყმა იქნებოდა ბრწყინვალე პორტასათვის, რაც ერეკლე II-ს მისცემდა რეალურ შანსს გაენთავისუფლებინა და თავისი ტახტისათვის შეეერთებინა ისტორიული მესხეთის ძირძველი ქართული მიწები.

ობიექტურობა მოითხოვს აღვნიშნოთ, რომ ერეკლე მეფის გეგმებს ანტიოსმალური კოალიციის შექმნასთან დაკავშირებით სერიოზული მოწინააღმდეგე ჰყავდა ენშიაძინის სახით.

1763 წელს ენშიაძინის საკათალიკოსო ტახტზე სიმეონ ერევანცი ავიდა. სომეხი ისტორიკოსის პარუთინიანის სამართლიანი შეფასებით, იგი "იყო არა მარტო საეკლესიო, არამედ გამოჩენილი პოლიტიკური მოღვაწეც, რომელმაც XVIII საუკუნის სომხეთის ისტორიაში ძალზე დიდი როლი ითამაშა" [28. 5].

ჩვენი აზრით, ენშიაძინში სიმეონ ერევანცის მოსვლით სომეხთა ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობაში თვისებრივად ახალი ეტაპი დაიწყო. ეს მართლაც გამჭრიახი პოლიტიკოსი იმთავითვე შეუდგა დაულაღავ ბრძოლას ენშიაძინის სულიერი ძალაუფლების მთელ სომეხ ერზე გასავრცელებლად და სომხეთის სახელმწიფოებრიობის აღსადგენად. მიუხედავად არახელსაყრელი პირობებისა, სიმეონმა მაინც შეძლო ამ საქმისათვის მყარი საფუძველის ჩაყრა. თანდათან სიმეონისეული წამოწყების გარშემო სოლიდური ძალები დაირაზმა და მან სომეხთა ფართო მასები მოიცვა.

დასახული მიზნის მისაღწევად კათალიკოსმა ორიენტაცია რუსეთის იმპერიაზე აიღო. 1766 წელს, თავისი ელჩის, დავით ვარდაპეტის საშუალებით, თხოვნით მიმართა რუსეთის

მთავრობას, რათა მას რუსეთში არსებული სომხური ეპარქია ემიშიაძინის სამწყსოდ ეცნო (1749 წლიდან აღნიშნული ეპარქია განძასარის საპატრიარქოში შედიოდა). 1768 წლის 30 ივნისის ბრძანებულებით ეკატერინე II-მ ეს თხოვნა დააკმაყოფილა [28. 385]. როგორც 1771 წლის 10 ივლისის კონდაკი მოწმობს, ამ მოვლენის აღსანიშნავად სიმეონს იმპერატრიცასა და საიმპერატორო ოჯახის სახელზე სპეციალური ლოცვების წაკითხვა დაუწესებია [122. 8].

1767 წელს, ემიშიაძინის ელჩი დავით ვარდაპეტი დაუკავშირდა რუსეთის სომხური თემის ერთ-ერთ ყველაზე გავლენიან წევრს, ასტრახანელ კომერსანტს, მოვსეს სარაფოვს [102. 267]. ცოტა ხნის შემდეგ, 1769 წლის 8 ივნისს, მოვსეს სარაფოვმა "საგარეო საქმეთა კოლეგიას წარუდგინა ძალზე საინტერესო პროექტი, რომელიც ითვალისწინებდა სომხური ოლქების განთავისუფლებას და რუსეთის პროტექტორატის ქვეშ სომხეთის დამოუკიდებელი სახელმწიფოს აღდგენას [102. 266].

პროექტის მიხედვით, სომხეთის განთავისუფლება ერევნიდან უნდა დაწყებულიყო; შემდეგ რუსეთის საექსპედიციო კორპუსი ერეკლე II-სა და სომეხ მოხალისეებთან ერთად ოსმალეთის ფარგლებში შეჭრილიყო, განთავისუფლებული მიწები კი გაერთიანებულიყო რუსეთის პროტექტორ სომხურ სახელმწიფოში, რომლის მეთაურადაც სომეხი ეროვნების ხელისუფალი დაინიშნებოდა [102. 269-273].

პროექტს მხარს უჭერდა რუსეთის სომხური თემის უმდიდრესი წარმომადგენლები: ივანე ლაზარევი, მაკარ მანუჩაროვი, გრიგოლ კამპანოვი და სხვ.

ასეთი გეგმების ფონზე ემიშიაძინი, ცხადია, მოწონებით ვერ შეხვდებოდა ქართლ-კახეთის გაზრდილ როლს. ერეკლე მეფე ამიერკავკასიის ქართულ-სომხური მიწების გაერთიანებას გეგმავდა [52. 265-269]. მასთან, ყურდნობოდა რა ჩრდილო-აღმოსავლეთ ანატოლიის არათურქ ხალხებში არსებულ პროქართულ ორიენტაციას, ამ რეგიონის მიმართაც საკუთარი მოსაზრებები გააჩნდა. ამდენად, ქართლ-კახეთის სამეფოს

გაძლიერება პერსპექტივაში საფრთხეს უქმნიდა დამოუკიდებელი სომხეთის აღდგენის იდეას.

გარდა პოლიტიკურისა, ენმიაძინი ერეკლე მეფეს კონფესიური [52. 266-267] და ევროპულ კაპიტალთან დაკავშირებული ეკონომიკური [116. 181-185] მიზეზებითაც უპირისპირდებოდა.

სიმეონ ერევანცს განსაკუთრებით ჩრდილო-აღმოსავლეთ ანატოლიელი სომხების, ასირიელებისა და იეზიდების პროქართული ორიენტაცია და მათგან მოსალოდნელი ანტიოსმალური აჯანყება აფრთხობდა. კათალიკოსს, ერთი მხრივ, აშინებდა, რომ აქაური სომხების ნაადრევი აჯანყების მიზეზით ენმიაძინს ირან-ოსმალეთის ტრადიციული ლოიალური დამოკიდებულება არ დაეკარგა, მეორე მხრივ კი, სურდა, როგორც ანატოლიელი სომხები, ისე ასირიელებიცა და იეზიდებაც ენმიაძინის გავლენის სფეროში მოქცეულიყვნენ და მხოლოდ მისი მეშვეობით ეწარმოებინათ გარესამყაროსთან კავშირი [68. 159].

აღნიშნულიდან გამომდინარე, ენმიაძინის კათალიკოსი ცდილობდა ხელი შეეშალა ქართლ-კახეთის გარშემო ანატოლიის ანტიოსმალური ძალების კონსოლიდაციისათვის. ამ მიზეზით იგი აშკარად უპირისპირდებოდა ანატოლიელი სომხების სულიერ ლიდერს, ეპისკოპოს ოენანს და მის ნეიტრალიზებას ცდილობდა [102. 231-235]. როგორც ზემოთ მოტანილი დოკუმენტებიდან დავინახეთ, ინტრიგების ქსელს აბამდა ისაია ასურთ ეპისკოპოსის წინააღმდეგაც.

ასეთი განწყობის ფონზე, გამორიცხული არაა, რომ ენმიაძინს რაღაც ფორმით პეტერბურგშიც ეცადა ერეკლე მეფის მისწრაფებებისათვის ფრთების შეკვეცა. მით უმეტეს, რომ მას რუსეთის იმპერიაში ძლიერი ლობი ჰყავდა პოლიტიკურ წრეებთან დაახლოებული მდიდარი სომხური თემის სახით.

მიუხედავად ენმიაძინის ასეთი პოზიციისა ჩრდილო-აღმოსავლეთ ანატოლიაში მოუთმენლად ელოდნენ ერეკლეს გამოჩენას და მზად იყვნენ მონაწილეობა მიეღოთ ანტიოსმალურ კამპანიაში.

თავი III – საბროლო მოქმედებები მესხეთში. ქრშკ-კაინარჩის გავი

§1. გენერალ ტოტლებენის ავანტიურა და მისი შედეგები

1769 წლის ზაფხულის მიწურულს 480 კაცისაგან შემდგარი რუსეთის საექსპედიციო კორპუსი თერგ-არაგვის გზის გავლით საქართველოში შემოვიდა. რაზმს გენერალ-მაიორი გოტლიბ-კურტ პენრის ფონ ტოტლებენი მეთაურობდა. "ამ უმნიშვნელო ძალებით, ტოტლებენმა, დასძლია რა დიდი სირთულეები, რუს გენერლებს შორის პირველმა გადალახა კავკასიის ქედი" – მიუთითებს გენ.-მაიორი ვ.პოტო [115. 85].

26 სექტემბერს ტოტლებენი იმერეთში გადავიდა. 3 ოქტომბერს კი რუსეთ-იმერეთის ჯარებმა ერთობლივი ოპერაცია წამოიწყეს შორაპნის ციხეში მდგომი თურქული გარნიზონის წინააღმდეგ [54. 49]. მალე ტოტლებენსა და მის შტაბს ჩამოუყალიბდათ შეხედულება, რომ სოლომონ I-ს არ შესწევდა ძალა ყოფილიყო სასურველი მოკავშირე რუსეთისათვის. ისარგებლა რა სოლომონის მოუცლელობით, 13 ოქტომბერს ტოტლებენმა იმერეთი დატოვა.

საქართველოში არსებულ ვითარებაში გარკვევის პარალელურად, ტოტლებენი რუსეთის მთავრობისაგან დაუინებით მოითხოვდა მისდამი დაქვემდებარებული რაზმის გაზრდას [19. 410-411(დოკ.№157), 418-419(დოკ.№162)]. მას მხარს უჭერდა საქართველოში რუსეთის საკმეთა რწმუნებული თავადი ა.მოურავოვიც (თარხან-მოურავი) [19. 408-409(დოკ.№155), 435(დოკ. №174)]. მათი მიზანი იყო ამ გზით ოსმალეთთან ომში ქართლ-კახეთის მეფე ერეკლე II ჩაებათ, რომლისაგანაც მეტ თანადგომას მოელოდნენ. თავის მხრივ, ერეკლე II რუსული რაზმების დახმარებით ისტორიული მესხეთისა და მიმდებარე ოლქების შემოერთებას გეგმავდა (იხ. ზემოთ).

ტოტლებენთან კონსულტაციების შემდეგ რუსეთის საიმპერატორო კარზე მიზანშეწონილად მიიჩნიეს საექსპედიციო

კორპუსის გაზრდა. ეკატერინე II-ის 1769 წლის 22 ოქტომბრის განკარგულებით, რაზმის შემადგენლობა 3767 კაცით განისაზღვრა [19. 437-438(დოკ.№177-178)]. დამატებითი ძალების საქართველოში გადმოსროლა ეტაპობრივად მოხდა. ახალციხეზე ლაშქრობის წინ, ტოტლებენის განკარგულების ქვეშ 1200-მდე მებრძოლი ირიცხებოდა.

ერეკლე II-მ, მიიღო რა გარანტიები რუსთა რაზმის გაზრდასთან დაკავშირებით, ოსმალეთის წინააღმდეგ ომში მონაწილეობაზე სრული მზადყოფნა განაცხადა. სხვათა შორის, ქართველთა ლაშქარმა ერეკლე მეფის უშუალო მეთაურობით ჯერ კიდევ 1769 წლის ოქტომბერში დალაშქრა ყარსისა და ბაიაზეთის საფაშოები. გრაფ ნ.პანინისათვის გაგზავნილი ა.მოურავოვის 29 ოქტომბრის მოხსენებიდან ირკვევა, რომ მოცემული დროისათვის ქრთლ-კახეთის მეფე ყარსისა და ბაიაზეთის "თურქულ ოლქებში" მოქმედებდა [19. 445 (დოკ.№182)]. მაშინ ერეკლე მეფისათვის ცნობილი არ იყო საექსპედიციო კორპუსის გაზრდის შესახებ.

რუსული და ქართული მხარეების შეთანხმებით საბრძოლო მოქმედებების დაწყება ახალციხის მიმართულებით გადაწყდა. პროფ. ვ.მაჭარაძე სამართლიანად მიიჩნევს, რომ მიმართულების შერჩევა ერეკლე მეფის მოთხოვნით მოხდა [19. 115-116]. ახალციხეზე გალაშქრების პარალელურად, ქრთლ-კახეთის მეფემ ჩრდილო-აღმოსავლეთ ანატოლიის ანტიოსმალურ ძალებს სათანადო დირექტივები დაუგზავნა. მისი გეგმით, რუს-ქართველთა კოალიციური ჯარის გამოჩენას მძლავრი ანტიოსმალური აჯანყება უნდა მოჰყოლოდა ამ რეგიონში (იხ. ზემოთ).

1770 წლის 16 აპრილს ქრთლ-კახეთის მეფის, ერეკლე II-ისა და საქართველოში რუსეთის საექსპედიციო კორპუსის მეთაურის, გენერალ-მაიორ ტოტლებენის ერთობლივი სარდლობით რუს-ქართველთა კოალიციური ლაშქარი ახალციხის საფაშოში შევიდა და აწყურის ციხეს შემოეწყო. ეს იყო ისტორიაში პირველი შემთხვევა, როცა ქართველთა და რუსთა გაერთიანებულმა ჯარმა საქართველოს მხრიდან გადალა-

ხა ოსმალეთის იმპერიის სახელმწიფოებრივი საზღვრები და მის ფარგლებში შეიჭრა.

ორიოდ დღეში, 19 აპრილს, მოხდა კიდევ ერთი ისტორიული ფაქტი – გენერალმა ტოტლებენმა ერეკლე მეფის დაუკითხავად ალყა მოხსნა და თავისი რაზმით უკან გაბრუნდა. მოკავშირის გაუთვალისწინებელმა საქციელმა ქართველთა რიგებში არეულობა გამოიწვია. ერეკლესა და მისი მხედრობის საუკეთესო ნაწილს განადგურების საფრთხე დაემუქრა.

ტოტლებენის საქციელი შემთხვევითი არ ყოფილა. საქმე გექონდა "წინასწარ დაგეგმილ და ამდენად, მოკავშირეობის თვალსაზრისით, კიდევ უფრო სამარცხეინო და მძიმე" დოლატთან [60. 164]. ავანტიურისტი გენერალი ამ გზით ერეკლე II-ის თავიდან მოშორებას და ქართლ-კახეთში ძალაუფლების საკუთარ ხელში აღებას გეგმავდა. რამ მიიყვანა იგი ამ გადაწყვეტილებამდე, არ არის ძნელი გამოსარკვევი. ტოტლებენი ვალდებული იყო შეესრულებინა იმპერიის ინსტრუქცია და ქართველების შესაძლებლობები მაქსიმალურად გამოეყენებინა რუსეთის ინტერესების საკეთილდღეოდ, ანუ მოეხდინა პანინის ცნობილი ფორმულის – "Ныня ны душа здешняя, а тело русинское" – პრაქტიკული რეალიზება. ერეკლე მეფე კი, როგორც ამას მიგნებულად შენიშნავს სომეხი ისტორიკოსი ა.იოვანესიანი, "არ იყო ის კაცი, თავისი ინტერესები სხვისი ინტერესებისათვის რომ დაექვემდებარებინა" [102. 246]. იგი სულაც არ აპირებდა სხვის ხელში ბრმა იარაღად ქცეულიყო და ცდილობდა რუსულ-ქართული ალიანსიდან თავადაც (ანუ საქართველოს) ენახა სარგებელი. პირადი პრობლემებიდან გამომდინარე (იხ. ქვემოთ) ტოტლებენს ძალიან სჭირდებოდა მთავარსარდლობის ინსტრუქციის ზედმიწევნით ზუსტი შესრულება. იგი დარწმუნდა რა, რომ ამ საქმეში მტკიცე ნებისყოფისა და საკუთარი მიზნების მქონე ერეკლეს ვერ გამოიყენებდა, მივიდა მისი თავიდან მოშორების ლოგიკურ დასკვნამდე.

ტოტლებენის ჩანაფიქრი არც ერეკლესათვის დარჩენილა უცნობი. "კარგად ვხედავ მიზეზებს, რის გამოც გრაფი მღა-

ლატობს - მას იმედი აქვს, რომ ამ ბრძოლაში დავიღუპები და როდესაც მე აღარ ვიქნები, თვითონ იქნება საქართველოში ბატონ-პატრონი", - განუცახა მან ტოტლებენის ადიუტანტს კაპიტან დე გრაი დე ფუას [15. 55]. აწყურის ღალატის მიზეზების ასეთი ინტერპრეტაცია მაშინდელ საქართველოში საკმაოდ ყოფილა გავრცელებული. თეიმურაზ ბატონიშვილი მიუთითებს: "...ხოლო სხვები იტყვიან არა თუ ენისა ზიდვითა იქმნა ესე, არამედ დაფარულისა ძალით, რომელიცა აქვნდა განზრახეა გრაფ ტოტლებენსა გულსა შორის თვისსა. მისცა მეფე მტერსა პირთა და ჰგონებდა არღარა მოქცევასა მის მიერ დატყეპულისა მეფისასა ადგილსა მას მტერთა საფრთხისასა, რამეთუ უკუეთუ დაშთებოდა ხელთა შინა მტერთასა, იგი აღასრულებდა მაშინ საქართველოსა ზედა რეცა წადილსა გულისა თვისასა" [9.80].

აწყურის ინცინდენტს სამეცნიერო ლიტერატურაში ძირითადად ტოტლებენის პირად ავანტიურად მიიჩნევენ. ჩვენ ვთვლით, რომ მიუხედავად გენერლის პირადი ინიციატივის აშკარად გამოკვეთისა, მისი მოქმედება მაინც რუსეთის ხელისუფლებასთან იყო შეთანხმებული. ასეთი მსჯელობის საფუძველს ტოტლებენის წარსული გვაძლევს.

1761 წელს ტოტლებენს, როგორც სამხედრო პირს, უკვე აქონდა ჩადენილი ღალატი რუსეთის მიმართ. იგი ამისათვის დასაჯეს და 1763 წელს იმპერიიდანაც გააძევეს [15. 18-20]. 1769 წლის მაისში, იმ მოტივით, რომ რუსეთის გარდა ვერსად შეძლო ცხოვრება, მან მოახერხა უკან დაბრუნების ნება გამოეთხოვა ეკატერინე II-თვის. იმპერატრიცამ შეიცოდა იგი და ნიკიტა პანინს მისწერა: "როგორი აზრის ხართ თქვენ? - ვუიქრობთ, შესაძლებელია მიეცეთ მას თავშესაფარი რუსეთის რომელიმე ნაწილში, ვთქვათ, ციმბირში" [15. 20]

1769 წლის 5 ივნისს "პეტერბურგის უწყებებში" ოფიციალურად გამოქვეყნდა გრაფ ფონ ტოტლებენის შეწყალების ბრძანება. შეწყალებიდან ორი კვირის შემდეგ, ეკატერინე II-ის 20 ივნისის განკარგულებით, მას გენერალ-მაიორის წოდება მიენიჭა [19. 375(დოკ.№133)], 27 ივნისს კი საქართველოში

გამოსაგზავნი საექსპედიციო რაზმის უფროსად დაინიშნა [19. 377(დოკ.№135)].

დროის ასეთ მოკლე მონაკვეთში ღალატისათვის შერის-ხული პიროვნების ძველ ხარისხში ესოდენ სწრაფი აღდგენა ერთი შეხედვით გაოცება იწვევს. მაგრამ ცოტა სხვა კუთხით თუ შევხედავთ მოვლენებს, დავრწმუნდებით, რომ საიმპერატორო კარის გადაწყვეტილებაში გარკვეული ლოგიკა არსებობდა.

როგორც ჩანს, ახლად შეწყალებული გრაფის იმპერიის დედაქალაქში დატოვება არასასურველი იყო. მას საქმით უნდა გამოესყიდა თავისი ცოდვა და ერთგული სამსახურით მოეხდინა შეღახული რეპუტაციის რეაბილიტაცია. რუსეთ-ოსმალეთის ფრონტის ძირითად უბანზე მოქმედ არმიაში მისი, როგორც ღალატში შემჩნეული პირის გაგზავნა გარკვეულ უხერხულობასთან იქნებოდა დაკავშირებული. კავკასიაში მივლინება კი აბსოლუტურად მისაღები ვარიანტი იყო ყველა თვალსაზრისით. ტოტლებენს თავის გამოჩენის შესაფერისი ასპარეზიც ექნებოდა და ზედმეტად თვალშიც არავის შეეჩივებოდა. გარდა ამისა, იგი ცნობილი იყო როგორც პარტიზანული ბრძოლების დიდოსტატი. გენ.-მაიორი ვ.პოტო ტოტლებენს შემდეგნაირად ახასიათებს: "მისი სამხედრო ნიჭი არავითარ ეჭვს არ იწვევდა, პრუსიის ომში მის სახელს შეხედვით თითქმის ყველა რელაციაში, როგორც სახელს ისეთი პარტიზანისა, რომლის წინაშე კანკალებდნენ პრუსიელი სამხედრო მეთაურები" [115. 83]. იმპერიას სწორედ ასეთი ხალხი სჭირდებოდა კავკასიაში, სადაც რუსეთის მთავარ-სარდლობა თურქთა გარკვეული ძალების დაბანდების მიზნით დივერსიული ბრძოლების გაშლას გეგმავდა.

კავკასიაში თავის გამოჩენა ტოტლებენისათვის ერთგულების ტესტის ჩაბარებას უდრიდა, თანაც, რუსეთის გარდა, მას თავშესაფარი არსად გააჩნდა. ასეთ პირობებში ერთხელ უკვე სახელგატეხილ გრაფს შეუძლებელია რაიმე სარისკო ნაბიჯი გადაედგა და რუსეთის ინტერესების საზიანოდ, რასაც ხშირად უყენებენ ბრალდებად ისტორიოგრაფიაში,

თვითნებურად დაპირისპირებოდა ოფიციალურ მოკავშირეს. მით უმეტეს, საბრძოლო მოქმედებების დროს ელაღატა მისთვის.

პირიქით, ტოტლებენი აწყურის ავანტიურაზე იმიტომ წავიდა, რომ ერეკლეს გეგმები არ შეესაბამებოდა რუსეთის მთავარსარდლობის სტრატეგიულ გათვლებს. ქართველი მეფე მიმდინარე ომში ფართო ტერიტორიული შენაძენის მიღებას იმედოვნებდა, ხოლო რუს გენერალს, როგორც ამას პროფ. ფრ.სიხარულიძე განმარტავს, "იმდენი რწმუნება არ ჰქონდა, რომ ქართველთაგან შემუშავებულ დიდ გეგმაში ჩართულიყო" [63. 6]. მას მხოლოდ თარეშული ხასიათის ბრძოლების წარმოება ევალებოდა, რაც ქართლ-კახეთის ტერიტორიულ გაზრდას არ ითვალისწინებდა. ერეკლეს ასეთი ვარიანტი ხელს არ აძლევდა. ადგილობრივი რესურსების გარეშე კი ტოტლებენი თავის მისიას პრაქტიკულად ვერ ასრულებდა. გამოსავალი ერეკლეს ფიზიკურ ლიკვიდაციასა და ქართლ-კახეთში პოლიტიკური ძალაუფლების უზურპაციაში მდგომარეობდა. მაგრამ დამოუკიდებელი მოქმედებაც, მარცხის შემთხვევაში, დამღუპელი იქნებოდა სახელგატეხილი გრაფისათვის. გამომდინარე აქედან, მთავარსარდლობასთან შეთანხმების გარეშე იგი ესოდენ საპასუხისმგებლო გადაწყვეტილებას ვერავითარ შემთხვევაში ვერ მიიღებდა.

ჩვენს მოსაზრებას ადასტურებს ტოტლებენის მიერ ეკატერინე II-სათვის გაგზავნილი 1770 წლის 1 თებერვლის რეალაცია. იგი ფრიად საინტერესო დოკუმენტია, თუმცა სამეცნიერო ლიტერატურაში სათანადო ყურადღება ჯერ კიდევ არა აქვს დათმობილი.

ტოტლებენი იმპერატრიცას მოახსენებს: "ჩემს მიერ მრავალგზის გამოგზავნილ დეპეშებსა და რეალაციებთან დაკავშირებით არავითარი საპასუხო რეზოლუცია არ მიმიღია და აქედან გამომდინარე ხუთი თვეა გაურკვეველ მდგომარეობაში ვიმყოფები, მით უფრო, რომ უკვე დადგა ხელსაყრელი დრო ახალციხისა და თურქების წინააღმდეგ სამოქმედოდ. თუ მომარაგებული არ ვიქნები უზენაესი განკარგულებებითა და

მითითებებით, მე ძალა არ შემწევს თავად შევადგინო მომავალი კამპანიისათვის აუცილებელი გეგმა. ჩემი ცხოვრების უბედნიერესი წამი იქნება როცა თქვენს განკარგულებას მივიღებ. გაგებდავ დაგარწმუნოთ, რომ ღვთის ნებით მე მომეცემა საშუალება იგი შევასრულო და ამით თქვენი წყალობა და ნდობა დავიმსახურო” [19. 527(დოკ.№226)].

შემდეგ გენერალი კითხულობს, თუ როდის გამოუგზავნიდნენ მას დიეერსიების მოსაწყობად მოთხოვნილ 6 ათასამდე ჯარისკაცს და იმ საშუალებებსა და განკარგულებებს, რომელთა ძალითაც ერეკლესა და მის ქვეყანას სამუდამოდ დაუმორჩილებდა რუსეთის საიმპერატორო ხელისუფლებას [19. 527(დოკ.№226)].

განსაკუთრებით საინტერესოა დოკუმენტის საწყისი ნაწილი, სადაც ტოტლებენი იმპერატრიცას არწმუნებს, რომ საქართველოს დამორჩილების გარეშე ძნელად დასაძლევ კავკასიის ქედის სამხრეთით რუსული პოლიტიკის გატარება შეუძლებელ საქმეს წარმოადგენდა [19. 525(დოკ.№226)]. გენერალი ამით ხაზს უსვამდა თერგ-არაგვის გზის (შემდგომში საქართველოს სამხედრო გზა) სირთულესა და მის მნიშვნელობას რუსეთის სამხრეთული ექსპანსიისათვის.

აღნიშნული გზა შემდეგში მართლაც იქცა რუსული პოლიტიკის განსაკუთრებული ყურადღების ობიექტად. მაგალითად, "1784 წელს საქართველოში იმყოფებოდა ფრანგ ოფიცერთა ექსპედიცია (მარკიზი დე ლარამანი, ბარონი დე ბორტი, შვეალიე დე ბულონი). საქართველოში და კავკასიაში მათ მოგზაურობას კონტროლს უწევდა რუსეთის მთავრობა. აღსანიშნავია, რომ მათ უფლება არ მისცეს მიმოეხილათ საქართველოს სამხედრო გზა" [48. 116].

ცოტა ხნის შემდეგ, 1785 წელს პეტერბურგში შეიმუშავეს თერგ-არაგვის გზის დაუფლების ფრიად ორიგინალური ხერხი. რუსეთში საქართველოს ელჩის გარსევან ჭავჭავაძის მეშვეობით ერეკლე მეფეს მიაწოდეს იდეა, რომ მას თავისი ასული ანასტასია ფელდმარშალ გრ.პოტიომკინისათვის მიეთხოვებინა და მზითვეს შორის ხევისა და არაგვის ხეობის

მიწებიც გადაეცა. გ.ჭავჭავაძე აღნიშნულ წინადადებას საკუთარ ნააზრევად ასაღებდა და ერეკლეს არწმუნებდა, რომ ამ გარიგებით დასახელებული კუთხეებიც აყვავდებოდა და საქართველოც ბევრს მოიგებდა [24. 39-40(დოკ.№24), 48-50(დოკ.№30)].

მოყვანილი ორი მაგალითიდანაც კარგად ჩანს რუსეთის დაინტერესება საქართველოს სამხედრო გზის ბედით. ტოტლებენი ერთ-ერთი პირველთაგანი იყო, ეინც მართებულად შეაფასა ამ გზის სტრატეგიული მნიშვნელობა და მთავრობის ყურადღებაც გაამახვილა ამ საკითხზე.

დავუბრუნდეთ რელაციას. მასში რუსული საექსპედიციო რაზმის სარდალი საქართველოს დაპყრობის აუცილებლობას ქადაგებს. უსამშობლო ავანტიურისტი ამით იმპერიის ბედზე მზრუნველი კაცის როლს თამაშობს და იმპერატრიცას რუსეთისადმი ერთგულებას უმტკიცებს. როგორც ირკვევა, მას ადრეც გაუგზავნია მსგავსი ხასიათის კორესპონდენციები პეტერბურგში. 1770 წლის 2 მაისს კაპიტანი დე გრაი დე ფუა ერეკლე მეფეს მოახსენებდა: ტოტლებენს "ბევრჯერ მიუწერია იარანაჟო ჩერნიშოვთან და იარანაჟო პანინთან, რომ ერთი უამი დაიხელოს და საქართველო დაიჭიროს თავის იმპერატრიცის სახელით, რომელი ქვეყანაც მეფის ერეკლეს საბრძანებელს ქვეშ არის" [15. 22-23].

ამრიგად, ცხადია, რომ ტოტლებენის განზრახვა ადრიდანვე ცნობილი ყოფილა რუსეთის ხელისუფლების უმაღლესი ეშელონის წარმომადგენლებისათვის. 1 თებერვლის რელაციით, იგი კიდევ ერთხელ აყენებს საქმის კურსში მთავრობას და სამოქმედო ღირექტივებსაც ითხოვს მისგან.

რელაციის გაგზავნიდან ორი თვის შემდეგ, 1770 წლის 26 მარტს, ტოტლებენის ბანაკში რუსეთიდან გამოგზავნილი ლეიბ გვარდიის პრეობრაჟენსკის პოლკის კაპიტანი ი.ლვოვი მოვიდა. ეს პერიოდი, ჩვენი აზრით, საკმარისი იყო იმისათვის, რომ ოპერატიული მოქმედების შემთხვევაში რუსეთის სახელმწიფოს მესვეურები ტოტლებენის მოხსენებასაც გასცნობოდნენ და შესაბამისი გადაწყვეტილებებიც გამოეტანათ. შედარე-

ბისათვის მოვიყვანთ შემდეგ მაგალითს: "1770 წლის ივნისის შუა რიცხვებში სამხედრო კოლეგიამ სერჟანტ ბლოხინის ხელით მიიღო პოლკოვნიკ კლავერის 19 მაისის პატაკი (დანართებითურთ) და შეიტყო საქართველოში მაისის პირველ ნახევარში მომხდარი ამბები. 17 ივნისს სახელმწიფო საბჭომ მოისმინა საქართველოდან მიღებული წერილები; ხოლო 20 ივნისს სამხედრო კოლეგიამ ბრძანებათა სერია გამოგზავნა საქართველოში" [19. 17]. როგორც ვხედავთ, ორი თვის მანძილზე მსგავსი ღონისძიებების განხორციელება სრულიად რეალური ამბავი იყო. არც ის არის გამორიცხული, რომ ჩვენთვის საინტერესო ხასიათის მითითებები საქართველოში არა ლეოვს, არამედ სხვა რომელიმე სპეციალურ კურიერს ჩამოეტანა.

ოფიციალურად ლეოვი "პეტერბურგიდან ერეკლესათვის წმიდა ანდრიას ორდენისა და 50 ათასი მანეთის გადასაცემად იყო გამოგზავნილი". მაგრამ ამის გარდა რა ინსტრუქციები ჩამოუტანა მან ტოტლებენს, სამეცნიერო ლიტერატურაში ცნობილი არ არის [60. 162; 40. 15].

ჩვენი ვარაუდით, საკუთარი ინტერესებიდან გამოდინარე, რუსეთის მთავრობა უარს არ იტყოდა საქართველოში თავისი პოზიციების განმტკიცებაზე და არ დაუშლიდა ტოტლებენს, შესაფერისი სიტუაციის არსებობის შემთხვევაში ქვეყანაში ფაქტობრივი ძალაუფლების თავის ხელში აღებას. ანუ საიმპერატორო კარი, რომელიც უკვე იცნობდა ტოტლებენის მოსაზრებებს, ნებას დართავდა მას ემოქმედა ამ შეხედულებების მიხედვით. სხვაგვარად ტოტლებენი აწყურის ავანტიურაზე წასვლას ვერ გაბედავდა. გენერლის ქმედებებზე მთავრობის შემდგომი რეაქცია ამის ნათელი დადასტურებაა.

მოკავშირისაგან მიტოვებულმა ერეკლე II-მ 20 აპრილს ასპინძასთან ბრწყინვალე გამარჯვება მოიპოვა მტრის ჭარბ ძალებზე და ავანტიურისტი გენერლის გეგმები დასაწყისშივე ჩაშალა. სამწუხაროდ, მან ვერ შეძლო ამ გამარჯვების გამოყენება და სასწრაფოდ ქართლში დაბრუნდა.

ერეკლეს გადარჩენის შემდეგ ტოტლებენმა, რომელსაც "საქართველოს დაპყრობა დიდი ხანია გადაწყვეტილი ჰქონდა... ქართლის დაპყრობის საკითხი რუსთა კორპუსის სამხედრო საბჭოში დასვა და დასტურიც მიიღო" [33. 218]. 1770 წლის 15 მაისს პოლკ. პერუილევისადთვის გაგზავნილ წერილში კაპ. ლვოვი მიუთითებდა, რომ ტოტლებენს ამ დროისათვის დაკავებული ჰქონდა დუშეთი და ანანური. ლვოვის რწმენით, სრულიად საკმარისი იქნებოდა 3-ათასიანი რუსული რაზმი, რომ მთელი საქართველო რუსეთის მორჩილებაში მოეყვანათ [20. 246-447(დოკ.№314)].

უფრო მკაფიოდ იმავე აზრს ტოტლებენი გამოთქვამდა გრაფ ჩერნიშევისადმი გაგზავნილ 13 მაისის წერილში. გენერლის სიტყვით, როგორც კი პოლკ. კლავერის პოლკს შეიერთებდა (პოლკ. კლავერის პოლკი მოითვლიდა დაახლოებით 2-ათას კაცს. ტოტლებენს ეტაპობრივად შეუერთდა 1770 წლის ივნისში), მაშინვე "პირდაპირ ტეფლიზზე" წაუძღვებოდა თავის ჯარს და მთელ საქართველოს იმპერატრიცას დაუმორჩილებდა, ხოლო "მთავარ მატყუარას" – ერეკლე II-ს, ან დატყვევებულს პეტერბურგში გაგზავნიდა, ან შავ ზღვაში შედენიდა [20. 230(დოკ.№307)].

8 ივნისს გენერალს უკვე დაკავებული ჰქონდა ყველა ციხე ანანურიდან ცხინვალამდე და გორის ციხის აღებასაც გეგმავდა. დაკავებულ პუნქტებში, ტოტლებენის ბრძანებით, მოსახლეობას იმპერატრიცას ერთგულებაზე აფიცებდნენ [20. 306-307(დოკ.№357)].

ნაცვლად იმისა, რომ ესარგებლა ახალციხის საფაშოში არსებული ხელსაყრელი ვითარებით და ეს ქვეყანა შემოეერთებინა, ერეკლე II იძულებული გახდა ტოტლებენის გაუფნებელყოფაზე ეზრუნა. მისმა ენერგიულმა მოქმედებამ მოურავოვთან, რატიევთან და რუსული კორპუსის ზოგიერთ სხვა ოფიცერთან კავშირში, გენერალი აიძულა, რუსეთიდან მიღებული დანაყოფებით თავისი რაზმის საბოლოო შეესების შემდეგ, 1770 წლის ივნისში იმერეთში გადასულიყო.

ტოტლებენის ავანტიურისადმი საიმპერატორო კარის დამოკიდებულებაზე საინტერესო ინფორმაციას შეიცავს ლეიბ გეარდიის სემიონოვსკის პოლკის კაპიტან ნ.იაზიკოვისადმი მიცემული ეკატერინე II-ის 1770 წლის 9 ივლისის ინსტრუქცია.

ინსტრუქციის კონტექსტიდან ირკვევა, რომ მოცემულ პერიოდში რუსეთის ძირითადი ამოცანა იყო მაქსიმალურად ესარგებლა საქართველოს რესურსებით ოსმალეთის წინააღმდეგ ბრძოლაში. მაგრამ ირკვევა ისიც, რომ ამ მიზნის მისაღწევად რუსეთის ხელისუფლებას ნებისმიერი საშუალების გამოყენება მისაღებად მიაჩნდა.

იაზიკოვი უფლებამოსილი იყო ემოქმედა აღნიშნული ამოცანის შესაბამისად და საქართველოში არსებული სიტუაციის მიხედვით, ტოტლებენტთან და ლვოვთან შეთანხმებით, ადგილზე გადაეწყვიტა ერეკლეს ბედი. კერძოდ, თუ ერეკლე კვლავ ინარჩუნებდა მეფობას, შემოერიგებინა იგი; ხოლო თუ ტოტლებენტს მისთვის ჩამორთმეული ჰქონდა სამფლობელო და ამ მიზეზით ქართველები უარს აცხადებდნენ რუსეთის მოკავშირეობაზე, ისევ აღედგინა თავის უფლებებში [20. 350-352 (დოკ.№389)].

განსაკუთრებით საინტერესოა ინსტრუქციის მე-6 მუხლი. აქ მითითებულია, რომ თუ ტოტლებენტს ერეკლე გადაეცემული ჰყავდა ტახტიდან და ეს ხელს არ უშლიდა ქართველები, მათივე ნებით თუ გატარებული ღონისძიებების ძალით, გამოყენებული ყოფილიყვნენ ოსმალეთის წინააღმდეგ, იაზიკოვი საერთოდ არ უდა შესულიყო კონტაქტში ერეკლესთან, ინფორმაცია გადაეგზავნა ცენტრში და დალოდებოდა შემდეგ მითითებებს [20. 353(დოკ.№389)].

ინსტრუქციაში გატარებული აზრი ფაქტობრივად, სრულ თანხმობაში მოდის ტოტლებენტის ზემოთ განხილულ გეგმებთან. რაც მთავარია, დოკუმენტის ტექსტში საერთოდ არ იგრძნობა გაკვირება ან აღშფოთება გენერლის ქმედებებთან დაკავშირებით და ტახტიდან ერეკლეს გადაყენების შესაძლებლობაც აბსოლუტურად დასაშვებად არის მიჩნეული.

საიმპერატორო კარის ასეთი პოზიცია ცხადყოფს, რომ იქ თავიდანვე იცოდნენ ტოტლებენის ავანტიურისტული ჩანაფიქრის შესახებ და მისაღებადაც თვლიდნენ მას.

იგივე დასკვნის გაკეთება შეიძლება პანიჩის მიერ 1770 წლის 16 ივლისს ტოტლებენისათვის გაგზავნილი წერილიდანაც.

პანიჩი ტოტლებენის საქციელს ამართლებს. "მისი იმპერატორობითი ბრწყინვალება თელის, – ამჟღავნებს იგი გენერალს, – რომ თქვენი ქმედებები დამყარებული იყო გარემოებებით შექმნილ აუცილებლობაზე და ემსახურებოდა აქაურ (რუსულ – ო.ჯ.) ინტერესებს [20. 386(დოკ.№410)].

საქართველოში სამოქმედო პროგრამასთან დაკავშირებით იმპერატრიცას საიდუმლო მრჩეველი შემდეგ მითითებებს აძლევდა საექსპედიციო კორპუსის მეთაურს: ქართველების დაფიციება მისი იმპერატორობითი ბრწყინვალების ერთგულებაზე, თუ ეს ხელს უწყობს საბრძოლო მოქმედებებში მათ გამოყენებას, გააგრძელებს; რაც შეეხება საქართველოს, მისი შემოერთება შეიძლება ძალიან სასარგებლო იყოს, მაგრამ სიშორისა და გზების სირთულის, აგრეთვე შემოერთების პროცესთან დაკავშირებული სიძნელების გამო, ჯერჯერობით არასაიმედოა ამ ქვეყნის მითვისება (присвоение сей земли). შეიძლება შემდეგში გამოჩნდეს საშუალება, რომლითაც ეს დაბრკოლებები გადაილახება, ახლა კი უმთავრესია ქართველები ომში გამოვიყენოთ, თან ისე, რომ მათი ხელით ჩვენი საქმე ვაკეთოთ [20. 386(დოკ.№410)].

დოკუმენტის მიხედვით საინტერესო მომენტები იკვეთება:

1. საიმპერატორო კარი არანაირ შემოთავაზებას არ გამოხატავს თავისი წარმომადგენლის მხრიდან სამოკავშირეო ნორმების აშკარა დარღვევებთან დაკავშირებით და ტოტლებენის ავანტიურას რუსეთის ინტერესებისადმი გაწეულ სამსახურად აცხადებს.

2. პეტერბურგი ქართული რესურსებით რუსული გეგმების რეალიზებას ითხოვს და დავალების შესრულებაში ტოტლებენს მოქმედების თავისუფლებას ანიჭებს.

3. რუსეთის მთავრობაში უმსჯელიათ ქართლ-კახეთის უშუალო შეერთების თაობაზეც და პრაქტიკული მოსაზრებებიდან გამომდინარე, სამომავლოდ გადაუდიათ ეს საქმე.

მოტანილი ფაქტებით კიდევ ერთხელ დასტურდება, რომ ტოტლებენის ავანტიურა დაიგეგმა საიმპერატორო კართან გამართული კონსულტაციების შემდეგ. წინააღმდეგ შემთხვევაში იქ სხვაგვარი რეაქცია ექნებოდათ აღნიშნულ მოვლენაზე.

ოფიცალური რუსეთის პოზიციები ნათლად დაფიქსირდა თავისივე ოფიცრებთან გენერლის დაპირისპირების საკითხშიც.

მძიმე ხასიათის ტოტლებენი არ გამოირჩეოდა დიპლომატიური დახვეწილობით, ამიტომ თავისი ჩანაფიქრის განხორციელებაში მას გარკვეული სირთულეები შეექმნა. უხეშსა და ერთხელ უკვე ჩადენილი ღალატით სახელგატეხილ გრაფს არ ეყო ავტორიტეტი უსიტყვო მორჩილებაში მოეყვანა მისდამი დაქვემდებარებული კონტინგენტის მთელი პირადი შემადგენლობა. ოფიცერთა ერთმა ნაწილმა (მათ შორის წარმოშობით ქართველებმაც), საეჭვოდ მიიჩნია მოკავშირე ქართლ-კახეთის მეფის მიმართ ჩადენილი აშკარა ღალატი და რუსეთის ინტერესების ხელყოფად ჩათვალა გენერლის ქმედებები. ვერ გაერკენენ რა ტოტლებენის საქციელის ჭეშმარიტ მიზეზებში, კორპუსის მეთაურისადმი თავიანთი დაუმორჩილებლობით მათ კარგი სამსახური გაუწიეს ერეკლე II-ს და ხელი შეუწყვეს მას საბედისწერო საფრთხის თავიდან აცილებაში.

დაპირისპირებული მხარეებიდან რუსეთის სახელმწიფოებრივ ინტერესებს ტოტლებენი რომ გამოხატავდა და არა მოკავშირეობის პრინციპების ერთგული რამდენიმე ოფიცერი, კარგად გამოჩნდა ხელისუფლების რეაგირებიდან. კერძოდ, პეტერბურგში დაბრუნებული ტოტლებენი, მიუხედავად განცდილი წარუმატებლობისა, კარგად მიიღეს და წმინდა ალექსანდრეს ორდენით დააჯილდოვეს [15. 58]. მასთან კონფლიქტში შესული ოფიცრები კი გაასამართლეს და სხვადასხვა ფორმით დასაჯეს [20. 603-607(დოკ.№545)].

“ოფიცერთა საქმესთან” დაკავშირებით საინტერესოა საქართველოში რუსეთის რწმუნებულის, ამოურავოვის შემთხვევა. 1770 წლის 6 აპრილის პატაქში გენ. ტოტლებენი გრაფ ზ.ჩერნიშოვს მოახსენებს, რომ წარმოშობით ქართველი მოურავოვი თავისი თანამემამულეების სასარგებლოდ მოქმედებს და არა იმპერიის საკეთილდღეოდ [19. 561(დოკ.№253)]. იმავე წლის 26 სექტემბერს ტოტლებენი მოურავოვს აპატიმრებს და პეტერბურგში აგზავნის. იმპერიის დედაქალაქში გაკეთებული დასკვნით, მოურავოვის დანაშაული გამოწვეული იყო არა შეგნებული ღალატით, არამედ იმით, რომ გამოუცდელობის, უნარობისა და დაუფიქრებლობის გამო იგი შექმნილი სიტუაციების ნიუანსებში სათანადოდ ვერ გაერკვა. მოურავოვი 1773 წელს პატიმრობიდან გაათავისუფლეს და თარჯიმნად დაქვეითება აკმარეს [103. 81]. ბრალდების ასეთი ფორმა სათანადოდ წარმოაჩენს იმპერიის რეალურ სახეს და მის ორმაგ თამაშს ერეკლესთან მიმართებაში.

ტოტლებენის ღალატი ერეკლე მეფისათვის საშინელი დარტყმა იყო – მას ხელიდან ეცლებოდა მესხეთის დაბრუნების ისტორიული შანსი. 1770 წლის აპრილისათვის სახეზე იყო ყველა პირობა, რათა რუსეთის ქმედითი მხარდაჭერის შემთხვევაში მას წარმატებით დაეწყო თავისი პროექტის რეალიზება.

მოურავოვის 1770 წლის 22 მაისის მოხსენებიდან პანინისადმი ირკვევა, რომ სოლომონ I 5-ათასიანი ჯარით მზად იყო ახალციხესთან შეერთებოდა ერეკლე მეფესა და გრაფ ტოტლებენს [20. 263(დოკ.№326)]. თუკი ერეკლემ თავისი, ტოტლებენის უკუქცევით ფაქტობრივად დემორალიზებული და ნაწილობრივ დაფანტული ჯარით ბრწყინვალედ გაიმარჯვა ასპინძასთან ახალციხის ფაშის ძირითად ძალებზე, ცხადია, შედარებით იოლად შეძლებდა ამას მოკავშირეების (რუსებისა და იმერლების) მხარდაჭერის შემთხვევაში. ახალციხის საფაშოში ოსმალთა სხვა, უფრო ბრძოლისუნარიანი სამხედრო კონტინგენტი არათუ მაშინ, 1771 წლის პირველ ნახევარშიც არ ფიქსირდება [20. 537(დოკ.№497)]. ცხადია, მოკავშირეებს

ახალციხის აღება არ გაუჭირდებოდათ. ამის შემდეგ კი კოალიციური ჯარის შესვლას ყარსისა და ბაიაზეთის საფაშოებში სერიოზული დაბრკოლება არ შეხედებოდა. ანატოლიის სიღრმეში ერეკლეს გამოიჩინა ადგილობრივი ანტიოსმალური ძალების აჯანყებას გამოიწვევდა, რაც საბოლოოდ, ფართომასშტაბიან ანტიოსმალურ კამპანიაში გადაიზრდებოდა და მნიშვნელოვან პოლიტიკური ძვრებს გამოიწვევდა რეგიონში.

სხვათა შორის, ადგილობრივ პირობებში უკეთ გარკვეული ქართველი მეფე თავიდანვე ქ. ახალციხეზე სთაყაზობდა იერიშის მიტანას ტოტლებენს [20. 216(დოკ.№300)]. მაგრამ გენერალმა, თავისი გეგმებიდან გამომდინარე, ეს წინადადება არ მიიღო.

მიუხედავად მოკავშირის მხრიდან ჩადენილი ღალატისა, პატარა კახს არც რუსეთზე აუყრია გული და არც თავისი გეგმების განხორციელებაზე უთქვამს უარი. 1770 წლის 22 მაისის პატაკით მოურაევოვი პანინს მოახსენებს, რომ ასპინძიდან დაბრუნებული ერეკლე ხშირად აგზავნიდა მარბიელს ახალციხის საფაშოში და ოსმალებს მოსვენებას არ აძლევდა [20. 262(დოკ.№325)]. მეორე მხრივ, ქართლ-კახეთის მეფე რუსეთის ხელისუფლების უმაღლეს წარმომადგენლებს უკავშირდებოდა და უმორჩილესად გამოხატავდა თავის მზაობას განმეორებითი ლაშქრობისათვის [20. 882(დოკ.№346), 291(დოკ.№349)].

ერეკლე II სათანადოდ აფასებდა როგორც რუსეთის საერთაშორისო ავტორიტეტს, ისე რეგულარული ჯარის ღირსებებს. იგი ცდილობდა არ გაეშვა შანსი ხელიდან და რუსეთის ფაქტორი მაქსიმალურად გამოეყენებინა მესხეთის განთავისუფლების საქმეში. მიუხედავად დაპირისპირებისა, მან ტოტლებენტანაც სცადა საერთო ენის გამონახვა. 18 ივნისს, როცა ავანტიურისტი გენერლის გეგმები ქართლ-კახეთის დაპყრობასთან დაკავშირებით ფაქტობრივად უკვე ჩაშლილი იყო, ერეკლე რუსული კორპუსის მეთაურს დაუკავშირდა და საერთო მტრის წინააღმდეგ ერთობლივი ბრძოლის გაგრძელება შესთავაზა [20. 316-318(დოკ.№365)]. 21 ივნისის

საპასუხო წერილში ტოტლებენმა უარყო შეთავაზება და განაცხადა, რომ იმერეთში აპირებდა გადასვლას და იქედან შეუტედა მოწინააღმდეგეს [20. 330-331(დოკ.№375)].

ტოტლებენის უარის მიუხედავად, პატარა კახი იელის-აგვისტოშიც არ წყვეტდა მარბიელი რაზმების გაგზავნას ახალციხისა და ყარსის საფაშოების მიმართულებით [20. 410(დოკ.№431), 412(დოკ.№432)]. მაგრამ ამ რაზმებს მხოლოდ მცირე მასშტაბის თარეშული ბრძოლების წარმოება ხელეწიფებოდათ. რუსების გარეშე სერიოზულ შეტევაზე გადასვლას კი, ერეკლე, როგორც ჩანს, მიზანშეწონილად არ თვლიდა. მეფეს ისინი გარანტირებული შედეგის მისაღებად სჭირდებოდა.

აღნიშნული მომენტისათვის ახალციხის საფაშოში კვლავ ხელსაყრელი პირობები იყო კოალიციური ლაშქრობის მოსაწყობად. 1770 წლის 28 აგვისტოს წერილით მოურავოვი პოლკ. ტიუტჩეევს აუწყებდა, რომ ტყვეებიდან მიღებული ინფორმაციით, იმ დროისათვის ახალციხის ფაშა მხოლოდ 2-დან 3 ათასამდე მეზრძოლს მოითვლიდა, რამდენიმე ათას კაცს სამომავლოდ კიდევ ელოდებოდა სხვა თურქული ოლქებიდან და დაღესტნიდან, ადგილობრივი ქრისტიანები და მაჰმადიანები კი ოჯახებითურთ გამაგრებულ ადგილებში იყვნენ შეყვანილნი. [20. 410(დოკ.№431)]. ჩანს, როგორც ასპინძის ომის დროს [20. 178(დოკ.№278)]. ფაშა ადგილობრივ მოსახლეობას არც ახლა ენდობოდა.

ახალციხის საფაშოში არსებულ ვითარებასა და ცენტრიდან მიღებულ ინსტრუქციებს ტოტლებენი, წესითა და რიგით, ერეკლესთან მორიგების გუნებაზე უნდა დაეყენებინა, მაგრამ მძიმე ხასიათის გენერალი ჯიუტად ინარჩუნებდა ერთხელ უკვე აღებულ კურსს. იგი ცდილობდა ქართული მხარე ბრმა იარაღად ქცეულიყო მის ხელში და მხოლოდ რუსეთის საქმე ეკეთებინა, თანაც შედეგებს მისთვის მოეტანა სახელი და დიდება. ასეთი რამ სულ უფრო და უფრო რთული მისაღწევი ხდებოდა ტოტლებენის მსგავსი სალდაფონისათვის. მისმა ქმედებებმა ბოლოს იაზიკოვთან ერთად გააღიზიანა ლეოვიც,

რომელიც საგარეო საქმეთა კოლეგიის 1770 წლის 9 ივლისის ბრძანებით მოურავოვის ნაცვლად დაინიშნა რუსეთის რწმუნებულად საქართველოში [20. 355(დოკ.№390)].

პანინისათვის გაგზავნილ, ლეოვის 3 ნოემბრით, ხოლო იაზიკოვის 1 დეკემბრით დათარიღებული მოხსენებებიდან ირკვევა, რომ ერეკლე მზად იყო 18 ათასი მეომრით მიეღო მონაწილეობა ახალ ანტიოსმალურ კამპანიაში, ხოლო ტოტლებენი წინააღმდეგი იყო მისი ჩატარებისა [20. 464 (დოკ. №464), 483(დოკ.№472)].

ტოტლებენმა საბოლოოდ დასავლეთ საქართველოშიც არია საქმე და ფოთის რამდენიმეთვიანი ალყაც წარუმატებლად დაასრულა [20. 583-590(დოკ.№529-530)]. საკუთარივე ავანტიურის ლაბირინთებში გახლართული გრაფი პეტერბურგისთვისაც წამგებიან ფიგურად გადაიქცა და საგარეო საქმეთა კოლეგიამ 1770 წლის 31 დეკემბრის ბრძანებით მის მაგიერ კორპუსის მეთაურად გენერალ-მაიორი ალექსეი სუხოტინი დანიშნა [20. 511(დოკ.№497)]. სუხოტინი საქართველოში აპრილის ბოლოსათვის ჩამოვიდა. პეტერბურგში დაბრუნებული ტოტლებენი კი დაჯილდოების შემდეგ გააგზავნეს პოლონეთში, სადაც გარდაიცვალა კიდეც 1773 წელს [103. 117].

ერთობლივი ბრძოლა გენერალ ტოტლებენთან კავშირში იყო პრაქტიკულად პირველი და, სამწუხაროდ, წარუმატებელი შემთხვევა რუსეთის იმპერიასთან საქართველოს სამხედრო თანამშრომლობის ისტორიაში. თავისი ავანტიურისტული მისწრაფებებითა და აწყურთან ჩადენილი ღალატით მან ფაქტობრივად დაასამარა ერეკლე II-ის ფართომასშტაბიანი პროექტი, რომელიც ოსმალთაგან მიტაცებული ქართული მიწების განთავისუფლებას ისახავდა მიზნად. აღნიშნული პროექტის განხორციელებასა და ოსმალეთის სიღრმეში რუს-ქართველთა კოალიციური ჯარის შეჭრას ანატოლიის არათურქი ხალხების ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის გააქტიურება უნდა გამოეწვია. ამდენად, ტოტლებენის ავანტიურამ ამ ხალხების ბედზეც უარყოფითი გავლენა მოახდინა. ფაქტობრივი მასალით მტკიცდება, რომ გენერლის ქმედებები სანქ-

ცირებული იყო ოფიციალური პეტერბურგის მიერ, ანუ ავანტიურის არსი განსაზღვრა მთავარსარდლობის ინსტრუქციებმა, მისი შესრულების ფორმა და მანერა კი მონდობებული, მაგრამ დიპლომატიურობას მოკლებული ტოტლებენის პიროვნულმა თვისებებმა. გამომდინარე აქედან, პასუხისმგებლობა მიღებულ შედეგებზე, საექსპედიციო კორპუსის მეთაურის პარალელურად, რუსეთის საიმპერატორო კარსაც უნდა დაეკისროს.

§2. სამხედრო მოქმედებები მესხეთში და გენერალი სუხოტინი

რუსეთის საექსპედიციო კორპუსის ახალი სარდალი, გენერალ-მაიორი ალექსი სუხოტინი 1771 წლის 26 აპრილს ანანურში შემოვიდა [20. 619(დოკ.№554)]. 13 მაისს კი ქუთაისში მდგარი კორპუსი ჩაიბარა [20. 626(დოკ.№558)]. ტოტლებენის საქართველოდან გაწვევით რუსულ-ქართულ ურთიერთობებში ბევრი არაფერი შეცვლილა. რუსეთის მხრიდან კელავ გაგრძელდა ქართველთა ეროვნული ინტერესების იგნორირება. საინტერესო ნიუანსებს შეიცავს სუხოტინისათვის განკუთვნილი, ეკატერინე II-ის 1771 წლის 13 იანვრის ინსტრუქცია.

ინსტრუქციის მიხედვით, უპირველეს ამოცანად კელავ ქართველების დივერსიულ აქტებში გამოყენება რჩებოდა. საქართველოს უშუალო შემოერთება კი ამ ეტაპზე დღის წესრიგში არ იდგა. საქართველოს ფრონტზე სერიოზული სამხედრო კამპანია არ იგეგმებოდა, რადგან ამ შემთხვევაში იმპერიას მეტი სახსრებისა და ცოცხალი ძალის გამოყოფა დასჭირდებოდა. სუხოტინს ადგილობრივი რესურსებით უნდა ესარგებლა და ორგანიზება გაეკეთებინა მოწინააღმდეგის პოზიციებზე წერტილოვანი დარტყმებისათვის, აგრეთვე გაეზარდა ქართული მარბიელი რაზმების მოქმედების არეალი. რუს გენერალს თავისი რაზმით დამხმარის მისია ეკისრებო-

და, ხოლო სად, როდის და რა ფორმით განხორციელდებოდა ეს დახმარება, თავად უნდა გადაეწყვიტა. სამხედრო მეცნიერების საფუძვლებში ქართველების გარკვევა, რაც ადრე მეტ-ნაკლებად დასაშვებად ითვლებოდა, ახლა მიზანშეუწონლად მიიჩნეოდა.

სუხოტინს ევალდებოდა ტოტლებენის მიერ დაწყებული ქართველების დაფიცება რუსეთის ერთგულებაზე, თუ ეს ხელს შეუწყობდა ძირითადი ამოცანის შესრულებას, გაეგრძელებინა; საერთო მტრის წინააღმდეგ ერთმანეთისათვის დაეკავშირებინა ქართველი მფლობელები; ფრთხილი დამოკიდებულება ჰქონოდა უძლიერესი ქართველი მფლობელის – ერეკლე მეფის მიმართ და მასთან ურთიერთობაში ეხელმძღვანელა საკუთარი შეხედულებებითა და იმპერიის ინტერესებით; ქართველებთან მიმართებაში, რომლებიც, ტოტლებენის სიტყვით, კავკასიის მთიელ ბარბაროსებზე უფრო არასანდონი იყვნენ, გამოეჩინა სიფრთხილე და დაკვირვებულობა; შესაძლებლობის ფარგლებში შეედგინა მაქსიმალურად სანდო საქართველოს დაწვრილებითი რუკები [20. 536-541(დოკ.№498)].

დოკუმენტის კონტექსტიდან ჩანს, რომ ოფიციალური რუსეთი მომხმარებლის პოზიციიდან აღიქვამდა ქართულ მხარეს. ცდილობდა რა ადგილობრივი რესურსების საკუთარი მიზნებისათვის გამოყენებას, ნაკლებ ყურადღებას უთმობდა მოკავშირის ინტერესებს. რაც მთავარია, სუხოტინს, ტოტლებენის მსგავსად, არ აძლევდა რწმუნებულებას მეფე ერეკლეს მასშტაბური გეგმების შესატყვისი სამხედრო კამპანია წამოეწყო ოსმალების წინააღმდეგ.

ერეკლე II-ის მიზანს, როგორც ცნობილია, ქართული მიწების განთავისუფლება წარმოადგენდა, რაც შეუძლებელი იყო ანტიოსმალური კოალიციის მიერ მოწინააღმდეგის ტერიტორიის უშუალო დაკავებისა და იქ გამაგრების გარეშე. რუსეთის მხრიდან შემოთავაზებული ბრძოლის წარმოების პარტიზანული ფორმა ასეთ ამოცანას არ შეეფერებოდა. ამდენად, სუხოტინისა და ერეკლეს თანამშრომლობა, ტოტლებენის შემთხვევის მსგავსად, წინასწარ იყო განწირული

წარუმატებლობისათვის. მართლაც, საქართველოში ყოფნის დაახლოებით 14 თვის განმავლობაში გენერალს პრაქტიკულად არაფერი გაუკეთებია ისეთი, რაც ერეკლე II-ს თავის მიზანთან მიაახლოებდა.

1771 წლის მაისის ბოლოს სიტუაცია კვლავაც ხელსაყრელი იყო ახალციხის საფაშოს მიმართულებით საომარი მოქმედებების დასაწყებად. ცენტრალურ ფრონტზე განცდილმა დამარცხებებმა [121. 349-351]. ჩრდილო-აღმოსავლეთ ანატოლიაშიც მოახდინა ზეგავლენა ოსმალების საბრძოლო პოტენციალზე. ჯერ კიდევ 1770 წლის 17 ივნისს ატეობინებდა მოურავოვი ერეკლე II-ს, რომ დაკარგეს რა რუსებთან ბრძოლებში თავისი საუკეთესო ჯარები, თურქები იმდენად დასუსტდნენ, რომ არზრუმის, ყარსის, ბაიაზეთისა და ახალციხის ფაშებს 15 ათასი კაცის შეკრებაც კი არ შეეძლოთ [20. 316(დოკ.№364)]. უფრო მუქ ფერებში ხატავს ახალციხისა და ყარსის საფაშოების მდგომარეობას 1771 წლის 23 მაისს პანიინსადმი გაგზავნილ პატაკში ნ.იაზიკოვი. მის ხელთ არსებული ინფორმაციით, ადგილობრივი ფაშები უშედეგოდ ითხოვდნენ სულთნისაგან სამხედრო დახმარებას, თავად უმნიშვნელო ძალებს ფლობდნენ და შიშით იყვნენ შეპყრობილი რუს-ქართველთა მოსალოდნელი შემოსევის მოლოდინში [20. 615(დოკ.№554)].

სარგებლობდა რა არსებული ვითარებით, ერეკლე II არ წყვეტდა ახალციხის საფაშოში მოთარეშე რაზმების შეგზავნას. ამით იგი რამდენიმე საქმეს აკეთებდა:

1. ანტიოსმალური მოქმედებების დაფიქსირებით ერთგულებას უმტკიცებდა რუსეთის მთავრობას;

2. ხშირი თავდასხმებით ასუსტებდა მოწინააღმდეგეს და ანადგურებდა მის ცოცხალ ძალას;

3. მომავალი სამხედრო კამპანიისათვის ამზადებდა თავის ხალხს.

იაზიკოვის ზემოთ მოყვანილ პატაკში აღნიშნულია, რომ ერთ-ერთი მარბიელი რაზმი ათასი კაცის შემადგენლობით 23 მაისს დაბრუნდა ახალციხის საფაშოდან. ახალქალაქთან

მარბიელებმა სასტიკად დაამარცხეს ოსმალთა ლეეანდის ჯარი, მისი უმეტესი ნაწილი გაჟლიტეს, ხელთ იგდეს ტყვეები და დიდი ნადავლი [20. 620(დოკ.№554)]. ასეთ თარეშებს პერმანენტული ხასიათი ჰქონდა. ახალციხის ფაშა ერეკლეს ნეიტრალიზებას ლეეების ხელით ცდილობდა, მაგრამ უშედეგოდ.

გენ. სუხოტინმა, საექსპედიციო კორპუსის ჩაბარების შემდეგ, დაიწყო მოქმედება ერთობლივი ანტიოსმალური კამპანიის ორგანიზებისათვის. იგი სოლომონ I-თან ერთად ქართლში გადავიდა და 1771 წლის 15 ივნისს სოფ. ხელთუბანში ერეკლე II-ს შეხვდა. მხარეებმა განიხილეს მომავალი სამხედრო კამპანია და შეთანხმდნენ მისი ჩატარების გეგმაზე, რომელიც, პროფ. ი.ცინცაძისა და ვ.მაჭარაძის მართებული შეფასებით, მთლიანად ფოთის ციხის აღებას ემსახურებოდა [78. 62].

ქართლ-კახეთის მეფისათვის ეს მორიგი იმედგაცრუება იყო. სუხოტინი თავადვე მიუთითებს: "არაფერი ისე არ სურდა ერეკლეს და მის გარემოცვას, როგორც ის, რომ ახლანდელი კამპანია ახალციხისაკენ მიმემართა. როცა მათ ნებას არ დაეცევი, ამან ისინი ძალიან შეურაცხყო" [20. 628(დოკ.№558)]. ერეკლემ მაინც სცადა საქმის შემობრუნება და იმავე დღეს წერილობითი თხოვნით მიმართა სუხოტინს. იგი ცდილობდა დაერწმუნებინა ადგილობრივ პირობებში გაუთვინცნობიერებული რუსი გენერალი, რომ ახალციხეზე გალაშქრება ბევრად უფრო მომგებიანი ნაბიჯი იქნებოდა, ვიდრე ალყა ფოთისა, რომლის "აეის პაეისაგან და აეის ალაგისაგან" ზაფხულის პერიოდში კარგი არაფერი ელოდებოდათ რუსებს [20. 630(დოკ.№559)]. მაგრამ ამაოდ. საბოლოოდ, ერეკლემ იმის გარანტია მაინც მოითხოვა, რომ ფოთის აღების შემდეგ (თუ ეს მოხდებოდა) სუხოტინს ახალციხეზე მიეტანა იერიში [20. 628(დოკ.№558)].

საექსპედიციო კორპუსის მეთაურის გადაწყვეტილება სოლომონ I-მა იოლად მიიღო. ეს გასაგებიცაა – იმერეთის სრული დამოუკიდებლობისათვის ფოთიდან ოსმალების განდევნას

არანაკლები მნიშვნელობა ჰქონდა, ვიდრე ახალციხის აღებას. სუხოტინის აზრით, ერეკლეს თანხმობა სოლომონის პოზიციაზე განაპირობა [20. 628(დოკ.№558)].

შეტევის ძირითად ობიექტად ფოთის შერყევა არ ყოფილა შემთხვევითი მოვლენა. რუსეთ-ოსმალეთის მიმდინარე ომში რუსეთის ძირითადი ამოცანა შავ ზღვაზე გასასვლელის მოპოვება იყო. ომის პირველსავე წელს, წინა პლანზე აყენებდნენ რა ქერჩისა და ტამანის დაუფლების საკითხს, პეტერბურგში სასურველად მიიჩნევდნენ, თუკი ქართველები შავი ზღვის ქართულ ნაპირებს დაეპატრონებოდნენ. რუსი პოლიტიკოსების აზრით, ამით იმპერიის ფლოტი შავ ზღვაზე დამატებით შეიძენდა საიმედო ნავსაყუდელს [99. 101]. სწორედ აღნიშნული მოსაზრება ჰქონდა მხედველობაში ეკატერინე II-ს, როცა 1771 წლის 13 იანვარს საექსპედიციო კორპუსის ახალდანიშნულ მეთაურს გენ.-მაიორ სუხოტინს სპეციალური რესკრიპტით მიმართა: "საჭიროდ ვთვლი გითხრათ, საქართველოში ჩასვლისას თუ აღმოაჩნეთ, რომ გენ. ტოტლებენი მართლა დაეუფლა ქალაქ ფოთის ციხესიმაგრესა და პორტს (ამ დროისათვის პეტერბურგში უკვე იცოდნენ, რომ ტოტლებენმა ფოთს ალყა შემოარტყა, ქალაქს უკვე უწოდა ახალი სახელი „ეკატერინო“ და რომ იგი მალე ციხესაც აიღებდა – ო.ჯ.), შეეცადეთ ისინი შეინარჩუნოთ. ჩვენ ეს ადგილები იმისათვის დაგეგმირდება, რომ ომის გაგრძელების შემთხვევაში, შავ ზღვასა და მასში შემავალ მდინარეებში მყოფი ჩვენი გემებისათვის ფოთის პორტი იქამდე გამოვიყენოთ თავშესაფარად და ნავსაყუდელად, სანამ ღმერთი უკეთესს არ გვიბოძებს" [20. 535(დოკ.№497)].

იმპერატრიცასაგან ასეთი დავალების მიღების შემდეგ, ცხადია, ამბიციური გენერლის მთელი ყურადღება ფოთისაკენ იქნებოდა მიმართული. ხელთუბნიდან ქუთაისის ბანაკში დაბრუნებულმა სუხოტინმა 5 ივლისისათვის საბრძოლო გეგმას საბოლოო სახე მისცა და კამპანიის დაწყების თარიღად 20 ივლისი დაამტკიცა. ამ დროისათვის საექსპედიციო კორპუსის პირადი შემადგენლობა 3164 კაცს მოითვლიდა [20.

652-654(დოკ.№580)]. იმავე 5 იელისს გენერალმა სათანადო მოხსენება აფრინა პეტერბურგში და ეკატერინე II-ს საზეიმოდ აცნობა, რომ მზად არის დაუყოვნებლივ შეასრულოს მისი ბრწყინვალეებისაგან მიღებული განსაკუთრებული დავალება და რუსეთის გულმოწყალე დედის ფერხითი მოკრძალებით დააწყოს ქალაქ ფოთის კლიტეები [20. 652(დოკ.№579)].

სამოქმედო გეგმის მიხედვით, ფოთის ალყაში მოქცევა ევალეობდა რუსეთის საექსპედიციო კორპუსს, მოკავშირე ქართველებს კი მისი ზურგის დაცვა უნდა უზრუნველყოთ. კერძოდ, ერეკლე მეფეს დაეკისრა 10-ათასიანი ჯარითა და 8 ზარბაზნით შესულიყო ახალციხის საფაშოში და ემოქმედა ახალციხის, ახალქალაქისა და ყარსის მიმართულებით, რათა აქედან მაშეელი არ მისვლოდა ფოთის თურქულ გარნიზონს; სოლომონს 6 ათასი მეომრით ახალციხის საფაშოდან იმერეთში გადმოსასვლელი გზები უნდა ჩაეკეტა. გურიელის მოვალეობას წარმოადგენდა გურიის მხრიდან ფოთისაკენ მიმავალი გზების დაცვა, დადიანისას კი – სამეგრელოს მხრიდან [20. 655-657(დოკ.№581)]. სამხედრო კამპანიის წარმატების შემთხვევაში, მოელი დიდება ფოთის ალებისათვის სუხოტინს უნდა რგებოდა. ხელთუბნის გეგმა სწორედ ამაზე იყო გათვლილი. როგორც ჩანს, სუხოტინი და ტოტლებენი პატიმოყვარეობით ერთმანეთისაგან დიდად არ განსხვავდებოდნენ.

რაც შეეხება ერეკლე მეფეს, შეიძლება ითქვას, რომ ფოთის კამპანიაში მას შავი სამუშაოს შესრულება ხედა წილად. 10-ათასიანი ჯარით მესხეთში შესულს 4300 მეომარი ქართლ-კახეთში უნდა დაეტოვებინა ლეკთა მოსალოდნელი შემოსევის მოსაგერიებლად, თავად კი ახალციხისა და ყარსის მიმართულებით ფართო არეალის მომცველი პარტიზანული ხასიათის ბრძოლები გაეჩაღებინა. საინტერესოა ერეკლესათვის განკუთვნილი მითითებების ტექსტი. იგი გვამცნობს: ქართლ-კახეთის მეფე ვალდებულია იმოქმედოს "ახალქალაქსა ზედა, ყარსსა და ახალციხეზე, უდიდებულესისა ძალითა თვისითა გაუჭირვოს ტაცვით, ცარცვითა და წვით სოფლე-

ბისათა და გარეშემო მათსა დაწვითა პურისათა და ტაცვითა პირუტყვისათა, დატყევევებითა კაცებისათა, არა დაზოგოს თვისი ძალი ყოელისფრით, რაც კი შეიძლება. ოდეს იგინი მაზე წარმოვიდნენ, იმ დროს უკუბრუნდეს თვისსა სამძღვრისაკენ და რასაც ჟამს იგინი მოშორდნენ, გაუბრუნდეს უკანვე მათ და ძალიანის რიგით შეაწუხოს, ეგების ამისთანას შეწუხებისა და მოუშორებლობით და მოძრაობისა მათის განათლებულებისაგან, იგივე მოუცლელ და უღონო შეიქმნენ და შემოდგომილს ციხეს ვერ მოეშველნენ გამოსახსნელად” [20. 655-656(დოკ.№581)].

თვალის ერთი გადავლებითაც ჩანს, რომ სუხოტინის გეგმა მთავრობის ინსტრუქციების მიხედვით იყო შედგენილი. დივერსიებით მტრის ძალების შებოჭვა სწორედ რუსების სტრატეგიულ ინტერესებს შეესაბამებოდა, მაგრამ არაფერს რგებდა ერეკლე მეორეს, რომლისთვისაც მთავარი მიზანი მესხეთის მიწების შემოერთება იყო და არა მათი აოხრება ან ძარცვა. ამდენად, ფოთის კამპანიაში რუსეთის მხარე, ახლა უკვე სუხოტინის სახით, კვლავ აგრძელებდა ხელმძღვანელობას პანინისეული პრინციპით – “*Ныня ны дыша здешняя, а тело грузинское,*” და ცდილობდა ქართველთა შესაძლებლობები საკუთარი შეხედულებების მიხედვით გამოეყენებინა.

მიუხედავად იმისა, რომ არც ფოთის აღება და არც ახალციხის საფაშოში აღნიშნული ფორმით მოქმედება ერეკლე II-ს უაქტობრივად არაფერს აძლევდა, უკეთესი მერმისის იმედით იგი მაინც ჩაება ფოთის კამპანიაში. გასცა რა სათანადო ბრძანებები მობილიზაციის თაობაზე [3; 4], 12 ივლისს თბილისიდან გასული, ქალაქიდან დაახლოებით 7 კმ-ის მოშორებით, კოჯორში დაბანაკდა 400 მეომრით [20. 665-666(დოკ.№588)].

გენ. სუხოტინისადმი კაპიტან ლეოვის შეტყობინებით, 27 ივლისს ერეკლე თრიალეთის მთებში იმყოფებოდა, ახალქალაქიდან 60 ვერსის დაშორებით და მხოლოდ 2 ათასამდე მებრძოლი ახლდა. ლეოვის აზრით, მეფე მანამ დაყოვნ-

დებოდა თავისი მცირე ჯარით საზღვართან, სანამ სუხოტინი ფოთს არ აიღებდა [20. 677(დოკ.№594)].

15 აგვისტოს, ლეონისავე ცნობით, ერეკლე ახალქალაქიდან ერთი დღის სავალზე იდგა, მისი ჯარი 3400 კაცამდე იყო გაზრდილი და მასთან მოლაპარაკებას აწარმოებდა ახალციხის ფაშა. ეს უკანასკნელი თავად გამოდიოდა მოლაპარაკების ინიციატორად და თავდაუსხმელობის სანაცვლოდ ვალდებულებას იღებდა არ მიშველებოდა ფოთის გარნიზონს, მძევლები მიეცა ერეკლესათვის და საჭიროების შემთხვევაში, უსასყიდლოდ გაეღო სათანადო რაოდენობის ფურაუი [20. 697-698(დოკ.№618)].

რუსული მხარე უკმაყოფილებას ვერ ფარავდა ერეკლეს მიერ გამოყვანილი სამხედრო კონტინგენტის სიმცირისა და ახალციხის საზღვარზე მისი უძრავად ყოფნის გამო. 27 ივლისისა და 21 აგვისტოს საპასუხო წერილებში სუხოტინი-სადმი ერეკლე II ჯარის სიმცირეს იმით ხსნიდა, რომ ქართლ-კახეთში ლეკების შემოსევას კქონდა ადგილი და საბრძოლო ძალების დიდი ნაწილი მათ წინააღმდეგ იყო გაგზავნილი [20. 679(დოკ.№595), 710-712(დოკ.№629)]. 21 აგვისტოს კიდევ ერთ წერილში იგი უკვე შემხვედრ საყვედურსაც გამოთქვამდა იმ საკითხთან დაკავშირებით, რომ თავად 12 ივლისიდან ლაშქრად იყო გასული, ხოლო ფოთის წინააღმდეგ საომარი მოქმედებები ჯერაც არ მიმდინარეობდა [20. 705(დოკ.№627)]. ფოთის მიმართულებით სუხოტინი 18 აგვისტოს დაიძრა, რაც 21 აგვისტოსათვის, როგორც ჩანს, ჯერ კიდევ არ იყო ცნობილი ერეკლე II-სათვის. სექტემბრის დასაწყისში, გავიდა რა ხელთუბნის შეთანხმებით განსაზღვრული ლაშქრად ყოფნის 6 კვირაზე მეტი, ერეკლე ქართლში დაბრუნდა [20. 720(დოკ.№634)]. როგორც შემდეგში გაირკვა, ამ ნაბიჯს სტრატეგიული მოსაზრებაც ედო საფუძვლად და მტრის ყურადღების მოდუნებას ითვალისწინებდა. ამავე მიზანს ემსახურებოდა ერეკლეს მოლაპარაკებაც ფაშასთან [20. 783(დოკ.№675)].

თრიალეთური მანევრები იმაზე მიანიშნებდა, რომ რუსებთან დამოკიდებულებაში ერეკლე აღრინდელთან შედარებით მეტ სიფრთხილეს იჩენდა და ბრმად აღარ მისდევდა მოკავშირისაგან შემოთავაზებულ საბრძოლო გეგმას. ახალციხის საზღვართან ბანაკად დამდგარი, იგი სუხოტინის მოქმედებებს ადევნებდა თვალს და გადაწყვეტილებებს ამის მიხედვით იღებდა. პარალელურად, საკუთარი მიზნების რეალიზებისათვის, ოპტიმალურ გზებსა და საშუალებებს ეძებდა.

რაც შეეხება სამხედრო კამპანიის ძირითად ობიექტს, ფოთს, დასავლეთ საქართველოს მფლობელებთან ურთიერთობების გარკვევის სირთულის გამო, სუხოტინი მხოლოდ 18 აგვისტოს დაიძრა ამ ქალაქისაკენ [20. 701(დოკ.№623)]. ერეკლეს რჩევის მიუღებლობა გენერალს "ძვირად დაუჯდა: კოლხიდის კლიმატმა გამოიწვია ჯარისკაცების მალარიით მასობრივი დაავადება, მძიმედ გახდა ავად თვით გენერალიც. ფოთის კამპანია ამჯერადაც მარცხით დამთავდა" [20. 70]. ქუთაისის ბანაკში დაბრუნებული, ავადმყოფობითა და წარუმატებლობით გატეხილი სუხოტინი 20 ოქტომბრის წერილით კორპუსის მეთაურობიდან განთავისუფლებას თხოვდა იმპერატორიკას [20. 738(დოკ.№645)].

მიუხედავად კამპანიის წარუმატებლობისა, ახალციხის საზღვართან დგომას ერეკლე მეფისათვის უშედეგოდ მაინც არ ჩაუვლია. როგორც ირკვევა, თრიალეთში ბანაკად მდგომ ერეკლეს ხერთვისელი იბრაჰიმ-ბეგი დაუკავშირდა და მისცა "უმტკიცესი ფიცი და პირობა ხერთვისის ციხისა და ქალაქის მოცემისა" [20. 783(დოკ.№675)]. სტრატეგიული მოსაზრებით გარიგება ღრომდე გასაიდუმლოებული დარჩა. ოსმალების ყურადღების მოდუნების მიზნით, ერეკლე სექტემბრის დასაწყისში ქართლში დაბრუნდა. ოქტომბრის მეორე ნახევარში მისგან გაგზავნილი დესანტი მოულოდნელად დაესხა ხერთვისის ციხე-ქალაქს და 26 ოქტომბერს, ადრე დილით, იბრაჰიმ-ბეგის დახმარებით იგი აიღო [20. 747(დოკ.№651)]. აღების პროცესს კაპიტანი ი.ღვოვიც ესწრებოდა. მის მიერ 1771 წლის 30 ოქტომბერს ერეკლე II-სათვის გაგზავნილი წერი-

ლიდან ირკვევა, რომ მეფეს ხერთვისის ოპერაციაში უშუალო მონაწილეობა არ მიუღია. ციხის აღებას ქართველი თავადები ხელმძღვანელობდნენ. ერთ-ერთი იყო აღაბაბა ერისთავი. დესანტის შემადგენლობაში ირიცხებოდა ოსების რაზმიც ვინმე ახმეტის მეთაურობით [20. 747(დოკ.№651)].

ისტორიოგრაფიაში არსებული თვალსაზრისით, ხერთვისელი იბრაჰიმ-ბეგი ჯაყახი ეანაძეების საგვარეულოს ეკუთვნოდა [45. 340-341; 37. 79]. თავისი საქციელთ მან მნიშვნელოვანი სამსახური გაუწია ქართლ-კახეთის მეფეს. ჯერ ერთი, ხერთვისის სანჯაყის სახით ერეკლე II-მ მიიღო კარგი პლაცდარმი სამხედრო მოქმედებების შემდგომი განვითარებისათვის. მეორეც, ხერთვისის აღება თავისთავად აღიქმებოდა როგორც მესხეთის შემოერთების დასაწყისი და დიდი მორალური მნიშვნელობა აქონდა ქართული მხარისათვის.

ერეკლე შეეცადა მაქსიმალურად გამოეყენებინა სტრატეგიული მონაპოვარი და რუსები ახალციხეზე სალაშქროდ მიეზიდა. I ნოემბერს მან სუხოტინს გაუგზავნა შეტყობინება, სადაც წერდა: "უფალმა კაპიტანმა ივან ლავრენტინმა (კაპიტანი ლეოვი - ო.ჯ.) ზედმიწევნით იცის, რომლისაგანაც თვითეულად ეუწყება თქვენს მაღალს მსელელობას, რომელიც ის ხერთვისის ციხე დღეს სრულიად ჩვენს კაცს უჭირავს და დღესაც შიგ დგანან ჩვენი ჯარი; და იქაური ფაშაც (ანუ სანჯაყ-ბეგი - ო.ჯ.) თავისის ფომილით და იმისი ბიძაც სოლადაც თავის ფომილით იმ ჩვენ ჯარს დატყერილი პყავსთ ციხეში" [20. 756(დოკ.№653)].

მოტანილ დოკუმენტთან დაკავშირებით, გვინდა გავაკეთოთ ერთი შენიშვნა. ისტორიოგრაფიაში გამოთქმული მოსაზრებით, ხერთვისის სანჯაყ-ბეგად მიჩნეულია ჩვენთვის ცნობილი იბრაჰიმ-ბეგი [49. 88]. სუხოტინისათვის ერეკლე II-ის მიერ მიწოდებული ინფორმაციით კი მტკიცდება, რომ სანჯაყ-ბეგი ხერთვისის აღების მომენტისათვის იყო სულ სხვა პიროვნება, რომელიც ოჯახთან ერთად ტყვედ აუყვანიათ ქართველ მეომრებს. ამდენად, ირკვევა, რომ იბრაჰიმ-ბეგი არ

ფლობდა სანჯაყ-ბეგის სახელოს, თუმცა, ერთ-ერთი მაღალი პოსტი რომ ეკავა, ფაქტია.

დაეუბრუნდეთ ხერთვისის მოვლენებს. ვითარების გაცნობის შემდეგ ერეკლე რუს გენერალს აქტიური მოქმედებისაკენ მოუწოდებს: "დრო ეს არის ახალციხის ქვეყნების დაჭერისა. ან ჯარი მომეც ათას ხუთასი კაცი, რომ მტერზე მივიდე, ან თქვენი მაღალ მსვლელობა თუ შეიძლებდეს და მობრძანდებოდეს, ერთად მივიდეთ. როგორადაც პირველი ბრძანება იყო და მტერს უმტეროთ და ის ციხე არ დაეკარგოთ, თვარემ ახალციხის მესამედი ქვეყანა კიდევ დაგვეკარგება და მეორეთ დასაჭერათ გაგვიხდება და მას უკან მე ბრალს ნულარას დამდებთ" [20. 756(დოკ.№653)].

ერეკლეს სიტყვები პათოსით არის გაუღენთილი. თან ერთგვარ მუქარასაც შეიცავს. მეფე მიანიშნებდა, რომ თუ სუხოტინის უმოქმედობით ხელსაყრელი შემთხვევა ხელიდან იქნებოდა გაშვებული, შედეგებზე პასუხისმგებლობა გენერალს დაეკისრებოდა. პათოსიცა და მუქარაც მორალური ზემოქმედებისათვის იყო გამიზნული, მაგრამ ამაოდ. რუსულმა მხარემ არც ახლა მიიღო ქართველი მეფისაგან შემოთავაზებული წინადადება. პირიქით, ლეოვის აქტიური ჩარევის შემდეგ ერეკლემ სულ მალე ხერთვისის ციხეც მიატოვა.

სუხოტინისა და ლეოვის ქმედებებს თავისი მოტივები გააჩნდა:

1. ფოთის კამპანიის მარცხის ფონზე ერეკლეს წარმატება არასასურველი ფაქტი იყო პატივმოყვარე გენერლისათვის.

2. საექსპედიციო კორპუსი პრაქტიკულად მწყობრიდან იყო გამოსული. 20 ოქტომბრის მონაცემებით, ფოთიდან დაბრუნებული რუსული რაზმი 1934 ავადმყოფი და მხოლოდ 782 ჯანმრთელი მებრძოლისაგან შედგებოდა [20. 70]. სუხოტინს ბრძოლის გაგრძელების აღარც სურვილი ჰქონდა და აღარც შესაძლებლობა. მაგრამ აღნიშნული ფაქტის სააშკარაოზე გამოტანა დაუშვებელი იყო სტრატეგიული თვალსაზრისით.

3. ოფიციალური რუსეთი არაერთგზის აიძულებდა ერეკლეს, რომ ბრძოლებით მოპოვებულ ტერიტორიებს ოსმალეთ-

თან გაფორმებული ზავით მასვე დაუმტკიცებდა [19. 475 (დოკ.№205); 20. 315(დოკ.№364), 792(დოკ.№681), 795-796 (დოკ. №683)]. ერეკლესაგან ხერთვისის სანჯაყის შენარჩუნების შემთხვევაში რუსეთის მხარეს დაპირების შესრულება მოუწევდა, რაც საზავო მოლაპარაკებებში დამატებით პრობლემებს შეუქმნიდა მას. გარკვეულ უხერხულობებთან იქნებოდა დაკავშირებული ვალდებულებების შეუსრულებლობაც. ყოველივე ამისათვის კაპ. ლეოვს მადლობას არავინ ეტყოდა.

დასახელებული მიზეზებიდან გამომდინარე, სუხოტინმა თავისი უმოქმედობით, ხოლო ლეოვმა იმის მტკიცებით, რომ ხერთვისის ციხის შენარჩუნება სტრატეგიული თვალსაზრისით ყოველად გაუმართლებელი იყო [20. 748(დოკ.№651)], ერეკლე ხერთვისის სანჯაყის დაცლის გადაწყვეტილებამდე მიიყვანეს. რუსეთის წარმომადგენლების პოზიციამ მორიგი დარტყმა მიაყენა ერეკლეს გეგმებს. ამჯერად მესხეთის შემოერთების საქმე პრაქტიკულად იყო დაწყებული. შესაბამისად, დიდი იქნებოდა ხერთვისის დაცლითა და აკრეციის პროცესის შეჩერებით გამოწვეული უარყოფითი რეზონანსიც. ეს კი, თავის მხრივ, ნეგატიურად აისახებოდა ქართლ-კახეთში არსებული პატრიოტული ძალების საბრძოლო სულისკვეთებაზე.

ფოთის უნიჭოდ ჩატარებულმა კამპანიამ და ხერთვისის მოვლენებთან დაკავშირებით რუსული კორპუსის ინერტულობამ ახალციხის ფაშას სულის მოთქმის საშუალება მისცა, იგი კონტრშეტევაზე გადასვლას შეეცადა. ამ მიზნით "გაიერთა ახსიხის ფაშამ ლეკნი, მოიყვანა დაღისტნის ჯარები და აოხრებდნენ ავაზაკებრ ქართლსა და იყო მარადის ქართლსა შინა მათგან დაუცხრომელი პრბევა, თუმცა მეფემან ირაკლიმ არა მისცა თავსა განსვენება და მრავალგზის დაამარცხა ლეკნი, გარნა იგინი არა დაჰსცხრნენ" [25. 64].

კაპ. ლეოვმა საქართველოში განცდილ წარუმატებლობაში ქართველ მფლობელებს დასდო ბრალი. 1771 წლის 20 ნოემბრის მოხსენებაში იგი გრაფ პანინს წერდა: "რაც შეეხება აქაური მფლობელებისა და ჩვენი მთავარსარდლის

უთანხმოებას, ეს თქვენო მაღალკეთილშობილებავ, უმთავრესად იმით არის გამოწვეული, რომ არც ერთი აქაური მფლობელი განედილ კამპანიაში (იგულისხმება ფოთის კამპანია – ო.ჯ.) არ მოქმედებდა ბატონი სუხოტინის მიერ შედგენილი გეგმის მიხედვით [20. 761(დოკ.№657)].

რუსეთის რწმუნებული აშკარად ტენდენციურია. ფოთის ალყის დროს ოსმალურ გარნიზონს მაშველი არ მისვლია. სუხოტინის გეგმით კი ქართველ მფლობელებს მხოლოდ ასეთი მცდელობის აღკვეთა ევალებოდათ. ლეოვის პრეტენზიასთან დაკავშირებით საინტერესოა სოლომონ I-ის მონათხრობი. 27 ოქტომბრის წერილში იმერეთის მეფე ეკატერინე II-ს სწერდა: სუხოტინმა "ინება ფოთით წასვლა, და მე დიდის ქნებით და ხევწნით მოუეშალე და გაუწყე: ზაფხული არის და ფოთი დიდათ დამცდელი და შხამიანი ადგილი არის, როდესაც დრო იქნება და სნეულების ჟამი დასცხრება, გაუწყებ, მეც თან გამოგყევი, მივიდეთ, მოვადგეთ და რისაც ღონისძიებით იყოს, ავიღოთ მეთქი. მან ასრე მიპასუხა: შენ რაც ცხენები და ხარი, ან იარაღი დაგეჭირდეს, მოგვეც და სურსათით ხელი მოგვიმართე და მე იმაზედ შეწვენას არვის გეხევეწები და არც სიცხესა და შხამს დავეძებ, სამს ან შეიღს დღეში ავიღებო... რაც გეთხოვა... სრულებით მივეცი და ჩვენც, ჩვენის ჯარით, ოსმანთ მოსასვლელს გზაზედ დავედუქით და დაუმტკიცეთ, რომ თუ ოსმანნი თქვენზედ წამოვიდნენ, ჩვენც მაშინთვე მოგეშველებით და თქვენთან მოვსწყდებით მეთქი. წავიდა, მოადგა ფოთსა და მრავალი ჯარი მოსწყვიტა გაუსინჯავად, დაუჯერებლობით; როდესაც მისი უაუქცევა ესცან, მეც დიდად ავად ვიყავ და ჩვენც გამოვბრუნდით. მარა ჩვენი სიტყვის შეუწყნარებლობა და ჩვენი თანგაყოლა ამისთვის არ ინება, ეგონებ, რომ მხოლოდ თავისი სახელის განდიდება უნდოდა" [20. 740-741(დოკ.№647)]. იდენტური შინაარსისაა გრაფ ნ.პანინისათვის განკუთვნილი, ასევე 27 ოქტომბრით დათარიღებული წერილიც [20. 744(დოკ.№649)]. რაც შეეხება ერეკლე II-ს, მართალია იგი ბრმად არ დაემორჩილა პატივმოყვარე გენერალს და საფაშოს ფარგ-

ლებში არ შეიჭრა, მაგრამ საზღვარზე დგომითაც შესანიშნავად შეასრულა თავისი ფუნქცია. კარზე მომდგარი ქართველების თავდასხმის შიშით ახალციხის ფაშამ ველარ გაბედა თავისი ძალებით ფოთის გარნიზონს მიშველებოდა. ამდენად, წესითა და რიგით, სუხოტინს ხელი არ უნდა შეშლოდა ფოთის აღებაში. თავისდა საუბედუროდ, მან ეს ვერ მოახერხა. გენერალი დამარცხდა და ამის მიზეზი იყო არა მოკაეშირე ქართველები, არამედ ჭაობებით გარშემორტყმული ფოთის პაეა და გენერალისავე უნიჭობა.

ერეკლე II-მ რუსეთის მიერ გამოგზავნილი ორი სხვადასხვა გენერლის თითქმის იდენტური ქმედებებიდან სათანადო დასკვნა გააკეთა. მიხვდა რა, რომ ასეთი ფორმით თანამშრობლობა არაფერს რგებდა მესხეთთან დაკავშირებულ მის გეგმებს, შეეცადა სხვა კუთხით მიდგომოდა საიმპერატორო კარს. მეფეს აქტიურობისაკენ ისიც უბიძგებდა, რომ რუსეთოსმაღლეთის მიმდინარე ომში რუსეთის მხარეზე გამოსვლით იგი დაუპირისპირდა როგორც ოსმალეთს, ისე სხვა მაჰმადიან მეზობლებს. არაკეთილმოსურნეებით გარშემორტყმულ ერეკლეს მოკაეშირისაგან ქმედითი დახმარება სჭირდებოდა. ქართლ-კახეთის მეფემ მიიღო გადაწყვეტილება ოფიციალურად შესულიყო რუსეთის იმპერიის მფარველობის ქვეშ. 1771 წლის 30 დეკემბრისათვის მზად იყო იმპერატრიცა ეკატერინე II-ის სახელზე შედგენილი სათანადო თხოვნის ტექსტი და ხელშეკრულების პროექტი [20. 764-767(დოკ.№661)].

პროექტის დაწერილებითი შესწავლა ჩვენი კვლევის ფარგლებს სცდება. იგი გვიანტიერესებს იმდენად, რამდენადაც მასში მესხეთის საკითხი წინა პლანზეა წამოწეული. პროექტიდან ჩანს, რომ ერეკლესაგან ესოდენ მნიშვნელოვანი პოლიტიკური გადაწყვეტილების მიღება უსაფრთხოების უზრუნველყოფასთან ერთად, "ოსმალოს საქართველოს" შემოერთების დაუძლეველმა სურვილმაც განაპირობა. სათანადო პუნქტში ერეკლე მართლაც რომ სასოებით სთხოვს იმპერატრიცას: "კუალად ვედრებით მოვახსენებთ თქვენს ყოვლად მოწყალებასა, რათა ამავე გაზაფხულსა არ უტეონ დაუპყრო-

ბელად ქვეყანა ახალციხისა; და უკეთუ შერიგება მოხდეს თქვენის დიდებულებისა სულტანისა, მაშინაც გარეთ არ დარჩეს ქვეყანა ახალციხისა, ვინაიდგან საქართველოს მიწა არის და ქართული ენა აქუსთ და მრავალნი ქრისტიანენი არიან იმათში და სხუანიცა ახალნი გარდაქცეულნი არიან მაჰმადიანობაზედ” [20. 766(დოკ.№661)]. თვით დოკუმენტის ტონიც კი მიუთითებს საკითხის მნიშვნელობაზე.

ერეკლე II, ითვალისწინებდა რა ტოტლებენტან და სუხოტინთან ურთიერთობების მწარე გამოცდილებას, 4-ათასიანი ახალი მაშველი რაზმის გამოგზავნის სათხოვარ პუნქტთან დაკავშირებით სპეციალურად მიუთითებდა: "რათამც საერთოდ ევბრძოლოთ ოსმალთა, რადგანაც უწინდელს ჯარს ჩუენ კერძო არა აქუს მოცალება, და ვინც ჯარის თავი იქნება, ჩეენის შეძლებით, როგორც რჩევას იმას დაუფუჯრებდეთ, ეგრეთვე ისიც ჩეენს რჩევას მიიღებდეს და დაიჯერებდეს., ვინაითგან ვართ აქაურთა საქმეთა შინა მყოფნი და მეცნიერნი ამისთვის" [20. 765(დოკ.№661)]. ასეთი ურთიერთდამოკიდებულების შემთხვევაში ერეკლე იმედოვნებდა, რომ რუსთა ძალის დახმარებით რეალურად შეძლებდა "ოსმალთაგან წართმეული მამულების" დაბრუნებას. სანაცვლოდ იგი ვალდებულებას იღებდა როგორც მემკვიდრეობით მიღებულ, ისე ახლად შეერთებულ მიწებზე იმპერატრიცას სასარგებლოდ გადასახადებიც დაეწესებინა და რუსული წესით რეკრუტიც გამოეყვანა.

მოლაპარაკების წარმოების მიზნით, 1772 წლის 5 იანვარს სპეციალური ელჩობა გაიგზავნა რუსეთში [20. 842(დოკ.№709)]. მისიის ხელმძღვანელობა "წილად ხედათ იმდროინდელი საქართველოს ყველაზე წარჩინებულსა და გავლენიან პირებს – ანტონ კათალიკოსსა და სრულიად ახალგაზრდა, 16 წლის ნიჭიერ და ენერგიულ ლეონ ერეკლეს ძეს" [37. 71]. დიდი ნიჭით დაჯილდოებული კათალიკოსი ანტონ II "უართო მასშტაბის სახელმწიფო მოღვაწე იყო", ამასთან, 8 წელზე მეტი რუსეთში ჰქონდა გატარებული, კარგად იცნობდა იქაურ ვითარებას და როგორც ელჩი, სერიოზულ ძალას წარმოად-

გენდა [45. 340-341]. მნიშვნელოვანი ფიგურა იყო ახალგაზრდა ბატონიშვილიც. მიუხედავად ასაკისა, იგი უკვე გვერდში ედგა მამას და მიმდინარე ომის წლებში სახელმწიფო საქმეების გაძღოლაში შეელოდა მას [1; 2]. მეფის მოუცლელობის შემოხვევაში ლევან ბატონიშვილი ქართლის გამგებლის ფუნქციასაც ასრულებდა [20. 675(დოკ.№594)].

1772 წლის 6 მარტს, ერეკლე მეფის ელჩები ასტრახანში ჩავიდნენ [20. 804(დოკ.№688), 842(დოკ.№709)]. მათ 60-კაციანი ამაღა ახლდათ [37. 72]. რომელთა შორის იყო ხერთვისელი იბრაჰიმ-ბეგიც თავისი ხუთი კაცით [45. 358(დოკ.№4)]. როგორც ახალციხის მხარის წარმომადგენელს, მას ალბათ ევალებოდა გარკვეული ეფექტი მოეხდინა საიმპერატორო კარზე და მომავალ მოლაპარაკებებში მესხეთის საკითხის ერეკლესათვის მისაღები ფორმით გადაჭრაში თავისი წვლილი შეეტანა.

როცა თბილისში ელჩიონს ამზადებდნენ, პეტერბურგში გაცხოველებული მსჯელობა მიმდინარეობდა საქართველოში მყოფი რუსული საექსპედიციო კორპუსის შემდგომი ბედის თაობაზე. "1771 წლის 15 დეკემბერს სახელმწიფო საბჭომ მოისმინა გენ. სუხოტინის 20 ოქტომბრის მოხსენება და გადაწყვიტა კორპუსის საქართველოდან გაწვევა... ეკატერინემ მიზანშეწონილად ცნო სახელმწიფო საბჭოს გადაწყვეტილება და 1772 წლის 25 იანვარს სამხედრო კოლეგიას უბრძანა" მისი სისრულეში მოყვანა [20. 72-73]

ეკატერინე II-მ მიღებული გადაწყვეტილება ერეკლე მეფეს აცნობა 1772 წლის 4 თებერვლის სიგელით. იმპერატრიცა განმარტავდა, რომ კორპუსმა მასზე დაკისრებული მისია ვერ შეასრულა, თანაც რუსეთთან ომში განცდილი დამარცხებებით ოსმალეთი დასუსტდა და ქართველები დამოუკიდებლადც შეძლებდნენ მის წინააღმდეგ ბრძოლას. ამიტომ კორპუსი საქართველოდან უნდა გასულიყო. დასასრულს ეკატერინე ერეკლეს აიძულებდა, რომ თუ იგი საკუთარი ძალებით შეძლებდა მოწინააღმდეგის ტერიტორიის დაკავებას, ოსმალეთ-

თან ზავის დადებისას ამ მიწებს სამუდამოდ დაუმტკიცებდნენ [20. 791-792(დოკ.№681)].

ამრიგად, თითქმის სამწლიანი ურთიერთობა რუსეთის საექსპედიციო კორპუსთან ერეკლე II-სათვის პრაქტიკულად უშედეგოდ დამთავრდა. მისი ფართომასშტაბიანი პროექტის განხორციელების საქმე ერთი ნაბიჯითაც ვერ წაიწია წინ. გენ. სუხოტინი, წინამორბედი ტოტლებენის მსგავსად, მხოლოდ რუსეთის ინტერესებითა და საკუთარი ამბიციებით ხელმძღვანელობდა. ქართლ-კახეთის მეფესთან ურთიერთობაში იგი პარიტეტულ საწყისებს ფაქტობრივად არ ცნობდა. ფოთის კამპანიის მის მიერ შედგენილ გეგმაშიც, რომელიც ოფიციალური რუსეთის სახელმწიფოებრივი კურსიდან იღებდა სათავეს და საიმპერატორო კარის ინსტრუქციებით საზღვრობდა, ერეკლე მეფის მოსაზრებები და მიზნები და კვლავ ყურადღების მიღმა დარჩა. რუსულმა მხარემ თავისი ნეგატიური როლი ითამაშა ხერთვისთან დაკავშირებულ მოვლენებშიც. ასეთმა დამოკიდებულებამ, საბოლოო ჯამში, მესხეთის განთავისუფლების იდეის რეალიზება შეუძლებელი გახადა. ერეკლე II-მ ხელიდან გაუშვა ისტორიული შანსი.

§ 3. ქუჩუკ-კაინარჯის ზავი და მესხეთის საკითხი

რუსეთის საექსპედიციო კორპუსმა 1772 წლის ივლისში საქართველო დატოვა [20. 826(დოკ.№698), 833(დოკ.№702)]. არ ვიქნებით ტენდენციური, თუ ვიტყვით, რომ ამ აქტით რუსეთის საიმპერატორო კარმა ფაქტობრივად ტოტლებენის ღალატი გაიმეორა. ვერ ისარგებლა რა ადგილობრივი რესურსებით საკუთარი შეხედულებისამებრ, მსგავსად თავისი ავანტიურისტის გენერლისა, იმპერიამ სამხედრო მოკავშირე საომარ ვითარებაში მიატოვა და ამით, კიდევ ერთხელ, უხეშად დაარღვია სამოკავშირეო ნორმები.

აღნიშნული გადაწყვეტილების მიღების ნამდვილი მიზეზის აფიშირება, თავისთავად ცხადია, პოლიტიკური თვალსაზრისით წამგებიანი იქნებოდა ეკატერინე II-თვის, რომელიც ევროპის წინაშე თავისი პუმანურობით კეკლუცობდა და ჩაგრული ქრისტიანი ხალხების უანგარო დამცველად მოქმენდა თავი [120]. პეტერბურგში იმიჯის შენარჩუნება "გაღმა შედავების" პრინციპით სცადეს. ერეკლე II-თვის განკუთვნილ, 1772 წლის 8 თებერვლის წერილში გრაფმა პანინმა ქართველ მფლობელებს ბრალი დასდო ურთიერთშეთანხმებელ მოქმედებებში და ჯარის გაყვანის ოფიციალურ მიზეზადაც ეს დაასახელა. ამასთანავე, იგი ერეკლე მეფეს მოუწოდებდა ესარგებლა მიმდინარე ომში ბრწყინვალე პორტას დასუსტებით და დამოუკიდებლად გაეგრძელებინა დივერსიები ოსმალეთის წინააღმდეგ. სანაცვლოდ, - წერდა გრაფი, - "ოტომანთა პორტასთან ზავის დადებისას საქართველოს ხვედრი ისე იქნება უზრუნველყოფილი, თითქოს ეს ქვეყანა სრულიად რუსეთის იმპერიის ნაწილი იყოს, აგრეთვე სამუდამოდ დაგიმტკიცდებათ ის თურქული მიწები, რომელთა დაუფლებასაც თქვენ მოახერხებთ". აქვე პანინი ერეკლეს აცნობებდა, რომ რუსეთის რწმუნებული კაპ. ილვოვი კვლავ საქართველოში რჩებოდა [20. 795(დოკ.№683)].

მიანიშნებდა რა ოსმალთაგან მიტაცებული მიწების დაბრუნების შესაძლებლობაზე, ამით პანინი ყველაზე მგრძნობიარე ნერვს უღიზიანებდა ერეკლე II-ს. ეს იყო დიპლომატიური მანევრი. იგი მიზნად ისახავდა საქართველოში შენარჩუნებულიყო პრორუსული განწყობილება და აქაური პოტენციალი კვლავ ყოფილიყო გამოყენებული ოსმალეთის წინააღმდეგ. იდენტური შინაარსისა იყო სოლომონ I-სათვის განკუთვნილი, იგივე რიცხვით დათარიღებული წერილიც [20. 796-798(დოკ.№684)].

რუსული კორპუსის გაწვევამ მთელ საქართველოში უარყოფითი რეზონანსი გამოიწვია. როგორც ლეოვი მოახსენებდა პანინს, განსაკუთრებით ქართლ-კახეთის მოსახლეობა იყო შეშფოთებული. ამის გამო ერეკლე მეფე იძულებული გაბ-

ხდარა ყალბი ხმებიც გაეერცელებინა, თითქოს ბატონიშვილი ლეონის შეტყობინებით, რუსეთი ახალ რაზმს აგზავნიდა ამიერკავკასიაში [20. 824(დოკ.№698)].

მოკავშირისაგან მიტოვება დიდი დარტყმა იყო ერეკლე II-თვის. იმედგაცრუებასთან ერთად მტკივნეულად განიცადა მან რუსეთის მიერ წაყენებული უსაფუძელო ბრალდებაც. 1772 წლის 29 ივნისს ერეკლე ლეონს სწერდა, რომ თავს დამნაშავედ არ ცნობდა, ხოლო სამხედრო თანამშრომლობის არასასურველი შედეგები კორპუსის მეთაურთა არსწორი სტრატეგიით იყო გამოწვეული. აქვე სინანულით აღნიშნავდა: "თუ ჩვენის ქვეყნის მხრიდან მისის დიდებულების კორპუსით მივსულიყავით ახალციხეზედა, კეთილ შეზავებულის პაერით და კარგის გზით, გაუჭირებლად და პრაიანტის დამზადებულობით მივიყვანდი ჯარსა მისის დიდებულებისასა. და როდესაც ახალციხე მისის დიდებულობის ბედნიერებით აიღებოდა, ყოველივე ამისი უეზდნი ჩვენდა მომართ თან შეკრულნი იქმნებოდნენ და უომრად დაგვემონებოდნენ ზღვისა და ხმელისა სიმაგრენი, უმეტეს ამისთვის, რომ უფროსი ერთი ხალხი ქრისტიანენი არიან და ქართულის ენის მეცნიერნი და დიდადაც სურისთ ოსმალთაგან გამოხსნა" [20. 816(დოკ.№696)]. შემდეგ ერეკლე II მიუთითებდა, რომ სანამ რუსეთი იომებდა, თავადაც გააგრძელებდა ბრძოლას და თუ იმპერატრიცას ნება იქნებოდა, რუსული კორპუსით კელაე დახმარების შემთხვევაში, "პონტოსა და კასპიის ზღვის საშუალი ქვეყნებისა და თვით სრულის სპარსეთის" დაპყრობაც კი ადვილი შესაძლებელი იყო [20. 817(დოკ.№696)].

მიმზიდველი პერსპექტივების დახატვით, ერეკლე ცდილობდა პეტერბურგში ეფიქრათ მიღებული დადგენილების გადასინჯვისა და ახალი კორპუსის გამოგზავნის მიზანშეწონილობაზე. მისი მონდომება გასაგებია. რუსების გასვლით ერეკლესეული პროექტის განხორციელება ეჭვქვეშ დგებოდა. ამას ემატებოდა საომარი მდგომარეობა ოსმალეთთან და დამოკიდებულების გაუარესება ქართლ-კახეთის პრორუსული ორიენტაციით შეშფოთებულ სხვა მაჰმადიან მეზობლებთან

[20. 801-802(დოკ.№686), 805(დოკ.№689), 807-808(დოკ.№692)]. ასეთ პირობებში რუსეთში გაგზავნილმა ელჩობამ მეტი მნიშვნელობა შეიძინა.

1772 წლის 3 ივლისს ერეკლე II ნ.პანიძის სწერდა, რომ "ეს საქმე (ჯარის გაყვანა - ო.ჯ.) ჩვენის და ჩვენის ქვეყნის ოხრება არისო" და უმორჩილესად სთხოვდა, დახმარება გაეწია ქართველი ელჩებისათვის დაკისრებული მისიის შესრულებაში [20. 829-830(დოკ.№700)]. ელჩიონისადმი გულისხმიერების გამოჩენასა და ქართლ-კახეთის მფარველობაში მიღებას ეაჯებოდა იგი იმპერატრიცა ეკატერინესაც [20. 822(დოკ.№699)].

საქართველოში განცდილი წარუმატებლობის გამო, საიმპერატორო კარმა ჯერჯერობით მიზანშეუწონლად მიიჩნია ქართლ-კახეთის ელჩობის მიღება და ვითარების გარკვევამდე იგი ასტრახანში შეაჩერა.

1772 წლის მარტის დასაწყისში დუნაის ფრონტის სარდალმა, ფელდმარშალმა პრუშინანცევმა ოსმალეთის დიდი ეეზირისაგან საზავო მოლაპარაკების დაწყების შემოთავაზება მიიღო [121. 351]. 19 მაისს გაფორმდა დროებითი ზავი. ივლისის ბოლოს კი ვლახეთისა და მოლდავეთის საზღვართან მდებარე ფოკშანში საზავო კონფერენცია დაიწყო. ფოკშანის მოლაპარაკება ოსმალების მიზეზით მალევე ჩიაშალა - საზავო პირობები მათთვის მიუღებელი აღმოჩნდა.

მოლაპარაკებათა ახალი ეტაპი, რომელიც ბუქარესტის კონგრესის სახელით არის ცნობილი, 1772 წლის 29 ოქტომბერს დაიწყო და 1773 წლის 9 მარტამდე გაგრძელდა. ბუქარესტის კონგრესზე რუსულმა მხარემ ოსმალეთს თავისი მოთხოვნების სრული ტექსტი წარუდგინა. წარდგენილი პუნქტების ნაწილი ოსმალეთმა მისაღებად ცნო, მაგრამ ის, რაც უმთავრესი იყო რუსეთისათვის, დაუკმაყოფილებელი დარჩა. კერძოდ, ბრწყინვალე პორტა სასტიკი წინააღმდეგი იყო მიეცა რუსეთისათვის შავ ზღვაზე თავისუფალი ნაოსნობის უფლება, გადაეცა მისთვის ჩრდილო-შავიზღვისპირეთის ნავსადგურები (ქერჩი, იენიკალე, კინბურნი) და ეცნო

ყირიმის დამოუკიდებლობა [99. 246-247]. ანუ რუსეთი პრინციპულ წინააღმდეგობას წააწყდა სწორედ იმ საკითხებში, რომელთა მოგვარებაც მიმდინარე ომში მისი ძირითადი მიზანი იყო. პრაქტიკულად დამარცხებული ოსმალეთის სიჯიუტე ევროპის სახელმწიფოების ანტირუსული განწყობილებით საზრდოობდა [106. 53-54; 67. 10-28; 96. 36-38]. დიდ იმედებს უნერგავდა ბრწყინვალე პორტას რუსეთის საშინაო მდგომარეობის გაართულებაცა და შვედეთის მოსალოდნელი დივერსიაც ამ ქვეყანის წინააღმდეგ [99. 247]. მოლაპარაკებების ბედი საბოლოოდ ისევ იარაღის ძალას უნდა გადაეწყვიტა.

რაც შეეხება ქართლ-კახეთს, საექსპედიციო კორპუსის გაყვანის შემდეგ მდგომარეობა აქ შედარებით გაართულდა. გახშირდა მოთარეშეთა თავდასხმები როგორც ახალციხის, ისე დაღესტნის მხრიდან [20. 849-851(დოკ.№715)]. 1773 წლის 23 ივნისის წერილით ერეკლე II სპეციალურად ამახვილებდა პანინის ყურადღებას ამ საკითხისადმი, თან დიპლომატიურად მიუთითებდა, რომ ლეკ-ოსმალთა გაძლიერებული მტრობის მიზეზი ქართლ-კახეთის რუსეთთან მოკავშირეობა იყო და სთხოვდა გრაფს დახმარება გაეწია მისთვის მფარველობის მიღების საქმეში [20. 868-870(დოკ.№727)].

არსებული პრობლემების მოგვარება ქართველმა მეფეებმა ერთობლივი ძალებით სცადეს. 1773 წლის 27 ივლისს ერეკლე II და სოლომონ I ერთმანეთს შეხვდნენ და სამხედრო კავშირი გააფორმეს [20. 874-876(დოკ.№731)]. შეხვედრას კაპ. ლეოვიც ესწრებოდა. როგორც მის მიერ პანინისათვის გაგზავნილი 8 აგვისტოს შეტყობინებიდან ირკვევა, მეფეები ახალციხის საფაშოზე ერთობლივი ლაშქრობის თაობაზეც შეთანხმებულან და ოპერაცია აგვისტოს ბოლოსათვის დაუგეგმავთ [20. 878(დოკ.№733)]. ქართულ ნარატიულ წყაროებში მითითებულია, რომ აღნიშნულ ლაშქრობაზე მეფეები ლეოვმა წააქეზა [25. 64; 9. 85]. პანინისაგან მიღებული ინსტრუქციითაც, საქართველოში დარჩენილ რუსეთის რწმუნებულს სწორედ ეს მისია ევალებოდა [20. 799(დოკ.№685)].

მაგრამ ლეოვს 8 აგვისტოს შეტყობინებაში არაფერი აქვს ნათქვამი თავის ასეთ ინიციატივაზე. ახალციხეზე ლაშქრობის გადაწყვეტილება რომ მისი ჩაგონებით მიეღოთ მეფეებს, ლეოვი ამას პანინს არ დაუმაღაჲდა. პირიქით – პირველ რიგში მოახსენებდა, რადგან დამსახურებად ჩათვლებოდა ცენტრის წინაშე. სხვათა შორის, არც ხეროვისზე გალაშქრება მომხდარა რუსი კაპიტნის რჩევით. ეს გადაწყვეტილება ერეკლეს იბრაჰიმ ბეგთან შეთანხმებით აქონდა მიღებული და ამის თაობაზე ლეოვმა თავდაპირველად საერთოდ არაფერი იცოდა [20. 783-784(დოკ.№675)]. ამდენად, ნარატიულ წყაროებში დაფიქსირებული ცნობები ოფიციალური დოკუმენტაციით არ დასტურდება.

ახალციხის საფაშოზე გალაშქრება ქართველებმა მხოლოდ ოქტომბრის თვეში მოახერხეს. ლეოვმა, რომელიც თან ახლდა ლაშქარს, 1773 წლის 8 ნოემბრის შეტყობინებით ოპერაციის ირგვლივ დაწვრილებითი ინფორმაცია მიაწოდა პანინს. მისი ცნობით, ერეკლესა და სოლომონს დაახლოებით 5-5 ათასი მეომარი ჰყავდათ; გარდა ამისა ერეკლეს ახლდა ოსების, თაგაურელებისა და ინგუშების ათასკაციანი რაზმი; კოალიციური ჯარი 16 ნოემბერს ჯავახეთის მხრიდან შევიდა ახალციხის საფაშოში; მცირე ნაწილმა ახალქალაქს შემოარტყა ალყა, უმეტესობა კი მარბიელ რაზმებად დანაწილებული ახალციხის, არტანისა და ყარსის მიმართულებით გაიშალა სათარეშოდ; ლაშქრობას დიდი შედეგები ექნებოდა, მაგრამ ქართველთა ჯარი მხოლოდ რამდენიმე დღე დარჩა საფაშოს ფარგლებში. ლეოვის განმარტებით ლაშქრობის შეწყვეტა ორმა მიზეზმა განაპირობა: ერთი, რომ მძიმედ გახდა ავად მეფე სოლომონ I და მეორეც, მარბიელმა რაზმებმა, მოიპოვეს რა სამხედრო ალაფი, თვითნებურად დაიწყეს უკან გაბრუნება [20. 888-889(დოკ.№739)].

უკანასკნელი მიზეზი, ანუ ქართული ლაშქრის ირეგულარულობა და მტკიცე დისციპლინის უქონლობა იყო სწორედ ის აქილევსის ქუსლი, რის გამოც ერეკლე II ვერ ახერხებდა ხანგრძლივი და ფართომასშტაბიანი სამხედრო კამპანიის

წარმოებას. ქართული მიწების განთავისუფლების მისეული გეგმების განხორციელებას კი სწორედ ასეთი ფორმის სამხედრო მოქმედებები სჭირდებოდა. რაც შეეხება პირველ მიზეზს, მასთან დაკავშირებით საინტერესოა პროფ. მ.სამსონაძის მოსაზრება. "არავინ იცის, — აღნიშნავს მკვლევარი, — რამდენად გულწრფელი იყო სოლომონის ავადმყოფობა. თუ მოკავშირეები თარეშითა და ნადავლით დაკმაყოფილებას არ ფიქრობდნენ და ახალციხის საფაშოს (ან მისი ნაწილის) დაკავებას სერიოზულად აპირებდნენ, მაშინ ნაკლებად დასაჯერებელია, რომ სოლომონი მის წარმატებაში დაინტერესებული ყოფილიყო. ამ ლაშქრობის ინიციატივა, გეგმა და მარშრუტი ერეკლეს შედგენილი იყო, სოლომონი 1773 წლის ხელშეკრულების ძალით თითქოს ერეკლეს დამხმარის როლში გამოდიოდა. თუ ეს ასეა, მაშასადამე, შემოერთებულ ტერიტორიებსაც ქართლ-კახეთის მეფე დაიკავებდა, მათზე კი... პრეტენზია სოლომონსაც უკონდა" [60. 192-193]. ანგარიშგასაწევი ვარაუდია.

ახალციხის საფაშოზე ლაშქრობა ფაქტობრივად კვლავ უშედეგოდ დასრულდა. ერეკლემ ვერც ამჯერად შეძლო მოწინააღმდეგის ტერიტორიის დაკავება. უამისოდ კი ნებისმიერი სამხედრო წარმატება ქართლ-კახეთის მეფისათვის აზრს კარგავდა. 1773 წლის 1 დეკემბერს ერეკლემ და სოლომონმა რუსეთის საიმპერატორო კარს შეატყობინეს ჩატარებული ლაშქრობის შედეგები და კვლავ ითხოვეს მფარველობა [20. 892(დოკ.№741), 894(დოკ.№743)] აღნიშნული დროისათვის ანტონ კათალიკოსი და ლეონ ბატონიშვილი უკვე პეტერბურგში იმყოფებოდნენ და ცდას არ აკლებდნენ, რათა ერეკლე მეფისაგან მიღებული დავალება პირნათლად შეესრულებინათ.

გადაწყვეტილება ქართული ელჩობის ასტრახანიდან პეტერბურგში გაშვების თაობაზე საიმპერატორო კარმა 1772 წლის დეკემბერში მიიღო. 30 დეკემბერს ნ.პანინმა სათანადო ბრძანება გაუგზავნა ასტრახანის გუბერნატორს ნ.ბეკეტოვს. ამავე ბრძანებით ელჩებს მიეთითათ, რომ პეტერბურგში

მხოლოდ 20 მხლებელი წაეყვანათ [20. 851-852(დოკ.№716)]. მართლაც, 1773 წელს შედგენილი ერთი რუსული დოკუმენტით ანტონ კათალიკოსისა და ლეონ ბატონიშვილის ამაღლა ამ დროისათვის 22 კაცისაგან შედგებოდა [7]. აქედან ორი – მღვდელი გაბრიელ იაკოვლევი და მასთან მყოფი სტიქაროსანი საბა დავიდოვი, რომლებიც წარმოშობით ქართველები იყვნენ [7. 2], ასტრახანის გუბერნატორმა გამოაყოლა ელჩებს [20. 855(დოკ.№719)]. მღვდელი გაბრიელი თარჯიმნის მოვალეობას ასრულებდა. დანარჩენი 20 მხლებელი საქართველოდანვე შედიოდა ელჩიონში. აღსანიშნავია, რომ მათ შორის აღარ ფიგურირებს ხერთვისელი იბრაჰიმ ბეგი. რა მიზეზით არ მოხვდა იგი პეტერბურგში გასაგზავნთა სიაში, ან საით წავიდა ასტრახანიდან, ჯერჯერობით ჩვენთვის უცნობია.

პეტერბურგში ჩასული ელჩები 1773 წლის 27 აპრილს ნ.პანინს წარუდგნენ და გადასცეს მფარველობითი ტრაქტატის პროექტი. პროექტზე თვალის ერთი გადავლებითაც ჩანს, რომ იგი რუსეთის დახმარებით მესხეთის განთავისუფლებაზე იყო გათვლილი. ელჩობა უშედეგოდ დამთავრდა. ეს ასეც იყო მოსალოდნელი. მიმდინარე ომში რუსეთს იმდენად სერიოზული პრობლემები ჰქონდა გადასაჭრელი, რომ საქართველო ამ ეტაპზე თავის შეწუხებად ნამდვილად არ უღირდა. როგორც პროფ. ი.ცინცაძე მიუთითებს, "1772-73 წლებში ქართლ-კახეთის სამეფოს რუსეთის მფარველობაში მიღება იმ პირობებით, რომელთაც ქართველი მეფე სთავაზობდა რუსეთს, არ შედიოდა რუსეთის გეგმებში. რუსეთს ზავი ესაჭიროებოდა და საზავო მოლაპარაკებების გაჭიანურება და გართულება საქართველოს გამო არ შეიძლებოდა. ამიტომ ლეონ ბატონიშვილისა და ანტონ პატრიარქის ელჩობა იმთავითვე განწირული მოჩანდა [76. 82].

1773 წლის 31 დეკემბრის სიგელით ეკატერინე II-მ ოფიციალურად განუცხადა უარი ერეკლე მეფეს როგორც ჯარის გამოგზავნაზე, ისე მფარველობაში მიღებაზე. სიგელი დიპლომატიური დახვეწილობითაა შედგენილი და დემაგოგიის კარგ ნიმუშს წარმოადგენს. იმპერატრიცა მიუთითებდა, რომ

მიზანშეწონილად არ მიაჩნდა ახალი კორპუსის გამოგზავნით ოსმალთა ზედმეტი გაღიზიანება და უმჯობესად თელიდა საქართველოს ინტერესები საზავო მოლაპარაკებების დროს დაეცვა [20. 902-905(დოკ.№749)]. ამით ამშვიდებდა იგი მეფეს, რომელიც მისივე წაქეზებით ჩაება ომში და მტრით გარშემორტყმული, რეალურ სამხედრო თანადგომას ითხოვდა ოფიციალური მოკავშირისაგან. იდენტური სულისკვეთებით იყო გაუღენთილი პანინის 31 დეკემბრისავე წერილიც, რომელშიც იგი დამატებით რუსეთის რწმუნებულის კაპ. ი.ლვოვის რუსეთში გაშვებას ითხოვდა.

ქართველი ელჩები 1774 წლის თებერვალში სამშობლოში გამოისტუმრეს. მათი პირადი ნიჭი უძლეური აღმოჩნდა გაერღვია პოლიტიკური პრაგმატიზმის ბარიერი და აეძულებინა რუსეთი რეალური დახმარება აღმოეჩინა სამხედრო მოკავშირისათვის. ბატონიშვილმა ლეონმა თავისი ძალისხმევით მხოლოდ ის შეძლო, რომ საიმპერატორო კართან შუამდგომლობით ყირიმსა და სხვა ადგილებში განთავისუფლებულ ქართველ ტყვეებს სამშობლოში დაუბრკოლებელი დაბრუნების საშუალება მიეცათ.

ფაქტობრივად, რუსეთმა, ვერ აქცია რა ერეკლე II თავის ხელში ბრმა იარაღად, მიმდინარე ეტაპზე მისდამი ინტერესი დაკარგა და იგი, შეიძლება ითქვას, ბრძოლის ველზე მიატოვა. როგორც ჩანს, "ტოტლებენის სინდრომით" არა მარტო რუსი გენერლები, საიმპერატორო კარიც იყო დაავადებული. რუსეთთან ალიანსში იარაღის ძალით მესხეთის განთავისუფლების გეგმები ჩაიშალა. ერეკლეს ერთადერთ იმედად საზავო მოლაპარაკებები რჩებოდა.

ბუქარესტის კონგრესის ჩაშლის შემდეგ, რუსეთ-ოსმალეთს შორის საბრძოლო მოქმედებები განახლდა. 1774 წლის მაისში რუსებმა დუნაი გადალახეს და ფელდმარშალმა პ.რუმიანცევმა მისდამი დაქვემდებარებული ჯარები მიმართა ქ. შუმლასაკენ, რომელიც სტამბოლისაკენ მიმავალ გზაზე მდებარეობდა. აქვე იყო განთავსებული დიდი ევზირის მთავარი ბანაკი და საკომანდო პუნქტი [118. 77-79].

მიუხედავად მძიმე მდგომარეობისა, ბრწყინვალე პორტა ბრძოლას განაგრძობდა. აღსანიშნავია, რომ ოსმალებმა კავკასიის მხრიდანაც სცადეს რუსეთზე შეტევა. როგორც კავკასიის ხაზის სარდლის, გენ.-მაიორ დემედემის 14 აპრილისა და 20 ივნისის პატაკებიდან ირკვევა, სუჯუკ-ყალეში 8 ათასიანი თურქული დესანტი გადასხდა, ყირიმის ხანის დევლეთ-გირეის მეთაურობით ყუბანისპირეთში შეიჭრა და ადიღეულებთან, ნოღაელ თათრებთან, ყაბარდოელებთან და ჩეჩნებთან ერთად სხვადასხვა ადგილას შეუტია რუსულ სამხედრო ხაზს [26. 87-88].

საბოლოოდ, რუსეთის მხრიდან ძალის დემონსტრირებამ თავისი საქმე გააკეთა – ოსმალეთმა წინააღმდეგობა შეწყვიტა. 1774 წლის 5 ივლისს, სოფ. ქუჩუკ-კაინარჯში განთავსებულ ფელდმარშალ პ.რუმინცევის სამხედრო ბანაკში თურქთა წარმომადგენლობა გამოცხადდა. 10 ივლისს დაიდო ზავი, რომელიც ისტორიაში ქუჩუკ-კაინარჯის ზავის სახელწოდებით შევიდა [99. 269-272].

რუსული მხარე, ითვალისწინებდა რა ხანგრძლივი ომის მძიმე შედეგებს, რუსეთის წარმატებებით შეშფოთებული ევროპული სახელმწიფოების გაზრდილ ანტირუსულ განწყობილებას, ქვეყანაში ემელიანე პუგაჩოვის მეთაურობით მიმდინარე გლეხთა ომს [99. 251; 106. 62-90], არ აცხადებდა დიდ ტერიტორიულ პრეტენზიებს, თმობდა ოკუპირებულ ბულგარეთს, მოლდავეთს, ვლახეთს, ბესარაბიას და მთელ ძალისხმევას ყირიმისა და შავი ზღვის პრობლემების მოგვარებისაკენ მიმართავენ [96. 36].

აღნიშნულ საკითხებში, როგორც ვთქვით, ოსმალეთი მძაფრ წინააღმდეგობას უწევდა რუსეთს. მისთვის მიუღებელი იყო როგორც შავ ზღვაზე მონოპოლიის დაკარგვა, ისე ყირიმის დამოუკიდებლობის აღიარება. განსაკუთრებით აღიზიანებდა ბრწყინვალე პორტას ეს უკანასკნელი. ა.სტახიევი, რუსეთის რეზიდენტი სტამბოლში, თავის პატაკში წერდა: "პორტა მზადაა დათმოს ყველა საკითხში, გარდა თათართა დამოუკიდებლობისა, რომელსაც იგი არ შეურიგდება, ვიდრე

თუნდ ერთი თურქი დარჩება ცოცხალი" [67.87]. მაგრამ, ნათქვამია, ძალა აღმართს ხნავსო. რუსულმა დიპლომატიამ რუსულსავე ხიშტებზე დაყრდნობით შეუძლებელი შეძლო და ქუჩუკ-კაინარჯის ზავით მოიპოვა ის, რაც კანცლერმა მი.ვორონცოვმა 1762 წლის 6 ივლისის მოხსენებით უპირველეს ამოცანად დაუსახა იმპერატრიცა ეკატერინე II-ს. გადავხედოთ ამ ფაქტის დამადასტურებელ პუნქტებს.

ქუჩუკ-კაინარჯის ხელშეკრულების მე-3 არტიკულით, თათარმა ხალხებმა: ყირიმელებმა, ბუჯაკელებმა, ყუბანელებმა, ედისანელებმა, ჯამბულაკებმა და ედისუელელებმა მოიპოვეს სრული დამოუკიდებლობა.

მე-10 არტიკულის 1-ლი ქვეპუნქტით, რუსეთის სავაჭრო ფლოტმა მიიღო შავ ზღვაზე თავისუფალი ნაოსნობის, სრუტეებით სარგებლობის და ოსმალეთის პორტებში თავისუფალი შესვლის უფლება. რუსეთმა აგრეთვე მიიღო ის სავაჭრო პრივილეგიები, რასაც ინგლისელები და ფრანგები ფლობდნენ.

მე-10 არტიკულის მე-2 ქვეპუნქტით რუსეთს შეეძლო თავისი ვაჭრობა გაეგრძელებინა ოსმალეთის აფრიკულ კანტონებზე – ტრიპოლზე, ტუნისზე, ალჟირზე და ბრწყინვალე პორტა ვალდებული იყო ხელი შეეწყო მისთვის.

მე-10 არტიკულის მე-8 ქვეპუნქტით, რუსეთს გადაეცა კინბურნის სიმაგრე და ვრცელი ტერიტორია მდინარეებს – დნეპრსა და ბუგს შორის. ხოლო მე-9 ქვეპუნქტით – იენიკალესა და ქერჩის სიმაგრეები თავიანთი ნავსადგურებითა და მიმდებარე ტერიტორიებით [99. 350-355(დოკ.№3)].

თავი რომ დავანებოთ ზავით მოპოვებულ სხვა წარმატებებს (აზოვისპირეთისა და ყაზარდოს საკითხების მოგვარება, შედავათები ოსმალეთის ქვეშევრდომი ქრისტიანებისათვის და სხვ.), მხოლოდ ზემოთ ჩამოთვლილი მიღწევებიც კი უდიდესი გამარჯვება იყო რუსეთისათვის. "ქუჩუკ-კაინარჯის სამშეიდობო ტრაქტატით, – აღნიშნავს ისტორიკოსი ს.ჟიგანოვი, – რუსეთმა ნახა მნიშვნელოვანი მატერიალური სარგებელი, რის წყალობითაც მისმა სახელმწიფოებრივმა ორგანიზმმა

მზილო მძლაფრი იმპულისი სწრაფი ეკონომიკური და პოლიტიკური განვითარებისათვის” [100. 199].

საზაფო მოლაპარაკებებში რუსული დიპლომატია მთავარ აქცენტს აუცილებელი პრობლემების მოგვარებაზე აკეთებდა და ცდილობდა იმხანად მეორეხარისხოვანი საკითხების მიზეზით ნაკლებად დაპირისპირებოდა ბრწყინვალე პორას, რომლის ზურგს უკან ევროპის სახელმწიფოები იდგნენ. საქართველოც ასეთი მეორეხარისხოვანი საკითხების რიგში აღმოჩნდა. მისი ბედი 23-ე არტიკულით განისაზღვრა [99. 356(დოკ.№3)]. განვიხილოთ მისი ტექსტის ზოგიერთი ნიუანსი.

23-ე არტიკულის ძალით, ბაღდათი, ქუთაისი და შორაპანი იმის საკუთრებად იქნა გამოცხადებული, ვისაც ისინი ძველთაგანე (издревле) ეკუთვნოდნენ. ”ასე რომ თუ ეს ქალაქები ნამდვილად ძველთაგანე (издревле) ან დიდი ხანია (с давнего времени) არიან ბრწყინვალე პორტას მფლობელობაში, ცნობილი იქნებიან მის კუთვნილებად” – ნათქვამია დოკუმენტში. ფაქტობრივად, ამ დებულებით აღნიშნული ქალაქები ოსმალეთის უშუალო საკუთრებად არის ნაგულისხმები.

აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით, საინტერესოა ერთი დოკუმენტი, რომელიც 1768 წლის ნოემბერ-დეკემბრის მიჯნაზე იქნა შედგენილი საქართველოთი დაინტერესებული იმპერატრიცა ეკატერინეს ცნობისმოყვარეობის დასაქმყოფილებლად. მასში პირდაპირაა მითითებული, რომ ”სამეგრელო, იმერეთი და გურია ძველთაგანე (издревле) თურქეთის ქვეშევრდომია” [19. 295(დოკ.№80)]. როგორც ვხედავთ, იმდროინდელი ოფიციალური რუსეთისათვის დასავლეთი საქართველო ოსმალეთის საკუთრებაა. ეფიქრობთ, სწორედ ამ დებულებამ კპოვა ასახვა ზავის ზემოთ მითითებულ არტიკულში.

განხილული არტიკულის სხვა დებულებებით, ოსმალეთს სამუდამოდ ეკრძალებოდა თავისი ქვეშევრდომი ქართველებისაგან მონების სახით ხარკის მიღება (რაც სოლომონ I-ს ფაქტობრივად უკვე მიღწეული ჰქონდა), მათ მფლობელობაში არსებული ციხეების დაკავება და მისდამი დაქვემდებარებულ პროვინციებში ქრისტიანული რელიგიის შევიწროება. ბრწყინ-

ვალე პორტა ვალდებულებას იღებდა, ამნისტია გამოეცხადებინა ყველა ქართველისათვის, ვინც კი განვლილ ომში მის წინააღმდეგ გამოვიდა. უკანასკნელ დებულებაში ქართლ-კახეთიც მოიაზრებოდა. სულ ამით ამოიწურებოდა საქართველოს საკითხი.

საინტერესოა, რომ მესხეთი საერთოდ არ ფიგურირებს ხელშეკრულების ტექსტში. მიუხედავად ერეკლეს მიერ არაერთგზის გამოთქმული თხოვნისა, პრაგმატული მოსაზრებებით რუსეთმა თავი შეიკავა მესხეთის გამო ოსმალეთთან ზედმეტი დაპირისპირებისაგან. "აღმოსავლეთ საქართველოს იმედები ახალციხის საფაშოს დაბრუნების თაობაზე არ გამართლდა. ყირიმის დამოუკიდებლობა ნაყიდი იქნა ქართლ-კახეთის მოთხოვნებზე უარის თქმის ხარჯზე. ამას ადასტურებს ნ.ი.პანიჩის ინსტრუქცია რუსეთის წარმომადგენლები-სადმი ფოქშანის კონგრესზე (1772 წ.)" – მიუთითებს ო.მარკოვა [107. 145]. ამდენად, პორტასაგან მიტაცებული ქართული მიწების ბედი ფოქშანშივე გადაწყვეტილა. რუსეთმა შეგნებულად აარიდა თავი დაპირებების შესრულებას და საზავო მოლაპარაკებებში არ გაითვალისწინა ოფიციალური მოკავშირის უმთავრესი მოთხოვნები. მიუხედავად ამისა, ეკატერინე II 1774 წლის 5 სექტემბრის სიგელით დიდი რიხითა და პომპეზურობით ულოცავდა ერეკლე II-ს ომის დამთავრებასა და საზავო მოლაპარაკებების თითქოსდა საქართველოსათვის კეთილსასურველ შედეგებს [20. 931-932 (დოკ. №769)].

ამრიგად, 1768-1774 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომმა ერეკლე II-ის იმედები ვერ გაამართლა. რუსეთთან სამხედრო კავშირში შეუძლებელი აღმოჩნდა "ოსმალის საქართველოსთან" დაკავშირებული გეგმების რეალიზება. სანაცვლოდ, ქართლ-კახეთის სამეფოს შეექმნა სერიოზული ხასიათის პრობლემები, რომელთა თავიდან აცილებას დიდი ძალისხმევა დასჭირდა [85. 83-84]. მესხეთის გამოხსნისათვის ბრძოლა ამ ეტაპზე უშედეგოდ დასრულდა. ისტორიული შანსი ხელიდან იქნა გაშვებული.

რუსეთ-ოსმალეთის 1768-1774 წლების ომში ქართლ-კახეთის მეფის ერეკლე II-ის მონაწილეობისა და რუსეთთან კავშირში მის მიერ მესხეთის გამოხსნისათვის წარმოებული ბრძოლის საკითხების კვლევის შედეგები საშუალებას გვაძლევს გავაკეთოთ შემდეგი დასკვნები:

1. 1760-იანი წლების დასაწყისისათვის სახელმწიფოებრივი განვითარების ინტერესებმა რუსეთის იმპერიის წინაშე ოსმალეთთან დაკავშირებული მკაფიოდ გამოკვეთილი შემდეგი ამოცანები დააყენა: ა) მოეპოვებინა აზოვისა და შავ ზღვებზე თავისუფალი ნაოსნობის უფლება; ბ) შეეერთებინა ყირიმის სახანო, ან ოსმალეთისაგან მისი დამოუკიდებლობის აღიარების მიღწევით საფუძველი ჩაეყარა აქ რუსული გავლენის გავრცელებისათვის, რითაც აღიკვეთებოდა ყირიმისაგან, როგორც ოსმალეთის ვასალისაგან, მომდინარე საფრთხე და პერსპექტივაში აზოვისა და შავ ზღვებზე დამყარდებოდა რუსეთის მფლობელობა; გ) აღეკვეთა ირანის კუთვნილი ტერიტორიების მიტაცების ხარჯზე კასპიისპირეთში თურქების დამკვიდრების მისწრაფება.

2. ოსმალეთის ტერიტორიებით რუსეთის მზარდი იმპერიის დაინტერესებამ გააძლიერა ევროპის მოწინავე ქვეყნების, განსაკუთრებით საფრანგეთის, ანტირუსული განწყობილება. თავის მხრივ, ოსმალეთის იმპერია, რომელიც ევროპის დიდი სახელმწიფოების აშკარა მხარდაჭერას გრძნობდა, მიუხედავად შინაგანი კრიზისისა, რუსული საფრთხის ლიკვიდირების მიზნით მზად იყო ომი წამოეწყო მასთან. 1768 წლის 25 სექტემბერს საფრანგეთისაგან პროვოცირებულმა ოსმალეთმა რუსეთს ომი გამოუცხადა, რომლის დროსაც ბრძოლა შავი ზღვისათვის გადამწყვეტ ფაზაში შევიდა.

3. მოკავშირეთა დეფიციტის შევსების მიზნით რუსეთის მთავრობა ოსმალეთის უღელქვეშ მყოფ ან მის წინააღმდეგ მებრძოლ ქრისტიან ერებს, მათ შორის ქართველებს, დაუკავშირდა და ოსმალეთთან ომისაკენ მოუწოდა. იმერეთისა და

ქართლ-კახეთის მეფეები – სოლომონ I და ერეკლე II, სიამოვნებით გამოეხმაურნენ ამ მოწოდებას, რაც პოლიტიკური მოსაზრებებით იყო ნაკარნახევი.

განსაკუთრებული მასშტაბურობით გამოირჩეოდა ერეკლე II-ის გეგმები – რუსეთთან კავშირში იგი მიზნად ისახავდა მესხეთის მიწების, აგრეთვე აღმოსავლეთ ლაზეთისა და სომხეთის ერთი ნაწილის ოსმალთაგან გამოსხნას და ქართლ-კახეთის სამეფოსთან შეერთებას.

4. XVIII საუკუნის 60-იანი წლების ბოლოსათვის ქართლ-კახეთის გაერთიანებული სამეფო ერთ-ერთ უძლიერეს პოლიტიკურ ერთეულს წარმოადგენდა რეგიონში. წარმატებით მიმდინარეობდა ქვეყნის შემდგომი განვითარების პროცესი, რასაც მნიშვნელოვნად უწყობდა ხელს ერთი მხრივ ირანსა და ოსმალეთში გაბატონებული ყოვლისმომცველი სახელმწიფოებრივი კრიზისი. მეორე მხრივ კი მზარდი რუსეთის ჯერ კიდევ არამყარი პოზიციები კავკასიაში. აღმოსავლეთ საქართველოს ირგვლივ არსებული პოლიტიკური ვითარება რეალურად ტოვებდა 1768-1774 წლების ომში რუსეთის მხარეზე მონაწილეობის შემთხვევაში ოსმალთაგან მიტაცებული ქართული მიწების გამოხსნისა და დაბრუნების იმედს. მით უფრო, რომ მოწინააღმდეგის ტერიტორიაზე ერეკლე მეფეს სერიოზული მოკავშირე ძალა გააჩნდა ქართულ-სომხური და სხვა დაპყრობილი არათურქი მოსახლეობის სახით.

5. XVIII საუკუნის 60-70-იანი წლებში ახალციხის საფაშოს ძირითად მოსახლეობას შეადგენდნენ ადგილობრივი ქართველები – მესხები, რომელთა უმრავლესობა ჯერ კიდევ ქრისტიანულ სარწმუნოებას აღიარებდა. შესაბამისად, მათში სათანადო დონეზე იდგა ეროვნული ცნობიერებაც. ეროვნული თვითშეგნების გრძნობა ჩაკლული არც მაჰმადიან მესხებში იყო, მით უმეტეს, რომ მათი ერთი ნაწილი მხოლოდ ფორმალურად აღიარებდა ისლამს. არსებული ვითარების გათვალისწინებით ადგილობრივი მოსახლეობა შესაძლებელია განვიხილოთ როგორც პოტენციური ანტიოსმალური ძალა და ერეკლე II-ის ბუნებრივი მოკავშირე.

6. 1770 წლის 20 აპრილს ერეკლე II-ის ჯარს სოფ. ასპინძასთან ლეკებთან ერთად ბრძოლა გაუმართა ოსმალურმა კორპუსმა, რომელიც "შეკრებილი იყო არზრუმსა და სხვა ადგილებში და მხოლოდ აპრილის 10 რიცხვში მოვიდა ახალციხის ფაშასთან". ახალციხის ფაშა ვერ ენდო ადგილობრივ ქრისტიანულ მოსახლეობას და ერეკლეს წინააღმდეგ საომრად ძირითადად ახალციხის საფაშოს ფარგლებს გარედან შემოეყვანილი სამხედრო ძალებით ისარგებლა. აღნიშნულ ბრძოლაში მონაწილეობას მესხთა მხოლოდ ის მცირე ნაწილი მიიღებდა, ვისაც სამსახურებრივი მდგომარეობა აეაღდებულებდა ამას. გამორიცხული არაა სხვა ცალკეული შემთხვევებიც.

7. აღნიშნულ პერიოდში ანტიოსმალური ტალღის აგორების ფრიად ხელსაყრელი ნიადაგი არსებობდა ტრაპიზონის საფაშოშიც, სადაც ქართველი ერის ლაზური შტო იყო განსახლებული. ნახევრად დამოუკიდებელი ლაზი ბეგების ბრძოლა სულთნის სიუზერენობის სრული ლიკვიდაციისათვის და მათი ბელადის, ჯანიკლი ალი-ფაშას შესაძლებლობების წრაფებები გვაძლევს საშუალებას ვიფიქროთ, რომ ანატოლიის სიღრმეში რუს-ქართველთა ერთობლივი არმიის შეტრის შემთხვევაში ლაზები ხელიდან არ გაუშვებდნენ ეროვნული დამოუკიდებლობის მოპოვების შანსს და შეუერთდებოდნენ ანტიოსმალურ კოალიციას.

8. ჩრდილო-აღმოსავლეთ ანატოლიაში ერეკლე II-ისა და მისი მოკავშირე რუსული რაზმის გამოჩენა ავტომატურად გამოიწვევდა აქ მცხოვრები მრავალრიცხოვანი სომხების, ასირიელებისა და იეზიდების ანტიოსმალურ აჯანყებას – მათი სასულიერო და საერო წინამძღოლები ჯერ კიდევ 1760-იანი წლების დასაწყისიდან აწარმოებდნენ მოლაპარაკებებს მეფე ერეკლესთან პორტას წინააღმდეგ ერთობლივი ბრძოლის თაობაზე.

9. ერეკლე II-ის მოკავშირე ნესტორიანელი ასირიელების კათალიკოსის, მარ-შიმუნ XIV-ის მიერ იაკობიტი ასირიელების ეპისკოპოს-მიტროპოლიტის, მარ-იშოვიას სახელზე გაგ-

ზავნილ წერილში გაკეთებული იგავური ნათქვამიდან შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ იგი გეგმავდა იაკობიტე ასირიელების მიზიდვას ანტიოსმალურ კოალიციაში, თუმცა დაბეჯითებით ამის მტკიცება ძნელია.

10. მაჰმუდის ოლქის (ვანის საფაშო) იეზიდების ბელადი ჩობან-ალა აღნიშნულ ოლქში ერეკლე II-ის დახმარებით თავისებური პოლიტიკური ერთეულის შექმნას გეგმავდა, რომლის ირგვლივაც უნდა გაერთიანებულიყვნენ იეზიდები. არსებული ცნობების შეჯერებით შეიძლება დაუშვათ, რომ ჩობან-ალა არა მარტო მაჰმუდელი, არამედ ყველა იეზიდის უმაღლესი ემირი იყო. შესაბამისად, მისი სახით ერეკლეს სერიოზული მოკავშირე გააჩნდა რეგიონში.

11. ემშიაძინის კათალიკოსი სიმეონი პოლიტიკური, ეკონომიკური და კონფესიური მოსაზრებებით ცდილობდა ხელი შეეშალა ქართლ-კახეთის სამეფოს ტერიტორიული გაფართოებისა და მის გარშემო ჩრდილო-აღმოსავლეთ ანატოლიის ანტიოსმალური ძალების კონსოლიდაციისათვის. გამორიცხული არ არის, რომ ემშიაძინს რაღაც ფორმით პეტერბურგშიც ეცადა ერეკლე მეფის მისწრაფებებისათვის ფრთების შეკვეცა. მით უმეტეს, რომ მას რუსეთის იმპერიაში ძლიერი ლობი ჰყავდა პოლიტიკურ წრეებთან დაახლოებული მდიდარი სომხური თემის სახით. მიუხედავად ემშიაძინის ასეთი პოზიციისა, როგორც ასირიელები და იეზიდები, ისე ანატოლიელი სომხები მოუთმენლად ელოდნენ ერეკლე II-ის გამოჩენას და მზად იყვნენ მონაწილეობა მიეღოთ ანტიოსმალურ კამპანიაში.

12. ერთობლივი ბრძოლა გენერალ ტოტლებენთან კავშირში იყო პრაქტიკულად პირველი და, სამწუხაროდ, წარუმატებელი შემთხვევა რუსეთის იმპერიასთან საქართველოს სამხედრო თანამშრომლობის ისტორიაში. თავისი ავანტურისტული მისწრაფებებითა და აწყურთან ჩადენილი ღალატით მან ფაქტობრივად დაასამარა ერეკლე II-ის ფართომასშტაბიანი პროექტი, რომელიც ოსმალთაგან მიტაცებული ქართული მიწების განთავისუფლებას ისახავდა მიზნად. აღნიშნული

პროექტის განხორციელებასა და ოსმალეთის სიღრმეში რუს-ქართველთა კოალიციური ჯარის შეჭრას ანატოლიის არათურქი ხალხების ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის გააქტიურება უნდა გამოეწვია. ამდენად, ტოტლებენის ავანტიურამ ამ ხალხების ბედზეც უარყოფითი გავლენა მოახდინა. მტკიცდება, რომ გენერლის ქმედებები სანქცირებული იყო ოფიციალური პეტერბურგის მიერ, ანუ ავანტიურის არსი განსაზღვრა მთავარსარდლობის ინსტრუქციებმა, მისი შესრულების ფორმა და მანერა კი – მონდომებული, მაგრამ არა დიპლომატი ტოტლებენის პიროვნულმა თვისებებმა. გამომდინარე აქედან, პასუხისმგებლობა მიღებულ შედეგებზე, საექსპედიციო კორპუსის მეთაურის პარალელურად, რუსეთის საიმპერატორო კარსაც უნდა დაეკისროს.

13. ისტორიოგრაფიაში გამოთქმული მოსაზრებით, ხერთვისის სანჯაყ-ბეგად მიჩნეულია იბრაჰიმ-ბეგი, რომელმაც 1771 წლის 26 ოქტომბერს ხერთვისის ციხე-ქალაქი ააღებინა ერეკლესაგან გაგზავნილ დესანტს (მეფეს აღნიშნულ ოპერაციაში უშუალო მონაწილეობა არ მიუღია). როგორც ირკვევა, ხერთვისის სანჯაყ-ბეგი ამ დროისათვის იყო სულ სხვა პიროვნება, რომელიც ოჯახთან ერთად ტყვედ აუყვანიათ ქართველ მეომრებს. შესაბამისად, იბრაჰიმ-ბეგი არ ფლობდა სანჯაყ-ბეგის სახელოს, თუმცა, ფაქტია, რომ ეკავა ერთ-ერთი მაღალი თანამდებობა.

14. 1772 წლის ივლისში რუსებმა საქართველოს ტერიტორია დატოვეს. თითქმის სამწლიანი ურთიერთობა რუსეთის საექსპედიციო კორპუსთან ერეკლე II-სათვის პრაქტიკულად უშედეგოდ დამთავრდა. მისი ფართომასშტაბიანი პროექტის განხორციელების საქმე ერთი ნაბიჯითაც ვერ წაიწია წინ. გენ. სუხოტინი, წინამორბედი ტოტლებენის მსგავსად, მხოლოდ რუსეთის ინტერესებითა და საკუთარი ამბიციებით ხელმძღვანელობდა. ქართლ-კახეთის მეფესთან ურთიერთობაში იგი პარიტეტულ საწყისებს ფაქტობრივად არ ცნობდა. ფოთის კამპანიის მის მიერ შედგენილ გეგმაშიც, რომელიც ოფიციალური რუსეთის სახელმწიფოებრივი კურსიდან იღებ-

და სათავეს და საიმპერატორო კარის ინსტრუქციებით საზრდოობდა, ერეკლე მეფის მოსახრებები და მიზნები კელაე ყურადღების მიღმა დარჩა. რუსულმა მხარემ თავისი ნებატიური როლი ითამაშა ხერთვისთან დაკავშირებულ მოქმედებებშიც. ასეთმა დამოკიდებულებამ, საბოლოო ჯამში, მესხეთის განთავისუფლების იდეის რეალიზება შეუძლებელი გახადა. ერეკლე II-მ ხელიდან გაუშვა ისტორიული შანსი.

15. 1772 წელს ლეონ ბატონიშვილისა და ანტონ კათალიკოსის ხელმძღვანელობით რუსეთში მივლინებულ ელჩობაში თავიდან შედიოდა ხერთვისელი იბრაჰიმ ბეგიც 5 მხლებლით. როგორც ახალციხის მხარის წარმომადგენელს, მას ალბათ ევალეობოდა გარკვეული ეფექტი მოეხდინა საიმპერატორო კარზე და მომავალ მოლაპარაკებებში მესხეთის საკითხის ერეკლესათვის მისაღები ფორმით გადატრაში თავისი წვლილი შეეტანა. ნ.პანიჩის მოთხოვნით, ასტრახანში ელჩიონის შემადგენლობა 2/3-ით შეამცირეს. იბრაჰიმ-ბეგი პეტერბურგში გაგზავნილთა სიაში აღარ ფიგურირებს. როგორც ჩანს, იგი ასტრახანიდან უკან დააბრუნეს.

16. ქართულ ნარატიულ წყაროებში მითითებულია, რომ როგორც 1771 წლის ხერთვისის ოპერაცია, ისე 1773 წლის ერეკლე II-ისა და სოლომონ I-ის ერთობლივი ლაშქრობა ახალციხის საფაშოზე თითქოს წამოწყებული იქნა რუსეთის რწმუნებულის, კაპ. ი.ლვოვის წაქეზებით. აღნიშნული მოსაზრებები სინამდვილეს არ შეესაბამება. ხერთვისის ოპერაცია დაიგეგმა ერეკლე მეფის საიდუმლო შეთანხმებით იბრაჰიმ-ბეგთან, რის თაობაზეც ლვოვმა თავდაპირველად არაფერი იცოდა. ხოლო ახალციხის საფაშოზე კოალიციური ლაშქრობის გადაწყვეტილება ქართველმა მეფეებმა 1773 წლის 27 ივლისს, სამხედრო კავშირის გაფორმებისას, დამოუკიდებლად მიიღეს.

17. ქუჩუკ-კაინარჯის 1774 წლის ივლისის საზავო მოლაპარაკებებში რუსული დიპლომატია მთავარ აქცენტს რუსეთისათვის აუცილებელი პრობლემების მოგვარებაზე აკეთებდა და ცდილობდა იმხანად მეორეხარისხოვანი საკითხების

მიზეზით ნაკლებად დაპირისპირებოდა ბრწყინვალე პორტას, რომლის ზურგს უკან ევროპის სახელმწიფოები იდგნენ. საქართველოც ასეთი მეორეხარისხოვანი საკითხების რიგში აღმოჩნდა. მისი ბედი 23-ე არტიკულით განისაზღვრა, სადაც მესხეთის საკითხი საერთოდ არ ფიგურირებს. არაერთგზის გამოთქმული დაპირების მიუხედავად, რუსეთმა არ გაითვალისწინა ოფიციალური მოკავშირის, ერეკლე II-ის უმთავრესი მიზნები და ოსმალეთის ზედმეტი გაღიზიანების თავიდან ასაცილებლად შეგნებულად თქვა უარი ქართული მიწების განთავისუფლების მოთხოვნაზე.

18. 1768-1774 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომმა ერეკლე II-ის იმედები ვერ გაამართლა. რუსეთთან სამხედრო კავშირში შეუძლებელი აღმოჩნდა დაკარგული ტერიტორიების დაბრუნება. გარეშე ძალაზე დაყრდნობით საქართველოს მთლიანობის აღდგენის ცდამ სრული კრახი განიცადა.

ა) საარქივო მასალები:

1. საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი, ფონდი 1448, ანაწერი 1, საქმე 208.
2. სცსსა, ფ. 1448, ან. 1, 209.
3. სცსსა, ფ. 1448, ან. 1, ს. 1235.
4. სცსსა, ფ. 1449, ან. 1, ს. 287.
5. სცსსა, ფ. 1449, ან. 1, ს. 506.
6. სცსსა, ფ. 1449, ან. 1, ს. 864.
7. სცსსა, ფ. 1449, ან. 1, ს. 1368.
8. სცსსა, ფ. 1449, ან. 1, ს. 2277.

ბ) წყაროები და ლიტერატურა:

9. ბაგრატიონი თ., მეფობა ირაკლი მეორისა, იხ.: ო.ხერხეულიძე, მეფობა ირაკლი მეორისა, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, ლექსიკონი და საძიებელი დაურთო ლ. მიქიაშვილმა, თბ., გამ. „მეცნიერება“, 1989, გვ. 76-107.
10. ბაგრატიონი ი., ქართლ-კახეთის აღწერა, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთეს თენუქიძემ და გ.ბედოშვილმა, თბ., გამ. „მეცნიერება“, 1986, 119 გვ.
11. ბატონიშვილი ბაგრატ, ახალი მოთხრობა, იხ.: დავით ბატონიშვილი, ახალი ისტორია, თბ., საქ. სსრ მეცნ. აკად. გამბა, 1941, გვ. 43-161.
12. ბატონიშვილი დავით, ახალი ისტორია, თბ., საქ. სსრ მეცნ. აკად. გამომ., 1941, 212 გვ.
13. გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, გერმანული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო გ.გელაშვილმა, ტ. I, თბ., საქ. სსრ მეცნ. აკად. გამბა, 1962, 364გვ.
14. გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, გერმანული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო გ.გელაშვილმა, ტ. II, თბ., საქ. სსრ მეცნ. აკად. გამბა, 1964, 420 გვ.

15. დე გრავი დე ფუა საქართველოს შესახებ, ფრანგულიდან თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებელი დაურთო ჯ.ოდიშელ-მა, თბ., გამ. „მეცნიერება“, 1985, 110 გვ.

16. იოსელიანი პ., ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა, თბ., გამ. „საბჭოთა საქართველო“, 1978, 267 გვ.

17. კოჭლავაშვილი აღ., რუსეთის როლი სამთო-მეტალურგიუ-ლი მრეწველობის განვითარებაში, კრ.: საისტორიო მოამბე, ტ. 8, თბ., გამ. „სახელგამი“, 1955, გვ. 329-467.

18. მაჭარაძე გ., მასალები XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის, ნაწ. II, თბ., თსუ გამბა, 1968, 583 გვ.

19. მაჭარაძე გ., მასალები XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის, ნაწ. III, ნაკვ. I, თბ., თსუ გამბა, 1988, 599 გვ.

20. მაჭარაძე გ., მასალები XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის, ნაწ. III, ნაკვ. II, თბ., თსუ გამბა, 1997, 956 გვ.

21. ორბელიანი პ., ამბავნი ქართლისანი, ტექსტი დაადგინა, შე-სავალი, ლექსიკონი და საძიებლები დაურთო ე.ცაგარეიშვილმა, თბ., გამ. „მეცნიერება“, 1981, 282 გვ.

22. ჟობერი ა., მოგზაურობა სომხეთსა და სპარსეთში 1805-1806 წწ., თარგმანი ფრანგულიდან, გამოკვლევა და კომენტარები ი.ნაჭყებიასი, თბ., გამ. „მეცნიერება“, 1997, 288 გვ.

23. ცინცაძე ი., XVIII საუკუნის რუსეთ-საქართველოს ურთიერ-ობის ისტორიის არქივიდან; კრ.: მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. 32, თბ., საქ. სსრ მეცნ. აკად. გამ-ბა, 1955, გვ. 123-152.

24. ცინცაძე ი., მასალები რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის (1782-1791 წწ.), კრ.: საისტორიო მოამბე, ტ. 23-24, თბ., 1970.

25. ზერხეულიძე ო., მეფობა ირაკლი მეორისა, ტექსტი გამო-საცემად მოამზადა, გამოკვლევა, ლექსიკონი და საძიებელი დაურთო ლ.მიქიაშვილმა, თბ., გამ. „მეცნიერება“, 1989, 128 გვ.

26. Акты собранные Кавказскою Археографическою Комиссиею, т. 1, Тиф., Тип. гл. упр. нам. кавказс., 1866, 816 с.

27. Гамрекели В., Документы по взаимоотношениям Грузии с Северным Кавказом в XVIII в., Тб., Изд-во „Мецниსრება“, 1968, 334 с.

28. **Еревянц С., Джамбр** (паматная книга зерцало и сборник всех обстоятельств святого престола Эчмиадзина и окрестных монастырей), под ред. и предисловием П.Т.Арутюняна, М, Изд-во вост. лит., 1958, 400 с.

29. **Отчет консула ВДжиффорда Пальгрева** (за 1867-68 гг.) о провинциях: Трапезондской, Сивасской, Кастамунийской и части Ангорской, приложения к VII тому ИКОИРГО, Тиф., Изд-во Кавказ. Отд. Импер. Русск. Географ. Общ., 1882, с. 15-123.

30. **ბაბალაშვილი გ.**, ირანის დემოგრაფიის აქტუალური პრობლემები, თბ., გამ. „მეცნიერება“, 1987, 93 გვ.

31. **ბაქრაძე დ.**, არქეოლოგიური მოგზაურობა გურიასა და აჭარაში, ბათ., გამ. „საბჭოთა აჭარა“, 1988, 303 გვ.

32. **ბაწაში წ.**, ეთნორელიგიური პროცესები ჩრდილო-აღმოსავლეთ ანატოლიაში, თბ., გამ. „მეცნიერება“, 1988, 80 გვ.

33. **ბერძენიშვილი ნ.**, საქართველოს ისტორიის საკითხები, წ. II, თბ., გამ. „მეცნიერება“, 1965, 513 გვ.

34. **ბერძენიშვილი ნ.**, საქართველოს ისტორიის საკითხები, წ. VI, თბ., გამ. „მეცნიერება“, 1973, 488 გვ.

35. **ბერძენიშვილი ნ.**, სტუმრად სტალინთან, გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 2003, №186-189.

36. **ბოცვაძე თ.**, ჩრდილო კავკასიის ხალხები საქართველოს საგარეო პოლიტიკაში (XV-XVIII სს.), თბ., თსუ გამბა, 1990, 285 გვ.

37. **ბულუიშვილი მ.**, ქართველი ეკლესიის მსახურები რუსეთ-საქართველოს დიპლომატიურ ურთიერთობაში, თბ., გამ. „მეცნიერება“, 1991, 108 გვ.

38. **გიგინეიშვილი ო.**, საქართველო ოსმალეთის საგარეო პოლიტიკაში მე-18 საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში, თსუ შრომები, ტ. 73, თბ., გამ. „მეცნიერება“, 1959, გვ. 251-230.

39. **გიგინეიშვილი ო.**, ნარკვევები ოსმალეთის ისტორიიდან, თბ., გამ. „მეცნიერება“, 1982, 175 გვ.

40. **გოგოლაური რ.**, ასპინძის ბრძოლა და ტოტლებენი, კრ.; ასპინძა სამცხისა და ჯავახეთის საღვარზე, ახალციხე, ა. ო. „პროგრესი“, თსუ ახალციხის ფილიალი, 2000, გვ. 15-26.

41. **გოზალიშვილი გ.**, მითრიდატე პონტოელი, თბ., გამ. „საბჭოთა საქართველო“, 1965, 408 გვ.

42. **ზურაბაშვილი ლ.**, ეროვნებათაშორისი ურთიერთობის ტრადიციები საქართველოში, თბ., გამ. „მეცნიერება“, 1989, 120 გვ.

43. თოთაძე ა., საქართველოს დემოგრაფიული პორტრეტი, თბ., გამ. „სამშობლო“, 1993, 287 გვ.

44. თოფჩიშვილი რ., ჯავახეთის მოსახლეობის მიგრაციის ისტორიიდან, კრ.: მესხეთი. ისტორია და თანამედროვეობა, ახალციხე, ა. ო. „პროგრესი“, თსუ ახალციხის ფილიალი, 2000, გვ 111-115.

45. იოსელიანი ა., თვისობრივად ახალი ეტაპი რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობაში, კრ.: საისტორიო მოამბე, ტ. 51-52, თბ., გამ. „მეცნიერება“, 1985, გვ.337-378.

46. კანდელაკი დ., გერმანული წყარო რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის შესახებ (1771 წ.), „კლიო“ (საისტორიო აღმანახი), თბ., გამ. „მემატიანე“, 1999, №4, გვ. 35-41.

47. კვტიშვილი მ., რუსიფიკაცია საქართველოში, იხ.: „ზედი ქართლისა“ (ისტორიული, ლიტერატურული და სამეცნიერო კრებული), პარიზი, 1955, №20, გვ. 25-27.

48. კიკლურაძე გ., საფრანგეთ-საქართველოს ისტორიული და კულტურული ურთიერთობიდან, ჟურნ. „მნათობი“, თბ., საქ. კ. ცკ-ის გამბა, 1971, №1, გვ. 105-123.

49. ლომსაძე შ., სამცხე-ჯავახეთი (XVIII საუკუნის შუაწლებიდან XIX საუკუნის შუაწლებამდე), თბ., გამ. „მეცნიერება“, 1975, 562 გვ.

50. ლომსაძე შ., გვიანი შუა საუკუნეების საქართველოს ისტორიიდან ახალციხური ქრონიკები, თბ., გამ. „მეცნიერება“, 1979, 262 გვ.

51. ლორთქიფანიძე გ., ისტორიული მესხეთი, დემოგრაფიული განვითარების პრობლემები, თბ., გამ. „მეცნიერება“, 1998, 222 გვ.

52. მაისურაძე გ., ქართველი და სომეხი ხალხების ურთიერთობა XIII-XVIII საუკუნეებში, თბ., გამ. „მეცნიერება“, 1982, 331 გვ.

53. მაკალათია ს., მესხეთ-ჯავახეთი, თბ., ფედერაციას გამბა და სტ., 1938, 157 გვ.

54. მაჭარაძე გ., ასპინძის ბრძოლა, თბ., გამ. „სახელგამი“, 1957, 138 გვ.

55. ნაჭყებია ი., ამაღე ჟობერის ცნობები ჯანიკის შესახებ, კრ.: ქართული წყაროთმცოდნეობა, ტ. VIII, თბ., გამ. „მეცნიერება“, 1993, გვ. 211-217.

56. ნოზაძე გ., საქართველოს აღდგენისათვის ბრძოლა მესხეთის გამო, თბ., გამ. „ნიაშორი“, 1989, 115 გვ.

57. პაიჭაძე გ., რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან, თბ., გამ. „საბჭოთა საქართველო“, 1960, 236 გვ.

58. რეხვიაშვილი მ., იმერეთის სამეფო, თბ., თსუ გამბა, 1989, 524 გვ.

59. რეხვიაშვილი მ., იმერეთის მეფენი – სოლომონ I, სოლომონ II, ქუთაისი, გამ. „სარანგი“, 1992, 327 გვ.

60. სამსონაძე მ., საქართველოს გაერთიანების პრობლემა და საგარეო ორიენტაცია XVIII საუკუნეში, თბ., გამ. „საბჭოთა საქართველო“, 1988, 318 გვ.

61. სანიკიძე ლ., უქარქაშო ხმლები, IV, თბ., გამ. „მერანი“, 1991, 861 გვ.

62. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, თბ., გამ. „საბჭოთა საქართველო“, 1973, 1003 გვ.

63. სიხარულიძე ფრ., ყური დაეუგდოთ ასპინძას, გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 2001, №96.

64. სურგულაძე აბ., განმათავისუფლები მოძრაობის ისტორიიდან აჭარაში, ბათ., გამ. „საბჭოთა აჭარა“, 1978, 52 გვ.

65. ტაბაღუა ი., საქართველო საერთაშორისო არენაზე XVIII ს-ის II ნახევარში, თბ., გამ. „მეცნიერება“, 1978, 183 გვ.

66. ტაბაღუა ი., ევროპული ცნობები ერეკლე II-ის შესახებ, თბ., საქ. ევროპ. და ამერიკ. სამეცნ.-კულ. ინ-ტი, 2000, 48 გვ.

67. ტარტარაშვილი გ., რუსეთ-თურქეთის დიპლომატიური ურთიერთობის ისტორიიდან, თბ., გამ. „საბჭოთა საქართველო“, 1968, 127 გვ.

68. ტუხაშვილი ლ., ქართლ-კახეთის ურთიერთობა კავკასიის ხალხებთან XVIII საუკუნეში, ჟურნ. „მნათობი“, თბ., საქ. კ. ცკ-ის გამბა, 1971, №1, გვ. 157-163.

69. ტუხაშვილი ლ., ქართლ-კახეთის სამეფოს ურთიერთობა კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის ხალხებთან მე-18 ს-ის მე-2 ნახევარში, კრ.: საქართველოს ფეოდალური ხანის ისტორიის საკითხები, ტ. II, თბ., გამ. „მეცნიერება“, 1972, 218 გვ.

70. ურუშაძე ლ., ქართული წარმოშობის მოღვაწენი ოსმალეთში (XV-XIX სს.), ჟურნ. „მაცნე“, ისტორიის სერია, თბ., გამ. „მეცნიერება“, 1989, №4, გვ. 66-75.

71. ღვინჯილია ჯ., კრწანისის ტრაგედია, გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1995, №118.

72. ყაზბეგი გ., სამი თვე თურქეთის საქართველოში, კრ.: გიორგი ყაზბეგი აჭარის შესახებ, ბათ., გამ. „სახელგამი“, 1960, გვ. 77-120.

73. შარაშენიძე ზ., ირანი XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში, თბ., გამ. „მეცნიერება“, 1970, 237 გვ.

74. შენგელია ლ., ირანი ქერიმ ხან ზენდის დროს, თბ., გამ. „მეცნიერება“, 1973, 155 გვ.

75. ცინცაძე ზ., სამცხე-საათაბაგოს (ახალციხის საფაშოს) პოლიტიკური რუკა XIX საუკუნის 20-30-იან წლებში, საისტორიო კრებული, ტ. IV, თბ., გამ. „მეცნიერება“, 1973, გვ. 290-295.

76. ცინცაძე ი., 1783 წლის მფარველობითი ტრაქტატი, მასალები რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის, თბ., გამ. „საბჭოთა საქართველო“, 1960, 304 გვ.

77. ცინცაძე ი., აღა-მაჰმად-ხანის თავდასხმა საქართველოზე, თბ., გამ. „საბჭოთა საქართველო“, 1969, 276 გვ.

78. ცინცაძე ი., ორი საბუთი რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან 1768-1774 წწ. რუსეთ-თურქეთის ომში, კრ.: ენიმკ-ის მოამბე, ტ. 5-6, თბ., სსრკ მეცნ. კად. საქ. ფილ. გამბა, 1940, გვ. 337-360.

79. ცქიტიშვილი ზ., გარსევან ჭავჭავაძის სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობა, თბ., გამ. „მეცნიერება“, 1982, 205 გვ.

80. წერეთელი კ., ერთი სირიული წერილის შესახებ, "მაცნე" (ენისა და ლიტერატურის სერია), თბ., გამ. „მეცნიერება“, 1997, №1, გვ. 132-138.

81. ჭიჭინაძე ზ., სამცხე-საათაბაგო, თბ., არ. ქუთათელაძის სტ., 1905, 118 გვ.

82. ჭიჭინაძე ზ., ისტორია ოსმალეთის ყოფილ მუსულმან ქართველთ საქართველოსი, ბათ., სტ. ვ. ი. ჩანტლაძისა და ნ. ი. ხეიგიასი, 1911, 267 გვ.

83. ჭიჭინაძე ზ., ოსმალეთის ყოფილ საქართველოს და ქართველთ მაჰმადიანთ ნაწილი ლაზისტანი ისტორიულის და ეთნოგრაფიულის მხრით, ტფ., ა. კ. წ. დ. ა. სტ., 1927, 64 გვ.

84. ზოსიტაშვილი ს., ასპინძის ომი, თბ., გამ. „განათლება“, 1972, 160 გვ.

85. ჯავახიშვილი ივ., დამოკიდებულება რუსეთსა და საქართველოს შორის მე-XVIII-ე საუკუნეში, იხ.: ივ.ჯავახიშვილი, პ.სურგულა-

ძე. პროფ. ლისტი, ისტორიული რარიტეტები, თბ., კოპ. „ბბნ“, 1989, გვ. 63-120.

86. ჯანელიძე დ., ერეკლე და აღმოსავლეთი, ჟურნ. "მნათობი", თბ., საქ. კ. ცკ-ის გამბა, 1972, №4 გვ. 151-158.

87. ჯანელიძე დ., საქართველო და აღმოსავლეთი, თბ., გამ. „განათლება“, 1984, 389 გვ.

88. ჯაოშვილი გ., საქართველოს მოსახლეობა VIII-XIX საუკუნეში, თბ., გამ. „მეცნიერება“, 1984, 278 გვ.

89. ჯიბაშვილი ო., კრწანისის ომის საკითხისათვის, ჟურნ. "ლიტერატურული აგარა", ბათ., სააქც. საზ. „სტამბა“, 2001, №6, გვ. 95-104.

90. ჯიქია ს., თურქების მიერ მიტაცებული ქართველთა მკვიდრი მიწა-წყლის შესახებ, კრ.: "ერთი იდეოლოგიური კამპანიის ისტორიიდან" (საბჭოთა კავშირის ტერიტორიული პრეტენზიები თურქეთისადმი 1945-1953 წლებში), თბ., გამ. „არტანუჯი“, 2003, გვ. 46-52.

91. Абдуллаев Г., Азербайджан в XVIII веке и взаимоотношения с Россией, Баку, Изд-во Аккад. Наук. Аз.ССР, 1965, 621 с.

92. Авалов З., Присоединение Грузии к России, СПб, тип. А. С. Суворина, 1901, 305 с.

93. Аверьянов П., Курды в войнах России с Персией и Турцией в течение XIX столетия, Тиф., тип. штаба Кавк. Восн. Окр. 1900, 482 с.

94. Бутков П., Материалы для новой истории Кавказа с 1722 по 1803 год, ч. I, СПб., тип. Имп. Аккад. наук., 1869, XXV+548 с.

95. Вильчевский О., Очерки по истории езидства, ж. "Атеист", М., Изд-во „Атеист“, 1930, №51, с. 81-113.

96. Восточный вопрос во внешней политике России конец XVIII – начало XX в., М., Изд-во „Наука“, 1978, 434 с.

97. Данциг Б., Турция, М., Военное издательство, 1949, 312 с.

98. Джалил Д., Курды Османской империи в первой половине XIX века, М., Изд-во „Наука“, 1973, 199 с.

99. Дружинина Е., Кючук-Каннарджийский мир 1774 года, М., Изд-во аккад. наук. СССР, 1955, 368 с.

100. Жиганов С., Русская политика в восточном вопросе, т. I, М., Университ. тип., 1896, 465 с.

101. Завриев Д., К новейшей истории северо-восточных вилаетов Турции, Тб., Изд-во „Заря востока“, 1947, 369 с.

102. Иоаннисян А., Иосиф Эмин, Ереван, Изд-во Ереванск. гос. Ун-та, 1945. 352 с.

103. Исторический очерк, Кавказская война от их начала до присоединения Грузии, под редакцией генерал-майора Потто, Тиф., Изд-во воен.-ист. Отд. при штабе Кавказ. воен. окр., 1899, 332+XIV с.

104. История Ирана, М., Изд-во Моск. Ун-та, 1977, 488.

105. Лалаян Е., Айсоры Вансаго вилайета, ЗКОИРГО, кн. XXVIII, вып. 4, Тиф., тип. Козловского, 1914, 40 с.

106. Ляхов В., Россия во второй XVIII века. Восстание крестьян под руководством Емельяна Пугачева, М., Изд-во ЦК КПСС, 1958, 94 с.

107. Маркова О., Россия, Закавказье и международные отношения в XVIII веке, М., Изд-во „Наука“, 1966, 323 с.

108. Матвеев К., Ассирийцы и ассирийская проблема в новое и новейшее время, М., Изд-во „Наука“, 1979, 191 с.

109. Мачарадзе В., Грузинские документы по истории грузино-курдско-ассирийско-русских взаимоотношений 60-70-х гг. XVIII века, Тб., Изд-во „Сабчота Сакартвело“, 1989, 73 с.

110. Новичев А., История Турции, т. I, Лен., Изд-во Лен. Ун-та, 1963, 314 с.

111. Очерки истории СССР, 2-я половина XVIII века, М., Изд-во Акад. наук СССР, 1956, 894 с.

112. Петров А., Война России с Турцией и польскими конфедератами, с 1769-1774 год, т. I, год 1769, СПб., тип. Эдуарда Веймара, 1866, 332 с.

113. А.Петров, Война России с Турцией и польскими конфедератами, с 1769-1774 год, т. III, год 1771, СПб., тип. К. В. Трубникова, 1874, 322 с.

114. Петросян Ю., Османская империя – могущество и гибель, М., Изд-во „Наука“, 1990, 278 с.

115. В.Потто, Кавказская война в отдельных очерках, эпизодах, легендах и биографиях, т. I, вып. I, СПб, книж. скл. В. А. Березовского, 1887, 314 с.

116. Рогаяв А., Зачатки капитализма в Грузии и политика Ираклия II, Тб., Изд-во „Сабчота Сакартвело“, 1974, 256 с.

117. Соловьев С., История России с древнейших времен, кн. 14, т. 27-28, М., Изд-во „Мисль“, 1965, 670 с.

118. Соловьев С., История России, кн. XV, т. 29, М., Изд-во „Мисль“, 1966, 774 с.

119. Соловьев С., Чтения и рассказы по истории России, М., Изд-во „Правда“, 1989, 765 с.

120. Философическая и политическая переписка императрицы Екатерины II с г. Волтером, с 1763 по 1778 год, ч. 1, СПб., Императ. тип., 1802, 220 с.

121. Чечулин Н., Внешняя политика России в начале царствования Екатерины II (1762-1774), СПб, 1896, 468+IV с.

122. Эзов Г., Начало сношений Эчмиадзинского патриаршаго престола с русским правительством, Тиф., тип. М. Мартиросяна, 1901, 85 с.

South Georgia and Turkish - Russian War of 1768-1774

Summary

The study – "South Georgia and Turkish - Russian War of 1768-1774" consists of preface, three chapters, seven subchapters, conclusion and a list of sources and literature.

The preface argues research actuality, reviews its documentary data, historical sources, scientific literature and historiography of some important issues.

The first chapter – "The Beginning of the Russian - Turkish war of 1768-1774 and Qartl-Kakheti" contains two subchapters.

The first subchapter – "the Beginning of the War and Erekle II's Plans regarding Meskhети" discusses the policy of expansionism of increasing Russia and the importance of the question of occupation of Turkish geostrategic territories in it. In the author's opinion this fact enhanced the anti-Russian policy of such an advanced European country as France. On the other hand the Turkish Empire, feeling the support of European superpowers, was ready to begin the war against Russia despite its domestic crises. On 25th September of 1768 Turkey, provoked by France, announced the war against Russia.

With the aim to form an alliance, Russia decided to get in contact with Christians under the Turkish rule, first of all with Georgians and call them against Turkey.

The kings of Imereti and Qartl-kakheti – Solomon I and Erekle II accepted the Russian proposal with great pleasure. The consent was reasoned by political considerations. King Erekle's plans were especially ambitious. In alliance with Russia he was going to get back not only the territories of Meskhети, East Lazika and the part of West Armenia as well.

The second subchapter – "The kingdom of Qartl-Kakheti in 60-70th of XVIII century" discusses East Georgia's foreign and home policy on the eve of the war. It is stated that the kingdom of Qartl-Kakheti was the strongest political part of Georgian space.

On the basis of irreconcilable fighting the unification of East Georgia was determined in the second quarter of XVIII, when the king of kakheti - Teimuraz II took the pro Iranian course and assured the Persian support in annexation of Qartli and Kazakh-Borchalo.

In the end of 60-s of XVIII the united kingdom of Qartl-Kakheti was the strongest political unit of the region. On the one hand further successful development of the country was conditioned with overall state crises in Iran and Turkey and on the other hand with still unstable positions of Russia in the Caucasus. The political situation around East Georgia made real basis for returning Georgian territories seized by the Turkish Empire before. The realization of that plan was out of doubt if Russia as ally would not break her obligations to Georgia. But King Erekle II could not have foreseen that fact and his decision on participation in Russian-Turkish war of 1768-1774 was the right choice of that period. Erekle II would not miss the real opportunity of releasing Georgian territories. How he did manage to fulfill his plans is the other side of the coin.

The second chapter – "The Potential Participants of anti-Turkish Coalition in North-East Anatolia" contains two chapters too.

The first subchapter – "the Problem of National Conscience of Meskhs and Lazs in 60-70-s of XVIII" discusses the probable reaction of Georgian population under the rule of Turkey to Erekle's plans.

It is proved that in 60-70's of XVIII the major part of population of Akhaltsikhe principality under the rule of pasha was the inhabitants of Georgian origin. The most of those residents were still the confessors of Christianity. Accordingly the national conscious of them had to be of proper level. The sense of nationality could not be destroyed in Muslim Meskhs too, if we emphasize that one part of them confessed Muslim religious formally. If we take that fact into consideration the habitants of Akhaltsikhe should be considered as potential anti-Turkish force and King Erekle's natural ally. It was stated by the fact that pasha of Akhaltsikhe did not trust them and brought military forces from other part of Turkey against Erekle.

In that period there were favorable conditions for anti-Turkish rebellion in Trabzon Principality too because of Georgian origin

population of Lazs. The fighting of half independent laz princes against Turkish superiority and their commander Janikli Ali-Pasha's abilities and inspirations make us think that in case of Georgian-Russian invasion into Anatolia, the lazs would not lose the chance of becoming independence and join the anti Turkish coalition.

The second subchapter is about "The Problem of Participation of Armenians, Assyrians and Iezids of North-East Anatolia in anti-Turkish Coalition". On the basis of detail analysis of that political situation, it is obvious that arrival of Russian troops in that area would provoke the anti-Turkish rising of Armenian, Assyrian and Iezid population in Anatolia. Nevertheless their religious leaders and commanders had been fighting against Turkey since the beginning of 1760-s and negotiating with Erekle II about joint action against Ottoman Empire.

It is remarkable, that the Armenian patriarch of Echmiadzin Simeon on the basis of political, economic and religious viewpoints tried to prevent consolidation of anti-Turkish forces around Qartl-Kakheti and its reinforcement. According to one view it should not be excluded that Armenian patriarch could have tried to put a stop to King Erekle's Inspirations. In spite of patriarch's position, the above mentioned population of Anatolia was longing for Erekle's arrival and was ready to take part in anti Turkish company.

The third chapter - "Military Operations in Meskheti; The Treaty of Kuchuk-kainarji" consists of three subchapters.

The first subchapter – "General Todleben's Crazy Attempt and its Results" is the important part of the research. The nature of General's action is argued and analyzed.

Joint action with General Todleben was the clear example of failure in the history of Russian-Georgian relations. General Todleben with his adventurism and disloyalty at Atskuri destroyed King Erekle's ambitious plans.

It is proved that Todlebens actions had been confirmed by Petersburg, in other words the main point of adventurism was defined by commander's instructions. But methods and form of realization of those instructions depended only on General Todleben's personal attitude.

Accordingly for the failure are responsible both the commander of expedition corps and Petersburg.

The second subchapter – "Military Operations and General Sukhotin" discusses the main events of 1771 and the first half of 1772.

Like General Todleben, General Sukhotin was stimulated only with Russia's interests and his own ambitious. He did not consider king Erekle equal with him. He did not share Erekle's opinions toward the plan about Photi campaign, made and confirmed by St. Petersburg. The Russian side played its negative role in the events at Khertvisi too. Such position made it impossible to realize the plan about Meskhети. King Erekle missed a historical chance.

In 1772 the Russian left the territory of Georgia.

The third subchapter – "the Treaty of Kuchuk-kainarji and the Problem of Meskhети" refers to the last period of the war and the treaty of Kuchuk-kainarji itself.

In negotiations of July 1774 Russia tried to mention troubles vulnerable only for her and not irritate the Ottoman Empire backed by European countries. Thus, Georgia and its problems were the second rate issues for her. The issues regarding Georgia were defined by the 23rd paragraph of the treaty and Meskhети was not mentioned in it at all. In spite of her numerous promises, Russia did not take into account King Erekle's plans and in order not to annoy Turkey denied the question of Georgian territories at all.

The Russian-Turkish war of 1768-1774 did not realize King Erekle's dreams. It became impossible to return lost territories by military alliance with Russia. The attempt of restoring Georgian unity failed.

In the conclusion of the study available materials are summarized and and research results are itemized.

რედაქტორისაგან	3
შესავალი	5
თავი I – რუსეთ-ოსმალეთის 1768-1774 წლების ომის დასაწყისი და ქართლ-კახეთის სამეფო	
§1. ომის დასაწყისი და ერეკლე II-ის გეგმები მესხეთთან დაკავშირებით	18
§2. ქართლ-კახეთის სამეფო XVIII საუკუნის 60-70-იანი წლების მიჯნაზე	42
თავი II – ანტიოსმალური კოალიციის პოტენციური მონაწილეები ჩრდილო-აღმოსავლეთ ანატოლიაში	
§1. ეროვნული ცნობიერების საკითხი მესხებსა და ლაზებს შორის XVIII საუკუნის 60-70-იან წლებში	71
§2. ჩრდილო-აღმოსავლეთ ანატოლიის სომხური, ასირიული და იეზიდური მოსახლეობის ანტიოსმალურ კოალიციაში მონაწილეობის საკითხი	90
თავი III – საბრძოლო მოქმედებები მესხეთში; ქუჩუკ-კაინარჯის ზავი	
§1. გენერალ ტოტლებენის ავანტიურა და მისი შედეგები	104
§2. სამხედრო მოქმედებები მესხეთში და გენერალი სუხოტინი	121
§3. ქუჩუკ-კაინარჯის ზავი და მესხეთის საკითხი	137
დასკვნები	150
ბიბლიოგრაფია	157
რეზიუმე ინგლისურ ენაზე	166

გამომცემლობის დირექტორი – ნანა ხახუტაიშვილი
გამომცემლობის რედაქტორი – ლალი კონცელიძე
ტექნიკური რედაქტორი – ედუარდ ანანიძე

ხელმოწერილია დასაბეჭდად 30.11.2010
ქალაქის ზომა 60X84 1/16
ფიზიკური თაბახი 10.7
ტირაჟი 100

შასი სახელმწიფოებო

დაიბეჭდა უნივერსიტეტის სტამბაში

ქ. ბათუმი, ნინოშვილის 35